

T.C
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI'NIN
ŞARK MESELESİ'NDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sedat BİLİNİR

KİLİS
HAZİRAN- 2012

T.C
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI'NIN
ŞARK MESELESİ'NDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sedat BİLİNİR

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN

KİLİS
HAZİRAN- 2012

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI'NIN ŞARK MESELESİ'NDEKİ YERİ

Sedat BİLİNİR

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN(Danışman)

Doç. Dr. Metin AKİS (Jüri Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Erdinç GÜLCÜ (Üye)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı
SBE Müdürü
(Yrd. Doç. Dr Hasan ŞENER)

T. C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.(12/06/2012)

Tezi Hazırlayan
Sedat BİLİNİR

İmzası

ÖZET

KAVALLALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI'NIN ŞARK MESELESİ'NDEKİ YERİ

BİLİNİR Sedat
Yüksek Lisans, 2012

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Tarih (Yakınçağ) Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail Pehlivan

Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ve Mısır Sorunu Osmanlı tarihinin en mühim hadiselerinden birini teşkil etmektedir. Devletin gerileme dönemine tesadüf eden bu olayın, Osmanlı'nın iç isyan ve ayaklanmalarla uğraştığı ve sanayileşme adına geri kaldığı bu dönemde cereyan etmesi meselenin önemini daha fazla arttırmaktadır.

Şark Meselesi çerçevesinde Boğazlar ile Orta Doğu'daki çıkarlarını korumaya çalışan Batılı Devletler zaman zaman aralarında anlaşsalar da genelde rakiplerinin Osmanlı topraklarından tek başına istifade etmelerine mani olmak maksadıyla Osmanlı Devleti ile ittifak etmişlerdi. İşte böyle bir ortamda Mısır'ın Akdeniz'deki konumu isyanın sınırları aşmasına ve Batılı devletlerin asıl amaçlarını açığa çıkarmasına neden olmuştur.

Ayrıca Mısır açısından yaşanan değişim ve dönüşüm, Osmanlı modernleşme sürecinin de önemli bir ayağını oluşturmuş, Mısır tarihine ciddi katkılar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şark Meselesi, Mehmet Ali Paşa, Mısır.

ABSTRACT

THE REBELLION OF MEHMET ALİ PASHA OF KAVALA PLACE OF EASTERN PROBLEM

BİLİNİR Sedat

Master of Arts, 2012

Kilis 7 Aralık Üniversitesi History (Modern Age)

Advisor: Asst. Prof. Dr. İsmail Pehlivan

The rebellion of Mehmet Ali Pasha of Kavala, known as The Egypt problem, is one of the most important events of the Ottoman History. The fact that the rebellion occurred during the civil wars and in a period when the Ottoman was behind industrialization makes the event more significant.

Western countries that tried to maintain their interests in the Middle-East and Bosphorus within the Eastern problem had alliance with the Ottoman, though they had conflicts among themselves, in order to prevent their rivals to take the advantage of the Ottoman territory. Under these circumstances, Egypt's geographical location in the Mediterranean led the rebel to exceed the borders and reveal the secret purposes of western countries.

In addition, the change and transformation in Egypt constituted a crucial pillar of modernization process in the Ottoman Empire and made significant contributions to Egypt history.

Key Word : Eastern problem, Mehmet Ali Pasha, Egypt.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞARK MESELESİ

1.1 Şark Meselesinin Tanımı.....	6
1.1.1 Batı Kaynaklarına Göre	6
1.1.2 Doğu Kaynaklarına Göre.....	8
1.2 Şark Meselesinin Başlangıcı	9
1.3 Şark Meselesinin Terminolojisi	13
1.3.1 Oryantalizm	13
1.3.2 Misyonerlik.....	17
1.3.2.1 Misyonerlik Faaliyetlerinden Bazı Örnekler	18
1.3.3 Sömürgecilik.....	21
1.3.3.1 Sömürgeciliğin Nedenleri.....	22
1.3.3.2 Himaye ve Siyonizm	26
1.3.4 Doğu- Batı Kavramları	27
1.4 Şark Meselesinin Dini ve İktisadi Boyutları	39
1.5 Müslüman-Hıristiyan İlişkileri Tarihine Genel Bir Bakış	41
1.6 “Şark Meselesi”nin Dünya Siyasetinde Resmîyet Kazanması.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

2.1 İsyana Doğru Batılı Devletlerin Politikaları	52
2.2 Osmanlı Devleti’nin Genel Görünümü	54
2.3 Viyana Kongresi’nin Şark Meselesindeki Yeri.....	57
2.4 İsyân Öncesi Avrupa Devletlerinin Genel Görünümü	59
2.4.1 Prusya	59
2.4.2 Avusturya	59
2.4.3 İngiltere.....	60

2.4.4 Fransa	64
2.4.5 Rusya	66
2.5 Rusların Türklerle Olan Husumetleri Süreci.....	66
2.5.1 Rusya'nın İngiltere'ye Karşı Tutumu.....	70
2.6 Doğu Sorununun Çözüm Anahtarı.....	70
2.7 Rusya'nın Şark Meselesinin Merkezine Yerleşmesi.....	71
2.8 Sultan Mahmut II ile Mehmet Ali Paşa Arasındaki Münasebetler	72
2.9 Mora İsyanı (17 Mart 1821).....	73
2.10 Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)	76
2.10.1 Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)	77
2.11 Sultan Mahmut II ile Mehmet Ali Paşa Arasındaki Anlaşmazlık.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR SORUNU

3.1 Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kimdir?	85
3.2 Mısır'ın Öneminin Artması ve Mehmet Ali'nin Mısır Hâkimi Oluşu.....	87
3.3 Mehmet Ali'nin Otoritesini Güçlendirme Çalışmaları	91
3.4 Mısır İsyanı	92
3.4.1 Avrupa Devletlerinin İsyanı İlk Tepkileri.....	96
3.5 Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Politikası ve Suriye'nin İşgali.	99
3.6 Konya Muharebesi (21 Aralık 1832)	102
3.7 İsyanın Bir İç Mesele Olmaktan çıkması	104
3.8 Mahmut II'nin Yardım Arayışları	105
3.9. Mısır Meselesi'nin Seyri ve Kütahya Anlaşmasının İmzalanması	111
3.10 Hünkâr İskeleyi Anlaşması (Temmuz 1833).....	115
3.10.1 Anlaşmaya Avrupa Devletlerinin Tepkileri	118
3.11 Münchengratz Anlaşması (18 Eylül 1833)	121

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSYANIN İKİNCİ SAFHASI VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR

4.1 İsyanının İkinci Safhası.....	123
4.2 Balta Limanı Anlaşması ve Osmanlı-İngiliz İlişkileri (16 Ağustos 1838)	125
4.3 Nizip Savaşı (24 Haziran 1839).....	130
4.3.1 Nizip Savaşı'nın Ardından Mehmet Ali'nin İzlediği Politika.....	133

4.4 Sultan Abdülmecid'in Tahta Çıkışı (2 Temmuz 1839).....	134
4.5 Avrupa Devletlerinin Duruma Müdahaleleri	135
4.5.1 Mehmet Ali ve Fransa'ya Karşı Dörtlü İttifakın Oluşturulması.....	137
4.5.2 Londra Anlaşması (15 Temmuz 1840).....	141
4.6 Mehmet Ali Paşa'ya Karşı Harp	142
4.7 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi.....	145
4.7.1 Rusya ve Boğazlar	149
4.7.2 Fransa ve Boğazlar	150
4.7.3 İngiltere ve Boğazlar	151
4.7.4 Prusya ve Boğazlar	152
4.8 İsyanın Sonuçları.....	154
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	158
KRONOLOJİ	164
EKLER.....	168
ÖZGEÇMİŞ.....	177
VITAE	178

ÖNSÖZ

Çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehdit edebilecek kadar güçlenen bir Osmanlı valisinin, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı üzerinde çıkarları olan Avrupa devletlerinin politikalarında; bu devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde, Osmanlı Devleti'ne karşı sergilemiş oldukları tutumlarda meydana gelen değişimleri ve bu değişimlerin ne şekilde ortaya çıktığını daha çok da ikincil düzey kaynaklara dayanarak ortaya koymaya çalıştık Diğer taraftan “Şark Meselesi” teriminin Mısır Sorununa gelinceye kadar, hangi süreçlerde hangi anlamlara büründüğünü, aynı zamanda felsefi bir boyutu da olan bu olgunun, oryantalizmle de ilişkisini göz önüne alarak, isyanla birlikte bu politik terimin nasıl bir anlam kazandığını bir yüksek lisans tezinin sınırlılığı içinde ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede çalışmamızı lisan ve yüksek lisans öğrenimimiz sürecinde edinmiş olduğumuz tarih metodolojisi ve bilimsel düşünceye uygun olarak yürütmeye çalıştık.

Mehmet Ali Paşa'nın hedefleri ile ortaya çıkan 1831-1841 Türk-Mısır çatışması, Rusya'nın önceden takip ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmama politikasını tersine döndürmesine neden oldu. Mehmet Ali'nin olası bir zaferinin zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine yeni ve dinamik bir Arap İmparatorluğu'nun geçmesine neden olacağını hisseden Rusya, harekete geçmeye ve Sultana yardım etmeye karar vermişti. Rusya'nın krize müdahale etmesi ve Bab-ı Ali'nin varlığını devam ettirmeyi başarması Avrupalı güçlerin ilgisini yeniden uyandırmış ve XIX. Yüzyılda bir kere daha “Doğu Sorunu” uluslararası diplomasiinin gündemine getirmiştir.

Bu çalışma esnasında her konuda ilgisini, bilgisini, yardımını ve içtenliğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN'a ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Erdinç GÜLCÜ'ye, ayrıca değerli arkadaşım Ali Çapar'a, varlıklarıyla, sevgileriyle, bana güç veren, bugüne kadar emeklerini eksik etmeyen, maddi ve manevi yardımlarıyla beni ayakta tutan aileme, en içten teşekkürlerimi sunarım.

HAZİRAN 2012
SEDAT BİLİNİR

GİRİŞ

Tarih bilimi dün ve bugün arasındaki ilişkileri anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda uluslararası siyaset alanında sıkça kullanılan “Şark Meselesi” kavramının XIX. Yüzyılda Batı’nın Ortadoğu sorunlarıyla ilgili politikaları çerçevesinde nasıl bir rol oynadığını yakından görmemizi sağlayacak. Osmanlı Devleti’nin bu dönemde gerçekleşen fikir akımlarını yeterince kavrayamaması, sanayi inkılâbını gerçekleştirememesi giderek zayıflamasına neden olmuş ve Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan Batılı devletlerin gözünü iyiden iyiye bu bölgeye çevirmesine neden olmuştur. Böylece bu devletler Osmanlı Devleti’nin topraklarının paylaşımı konusunda birbirleriyle mücadele içerisine girmeye başladılar ve politikalarını da bu çerçevede oluşturmaya çabaladılar. Bütün bu döneme damgasını vuran ve en önemli olgulardan biri haline gelen bu gelişmeler “Şark Meselesi” kavramıyla ifade edilir hale gelmiştir. Bu dönemin gelişmeleri üzerine çalışan birçok tarihçide de görüldüğü gibi, dönemin tarihçilerinden Marlan Kent Osmanlı İmparatorluğu’nun yarım yüzyıl daha hayatta kalışını, büyük güçlerin “Hasta Adam” olarak nitelendirdiği bu ülkenin nasıl bölüşüleceği konusundaki anlaşmazlıklara bağlı bir süreç olarak değerlendirmektedir.¹ William B.Moul ise; 19.yüzyıl boyunca Osmanlı içerisine siyasal bozukluklar inşa edildiğini ve temel ulusal çatlaklar oluşturulduğunu ve “Giderek kötüleşen bu hasta adamdan hangi büyük güç daha fazla kar edecek” ifadesiyle olaya hangi açıdan bakıldığını vurgulamıştır².

Doğu ve Osmanlı literatürüne baktığımızda ise konuyla ilgili çalışmalara yeteri kadar rastlamamaktayız. Dönemin koşulları içerisinde cereyan eden siyasi ve sosyal gelişmelerin yeteri nitelikte tahlil edilemeyişi ve dolayısıyla sürecin yeteri kadar anlaşılır durumda olmayışı bu olumsuz durumun temel nedenlerinden biri olarak görülebilir.³ Durum böyle olunca, konunun anlaşılması uzunca bir süre almış ve neredeyse sadece üzerinde tahminler yürütülerek tanımlanır olmuştur.

¹ Marlan Kent, *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, Frank Cass, London, 1996, s.5.

² William B. Moul, “Balances of Power and European Grek Power War 1815, 1939; A Suggestion and Evidance”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol.18, No. 3, (Sep.1985) s. 504,505.

³ Donald Quataert, *The Otoman Empire 1700-1922*, Cambridge second Edition, New Approaches to European History, New York, 2005, s. 5; Arslan Topçubaşı, *Batı ve Şark Meselesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 14-15.

Bu konu üzerine çalışan tarihçilerimiz zaman zaman Şark Meselesini değişik bakış açılarıyla değerlendirmektedirler: Kimi zaman Osmanlı'nın buyruğu altında bulunan ırkları yönetme yeteneğinden yoksun olduğu, kimi zaman da Osmanlı Devleti'nin büyük ve bağımsız bir güç olarak olduğu bu yüzden bütünlüğüne, saygınlığına ve iç işlerini dilediği biçimde yönetme hakkına saygı duyulması gerektiği şeklindedir⁴.

Bir başka dönem tarihçisi ise Doğu sorununu Avrupa'nın Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu, politikaların en uç noktasına verilen isim olarak görmektedir. Gerçekten de dünümüzü, bugünümüzü, askeri ve ulusal yaşamımızı sanıldığının çok üstünde etkilemiş, etkilemeye de devam etmekte olan bir meseledir⁵. Bizim yeterince farkına varamadığımız bu önemli konu hakkında batı dünyası, mevcudiyetinin anlamını, varlığının esasını ve kendi bekasının özünü bu meselede görmüştür, görmekte de devam etmektedir.

Şark Meselesinde batılılar öyle bir strateji uygulamışlardır ki zamansız mekânsız ve istisnasız değişik ideolojilere rağmen yeni yetişen genç nesilleri, daha anaokulundan itibaren bu uygulamanın gereklerine uygun olarak telkin altında tutmakta, aynı esaslarla eğitim vermektedirler. Bütün eğitimleri süresince ve ömürleri boyunca kiliselerinde ki ibadetleri esnasında bu strateji uygulamalarına uyum arz eden bir öğreti ve eğitim göstermektedirler⁶. 1909 'da Doğu medeniyetleri üzerine araştırmalar yapan İngiliz araştırmacılar Curzon ve Corner İngilizlerin politika gereği şarktaki sorumluluklarının bir parçasının da yerel dili bilmek ve onlar hakkında yeterince bilgi sahibi olunması gerektiğini iddia etmişlerdir. Daha sonra Lordlar Kamarasına çıkarak bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir. "Doğu insanının yalnız dillerine değil, törelerine, hissiyatına, geleneklerine, tarihine, dinine de aşına olmamız, doğu ruhu diyebileceğimiz şeyi anlama maharetimiz, kazanmış olduğumuz mevki gelecekte de koruyabilmemizi sağlayacak tek dayanaktır; bu mevki sağlamlaştırmak için atılabilecek hiçbir adım, Majestelerinin Hükümetinin ilgisine ya da Lordlar Kamarasında tartışılmaya layık olmayan bir mesele sayılamaz." Curzon ayrıca işi daha da ileri götürerek, Londra'da kurulacak olan bir üniversitede Şark ve Afrika araştırmaları okulunun kurulmasını

⁴ Hüner Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler, (Osmanlı'nın Kader Yılları 1853- 1878)*, Ümit Yayın evi, Ankara, 2003, s.13.

⁵ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, 3.Basım, Bilgi Yayın evi, Ankara, 2006, s.98.

⁶ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*, s.1,2.

zorunlu olduğunu söylemiştir⁷. Curzon'un şark araştırmalarına dair fikirleri, büyük ölçüde, İngilizlerin o altın çağlarındaki faydacı Doğu sömürgeleri yönetimlerinden ve bu sömürgelere ilişkin felsefenin gereği olarak türetilmiştir.

Batılı güçlerin Osmanlı'nın topraklarına el koyabilmek amacıyla aralarında yürüttükleri diplomasi düellosu olarak özetlenen Şark Meselesi⁸ son iki yüzyıl dünyanın bütün büyük devletlerini meşgul etmiş, güç dengesinin tesisinde en önemli etkenlerden biri olmuş, entrikalara kıskançlıklara ve pazarlıklara sebebiyet vermiştir. Milletler arası politikanın bütün diğer politikalar gibi, güç ve iktidar mücadelesi olduğu fikri, ve güç dengesinin “Uluslararası politikadaki birimlerden birinin ya da bir gurubun, gücünü diğer birimlere karşı göreceli olarak arttırılması karşısında sistemin diğer aktörlerinin ferdi ya da kolektif olarak bu artışı dengeleme çabaları olarak” tarif edilmesi meseleyi oldukça aydınlatmaktadır⁹. Bu mesele üzerine fikrini belirten Edward W.Said göre ise; “şarkiyatçılığın bir söylem olarak incelenmedikçe, aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün Şark'ı siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel, imgesel olarak çekip çevirebilmesini hatta türetebilmesini sağlayan o müthiş sistemli disiplinin anlaşılması olanaksızdır. Dahası, şarkiyatçılığın öylesine yetkin bir konumu vardı ki, Şark'a ilişkin yazan, düşünen, her kimse, bu işleri, şarkiyatçılığın düşünce ile eyleme dayattığı sınırlamaları hesaba katmaksızın yapamazdı. Kısacası şark, şarkiyatçılık yüzünden bağımsız bir düşünme ya da eyleme nesnesi olamadı (hala da değil)”¹⁰ şeklinde ifade etmiştir.

19. yüzyılın başından itibaren stratejik ve ekonomik değeri yüksek, geniş toprak parçaları hala imparatorluğun elinde bulunmaktadır. Ancak Avrupa'daki aydınlanma çağı gelişmelerini izlemeyen, endüstri devrimini gerçekleştirmeyen Osmanlı İmparatorluğu siyasi, ekonomik ve askeri sorunları daha ağır hissetmeye başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan bazı devletler, milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini hızla imparatorluk içine yaymışlardır. Amacı Mısır'a çıkmak ve Doğu Akdeniz'i ele geçirmek olan büyük devletler, Balkanlar ve Mora'da isyan çıkarmayı teşvik etmişlerdir. Osmanlı Devlet adamları ise gerek Avrupa devletlerinin

⁷ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık (Batı'nın Şark Anlayışları)*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2001,s.226.

⁸ Hüner Tuncer, *a.g.e.* s.14.

⁹ Abdülhalük M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi yayınları, Ankara, 1993, s. 10.

¹⁰ Edward W.Said, *a.g.e.*, s. 13.

istedikleri tavizleri vererek, gerekse bu devletlerden biri yahut bir kaçıyla diğerinin aleyhinde ittifak ederek bir “denge” siyaseti uygulamaya çalışmışlardır¹¹.

Avrupa'nın bütün bu planları ve saldırılarını kavrayacak ve bu duruma karşı bir tedbir alabilecek ileri görüşlü bir yetkili bulunmamıştır. Bu yetenekli devlet adamlarını yetiştirecek eğitim kurumlarında zaten Şark Meselesi takipçisi olan batılıların kontrolüne girmiş olması itibariyle, Osmanlı Devleti'ni çökertme yolunu en etkili biçimde uygulamışlardır¹².

Olayı Günümüz çerçevesinde, genel olarak değerlendirdiğimizde, Osmanlı Devletinin hâkim olduğu ülke, bu gün uluslararası ilişkiler ve tarih literatüründe "Ortadoğu" olarak adlandırılmaktadır. Nuri Yavuz bu bakış açısı içerisinde şunları söylemiştir; Ortadoğu denilince, onunla bütünleşmiş bazı önemli meseleleri de şu şekilde sıralayabiliriz: Filistin-İsrail, yapay devletler, yeteneksiz idareciler, siyasî istikrarsızlık ve petrol, semavî dinler, etnik yapı, GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi), terör ve sudan kaynaklanan mesele. Bundan dolayı Türk ve İslâm dünyasında meydana gelen birçok olayı "Şark Meselesi" açısından değerlendirmek mümkündür. Günümüzde de "Şark Meselesi" daha büyük boyutlar içerisinde Türkiye'de ve Ortadoğu'da varlığını sürdürmektedir. Yalnız bir farkla ki İngiltere yerini ve rolünü Amerika Birleşik Devletlerine bırakmıştır¹³. Batının bu topraklar üzerindeki çıkarları doğrultusunda ortaya çıkabilecek her türlü fırsatı değerlendirip, kendi politikalarını uygulamaya koymak için müdahale ettiğini görmekteyiz, işte onlardan biri ve önem derecesi yüksek olan Mısır sorunudur.

1831'de Mehmet Ali Paşa ve II. Mahmut arasında savaş başladığı vakit Avrupa devletleri hiçbir telaşa kapılmamışlardı. Onlara göre Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bir valinin hükümdarına karşı başkaldırması, bir aile kavgası, bir aile buhranı idi. Hâlbuki olaylar tahminlerin dışında gelişerek Mehmet Ali Paşa, Osmanlı ordularını mağlubiyetten mağlubiyete uğrattı ve Anadolu içlerine ilerledi. Bunun üzerine Avrupa'nın büyük devletleri dikkat nazarlarını Mehmet Ali ile II. Mahmut arasındaki kavgaya çevirdiler.

¹¹ Mustafa Küçük, “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyete kadar olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi vaziyeti”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,s.57.

¹² Arslan Topçubaşı, a.g.e.,s. 61.

¹³ Nuri Yavuz, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, *Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*,Cilt:23, sayı: 3, Ankara, 2003, s.89.

Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin kendi valisinin isyanını bastıramayacak konuma geldiğinin görünmesiyle iştahlanan batılı güçlerin, sorunu, kendi çıkarları doğrultusunda çözmeye girişmesiyle, Şark Meselesi adı altındaki politikalarını uygulamaya koydular.

Ancak Mısır sorununun Şark Meselesindeki yerine değinmeden önce Şark Meselesi hakkında bilgi vererek konuya başlayacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞARK MESELESİ

1.1 Şark Meselesinin Tanımı

Şark Meselesi nedir? Tarih biliminin meseleleri genellikle matematik veya kimya teorileri gibi kesinlik ve açıklıkla tarif edilmiş değildir. Tarihi herhangi bir konuyu tarihçiler, muhtelif zaman ve mekânda farklı görüşlerle ele almakta ve birkaç türlü tarif etmektedirler. İşte Şark meselesi de bu görüş çerçevesi içerisinde ele alınmıştır. Şark meselesinin şimdiye kadar yapılan tanımlara baktığımızda çoğunun birbirinden farklı olduğunu özellikle başlangıcının ne zamana dayandığı hakkında çok farklı görüşlere sahip olduğunu görmekteyiz.

Genel olarak XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, XX. Yüzyılda ise İmparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması¹⁴ manasında kullanılmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, Türk toprakları üzerinde Batılıların sahip olduğu ihtirasların sonucu olarak ortaya çıkmış bir meseledir. Ancak meselenin içine biraz daha girdiğimizde bu tanımların kendi kaynaklarımıza ve yabancı kaynaklara göre farklılıklar arz ettiğini görmekteyiz.

1.1.1 Batı Kaynaklarına Göre

Edward W.Said Batıya göre Şark'ın ortaya çıkışıyla ilgili; "Bilim adamları, araştırmacılar, misyonerler, tüccarlar, askerler, Şark'tan pek bir direniş görmeksizin Şark'ta bulunma ya da Şark'ı düşünme imkânına sahip oldukları için Şark'taydılar, Şark'ı düşündüler. Şark bilgisi genel başlığı altında ve on sekizinci yüzyılın sonlarında başlayan şark üzerindeki Batı hegemonyası şemsiyesinin gölgesinde, üniversitede araştırılabilecek, müzede sergilenilecek, sömürge yönetimince yeniden yapılandırılabilir, insanla evrene ilişkin antropoloji, biyoloji, dilbilim, ırk ve tarih tezlerinde kuramsal olarak açıklanabilecek, gelişmeye, devrime, kültürel kişiliğe,

¹⁴ Abdülhalük M. Çay,*a.g.e.*, s.9.

ulusal ya da dinsel karaktere ilişkin iktisadi ve sosyolojik kuramlara elverişli, karmaşık bir şark çıktı ortaya”¹⁵ diyerek olaya ilişkin bakış açısını yansıtmıştır.

Raif Karadağ ise Batılı tarihçilerin birbirlerinden ayrı tarifler verdiğini ancak aralarında ciddi benzerliklerinde bulunduğunu söyleyerek bu düşüncesine örnek teşkil etmek amacıyla eserinde birkaç Batılı araştırmacının sözlerine yer vermiştir. Örneğin bu araştırmacılardan biri olan Borjva’ya göre; “ Asya’dan gelen barbar (!) kavimlerin kovuldukları yahut Roma ve Hıristiyan medeniyetini kabul ederek onu yaymak üzere tekrar Şark’a döndükleri andan itibaren eski dünya için bir şark meselesi vardır.” demiştir.¹⁶ Görülüyor ki Borjva, şark meselesini zaman ve mekânda çok geniş tutmuştur, o Şark meselesini Orta Çağ’ın başlangıcından itibaren Hıristiyan kavimler ile Hıristiyan olmayan kavimlerin çarpışmaları şeklinde kabul etmektedir. Ancak burada hedef alınan Müslümanlar değildir. Çünkü Borjva başlangıcı İslamiyet öncesine kadar götürmektedir.

Edward Deriyo’ya göre ise; “ Şark Meselesi, Hz. Muhammed’in (s.a.v) dünyaya gelmesiyle birlikte doğmuştur”. Deriyo’nun açıklamasından da anlaşılacağı gibi meseleyi Müslümanlarla gayr-ı Müslimlerin kavgası olarak görmüştür. Fransız tarihçi E. Driault şark meselesini; “Müslüman-Hıristiyan” mücadelesi olarak yorumlarken başka bir Fransız tarihçi Albert Sorel; Türkler Avrupa’ya ayak bastığı günden beri şark meselesi zuhur etti.” diyerek meselenin aslında bir Türk Meselesi ve Türk düşmanlığı olduğunu vurgulamaktadır. Görüldüğü gibi aynı ülkeye mensup tarihçilerde bu konuda birbirlerinden ayrılmaktadırlar¹⁷.

W. Miller ise; Doğu Sorunu ’nu Türk İmparatorluğu’nun Avrupa’dan yavaş yavaş ortadan kalkması ile ortaya çıkan boşluğun doldurulması sorunu olarak tanımlamaktadır. Bu durumun 18.yüzyılda Avrupa devletlerinin içerisinde bulunduğu sorunlardan dolayı pek ön plana çıkmadığını, sükûnetini koruyan bir konu olduğunu ancak 19. yüzyılla birlikte başlarında, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya’nın olduğu 4 büyük güç ile dönemin en önemli konusu haline geldiğini söylemiştir¹⁸.

¹⁵ Edward W.Said, *a.g.e.*,s. 17.

¹⁶ Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, 3.Baskı, Emre yayınları, İstanbul,2005, s. 11.

¹⁷ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁸ W.Miller, “Europe and the Otoman Power before the Nineteenth Century”, *The English Historical Review*, Vol.16, No.63, (Jun.1901), ss. 452,456.

Soloviyef'e göre ise; şark meselesi, düşünülmemeyecek kadar eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya'nın çarpışmasıdır ki bu çarpışmada Avrupa, hayat veren denizlerin; Asya yaşanması mümkün olmayan bozkırların etkilerini gösterir¹⁹. G.Scelle ise olaya biraz farklı bir boyut kazandırmıştır. Scelle'ye göre, Doğu Sorunu kısaca, İstanbul'u geri alma meselesidir. Ve bu meselenin çözümlenmesi için 3 sorunun cevaplanması gerektiğini düşünmektedir. Bu soruları şöyle sıralamıştır; Türkler varlıklarını Avrupa'da sürdürebilecekler mi? Eğer sürdüremezlerse İstanbul'u kim alacak? Türkler tarafından yönetilen Hıristiyan halka ne olacak? ²⁰. Bu sorulara cevaplar bulunana kadar bu sorunun devam edeceğinden bahsetmektedir.

1.1.2 Doğu Kaynaklarına Göre

Doğu Kaynaklarına baktığımızda ise şark meselesiyle ilgili bilgi Batılı kaynaklara nazaran gerçekten de yok denecek kadar azdır. Bu durum Doğulu araştırmacıların konunun ciddiyetini yeterince kavrayamamasından kaynaklanmış olabilir²¹.

İslam dünyası şarkiyatçıların çalışmalarına karşı genel olarak sessiz kalmıştır. Bununla beraber zikre değer üç-dört önemli teşebbüse burada yer vermemiz yerinde olacaktır. Bunlar; İslam Türk Ansiklopedisi, TDV İslam Ansiklopedisi, Medine Da'va Fakültesi Şarkiyatçılık Bölümü ve Hindistan'daki bazı müesseselerdir. Şarkiyatçıların hazırladığı İslam Ansiklopedisi'nin M.E.B. tarafından tercümesine karşı, Türkiye'de hayli tenkit yöneltilmiştir.

Tepkilerin ilki ve en kapsamlı olanı, Eşref Edip Fergan'ın 1940'da yayımladığı on sayfalık broşürdür. Tenkitler böyle bir ansiklopedinin tercüme edilmesinin mahzurlarını dile getirmekte ve başka seçenek üzerinde durmaktaydı. İşin devam ettiğini gören Eşref Edip "tam manasıyla milli ve İslami bir eser vücuda getirmek" için telif bir İslam ansiklopedisini ve buna bağlı olarak İslam-Türk Ansiklopedi Mecmuasını yayınlamaya başladı²². Genel itibariyle görüşler beş madde halinde sıralanmaktadır :

¹⁹ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 18.

²⁰ G.Scelle, "Studies on the Eastern Question", *The American Journal of International Law*, Vol.5, No.1, (Jun.1911), s. 145.

²¹ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*, s.14.

²² Suat Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk Yay., İstanbul, 2003, s. 57.

1) Şark Meselesi tabiri ile Türk İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz etrafında, Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'daki mevcudiyetinden kaynaklanan problemlerin bütünüdür²³.

2) Tarih bakımında başlangıcı nereye götürülürse götürülsün, şark meselesinin konu halinde ortaya atılması 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu mesele 1815 yılında isimlendirildikten sonra 19. yüzyıl boyunca devam edecek 20. yüzyılın ilk yarısı içinde kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe gömülmesiyle ortadan kalktığı düşüncesi²⁴.

3) Hıristiyan Avrupa milletlerinin Müslüman Şark milletlerini iktisadi, siyasi, nüfuz ve hüküm altına alma maksatlarından gelen tarihi meselelerin hepsidir²⁵.

4) Bazı düşünürlerimiz de Avrupa'nın bencil siyasetinin ihtilaf ve kinleri nasıl körüklediğini, Türklerin imhası için nasıl planlar tertiplediklerini ifade ettikten sonra; "Avrupa, biz Türklere karşı bu son harpten beri değil, Haçlı seferlerinden beri amansız düşmandır"²⁶ demektedir.

5) Şark meselesi, İslam-Türk ordularının geri çevrilerek, İslam fütühatının durdurulması ve Müslüman tehlikesinin bertaraf edilmesidir²⁷ şeklinde politikayı özetlemişlerdir.

O halde toparlayacak olursak Şark Meselesi, tarih boyunca Hıristiyan batılı milletlerin (Bunların etkileriyle Türk asıllı olmayan diğer Müslüman milletlerin) Müslüman Türk milletini, devletini sosyal, ekonomik, sanayi, kültür ve siyasi etkisi altına almak ve öylece tutmak veya yok etmek kastından ve gayesinden kaynaklanan meselelerin tümüne verilen isimdir.

1.2 Şark Meselesinin Başlangıcı

Şark Meselesinin başlangıcı hakkında çok fazla görüş olmasına rağmen meselenin tam olarak ne zaman başladığına dair kesin bir yargıya varmak mümkün

²³ Cezmi Türk, *Dünyanın Çatısı, Turan ve Rus Kafası*, Toprak Yayınevi, İstanbul, 1964, s.93.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988. s.203,204.

²⁵ Raif Karadağ, a.g.e., s.16; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *Tarih Dergisi*, Sayı:32, (Mart 1979), s.607.

²⁶ Ahmet Rıza, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*, Üçdal Neşriyat yayınevi, İstanbul, 1982, s. 40.

²⁷ Cevat Rıfat Atılhan, *Tarih Boyunca İslam Hakimiyeti ve Uğradığı Suikastler*, Özbahar Yayınlar, İstanbul, 1969, s. 179.

görünmemektedir. Ancak tüm bakış açıları değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır; Batılı devletlerin kendi beka meselelerini bir problem olarak idrak ettikleri andan itibaren bu durum bir sorun olarak addedilmeye başlamıştır.

Şark Meselesi genel itibariyle dini ve iktisadi boyuta ayrılmış, ancak meselenin Türkler çevresinde gelişmesinden dolayı bizce meseleye Fransız tarihçilerin de verdiği isme bakılarak “La Question Turque”²⁸ (Türk Meselesi) meseleye yeni bir boyut olan irki boyutu eklemeyi gerektirmektedir.

Ayrıca meseleyi kesin uçlarıyla dini ve iktisadi boyut olarak ayırmakta doğru değildir. Çünkü mevcut olan iki aşamada da birbirinden bağımsız düşünülemez. Meseleye dini boyuttan baktığımızda bundan, papa yönlendirmesiyle, kilise destekli bir haçlı seferinden söz edilmektedir, ancak bu eylemin içerisine baktığımızda, bu seferlerin ayrıca, çok önemli bir iktisadi boyutunun da olduğunu görmekteyiz.

Keza 19. yüzyıla gelindiğinde durumun iktisadi bir boyut kazandığından bahsedilmektedir, ancak dini boyuta hiç değinilmemektedir. 19. Yüzyıl ve günümüzde dahi durumun yalnızca iktisadi içerikten ibaret olduğunu söylemekte yanlış olacaktır.

Meseleyi dini boyutuna baktığımızda olaylar şu şekilde gerçekleşmiştir:

Müslümanlar (Araplar) Suriye kıyı kesimini, Mısır’ı Bizanslılardan 641 yılında aldılar. Emeviler döneminde Atlantik kıyılarına kadar Kuzey Afrika işgal edildi (670-709). İstanbul 668, 674, 717, 718 yıllarında dört defa kuşatıldı. 711 yılında İspanya işgal edilmeye başlandı; Sardunya ve Sicilya adalarına akınlar yapıldı. Böylece Hristiyan dünyası kutsal topraklardan çıkarılmış; İstanbul kuşatılarak doğudan; İspanya üzerinden batıdan kısıpaca alınmış, kuşatılmış²⁹. Ön Aya ve Orta Doğu’ya doğru gelen Türklerin konumu ise çok değişti Onlar Müslümanlığı benimseyerek kendilerini Türk’ün adaletini ve Tanrı’nın adını yaymaya vazifeli görüyorlardı. İşte bu noktada Şark Meselesinin dini boyutu daha çok önem kazanmaya başlamıştır³⁰. Meseleyi Roma-Kartaca rekabetine dayandıran Murat Çulcu, Haçlı seferleri sonunda Selçuklu, özellikle Osmanlı Devletleri’nin kurulması ve bu devletlerin Asya-Avrupa ticaret yollarını ki şark sorunu bu

²⁸ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*, s. 12.

²⁹ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 99.

³⁰ Ahmed Saib, *Şark Meselesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 10.

güzergâhların egemenliği idi, güvenceye kavuşturmasıyla uzun bir süre adeta uykuya yatırmış oluyordu³¹.

Haçlı Seferleri devrinde, Avrupa barbarlığına rağmen bugün Avrupa'yı idare edenlere kıyasla çok daha ahlak sahibiydi. Hilale karşı kendi zaferini sağlamak için dövüşüyor, düşmanlığını ilan ediyor, hasmına karşı açıkça yürüyordu³² tutumunda sahtekârlık ve kötü niyette mevcuttu ancak bunlar askeri bir hareketin temelini teşkil etmekteydi.

Albert Sorel'in şu ifadeleri bu düşmanlığın temelinde kıskançlık, haçlı ruhu, ezilmişlik vb. gibi hususların yattığına işaret etmektedir:

“Türkler Avrupa’da görünür görünmez ortaya bir Şark Meselesi çıktı... Papazların ve küçük küçük zorbarların idaresine kendisini rahatça teslim etmiş, şarabını içip uyuklayan Avrupa’nın kapısından içeri giren bu dipdiri, erkek güzeli insanlar; yepyeni bir nizam içinde akıp gelen başarılı, muazzam kuvvetler, o zamanki Avrupalının örümcekli ve bulanık kafasında bir şok tesiri yaparak *onda şifa bulmaz bir dehşet hastalığı* (!) doğurmuştur. Türklerin uyuklayan Avrupa’nın afyonunu patlatması hadisesi öylesine derin bir tesir yapmıştır ki aradan yedi asır gelip geçmiş olmasına ve bir gün eski dipdiri delikanlının, hasta adam şeklinde sokulmasına rağmen, Avrupa’nın yirminci batın torunları dahi bu Türk hastalığından, Türk şokundan tamamen şifa bulmamıştır”³³.

1683 tarihindeki II. Viyana kuşatması ve bunun akabinde uğranılan büyük yenilgi ile 1699 Karlofça antlaşması Batılı devletlerin Türk politikalarını tespit etmekte adeta bir dönüm noktası olmuştur.

Ancak yukarıda da söylediğim gibi meselenin İslam–Hıristiyan çatışmasından ziyade beklide İslam nazarında, Tür-Avrupa mücadelesidir. Türk tehlikesiyle yüz yüze kalana kadar birbirlerini boğazlayan Avrupalılar, Türklere karşı ortak bir cephe oluşturmuşlardır.

Suat ilhan, meselenin adının koyulmamasına rağmen aslında Malazgirt Meydan Muharebesi (1071) ile başladığını ancak isminin 19. yüzyılda

³¹ Murat Çulcu, *Marjinal Tarih Tezleri*, E Yayınevi, 8.baskı, İstanbul, 2004.

³² Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s.23.

³³ Albert Sorel, *La Question d'Orient, Paris, 1889, (Meseley-i Şarkiyeye) çev. Yusuf Ziya, İstanbul, 1911, s. 6.*

koyulduğunu³⁴ söylemesi meselenin başlangıcının bu tarihe dayandırılması, ırki boyutunu vurgulamaktadır.

Şark Meselesinin temel niteliği, başlangıcı ve en şiddetli şekilde devamı, Türklerin İslam'a yardımcı ve sonraları baş olmaları ileri başlamaktadır³⁵. İşte tam bu esnada ortaya çıkıp, bütün Türklerin temsilcisi olma vasfına erişen Osmanlılar da isleri bozdu. Hele Osmanlı Türklerinin Hristiyanların doğudaki son kalesi, Bizans'ı ele geçirmeleri meseleye tuz biber oldu. Buna binaen Avrupa'nın intikamını alacağı büyük Roma'nın Attila tarafından dize getirilmesi, Malazgirt'te Alparslan'a karşı aldıkları yenilgilerden sonra kendilerini bir şekilde Bizans'ın devamı olarak gören Avrupalılar, 1071 ile 1453'teki yenilgileri unutamadıklarından, her durumda ve ortamda bunun intikamını almak için fırsat kollamaktadırlar³⁶.

Meseleyi 19. yüzyılda Viyana Kongresine (1815) bağlayanlar ise olayın daha çok iktisadi boyut kazandığı döneme vurgu yapmaktalar. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Avrupa "sistem boşluğu" içinde yuvarlanıyordu. Bu boşluk "Liberal" ekonomik oluşum ile doldurulmaya çalışılıyordu. Bu sistem doğası nedeniyle üretici yığınlar tarafından reddediliyor, refahı yaygınlaştıracak sistem arayışları yoğunlaşıyordu. Bununla birlikte yeni sistemin temel taşları borsa, sigorta, banka, faiz, kredi vs. hemen yerli yerine oturuyor tartışan taraflar ilk aşamada bu temel taşlara karşı durmuyordu³⁷.

Yeni sistemin siyasal bayrağını taşıyan İngiltere ise hızla "yayıma" çabası gösteriyor, bir yandan Asya'ya el atıyor, diğer yandan Osmanlı Devleti'ni de sisteme dahil etme çabası içerisine giriyordu. Bu aşamada ise İngiltere'nin yüklendiği çok yönlü ve geniş kapsamlı misyon, öncelikle Fransız milliyetçiliğine ve bu milliyetçiliğin dinamizme ettiği yayılmacılığa tosluyordu³⁸.

Bu iki yayılmacı siyaset Mısır ve Doğu Akdeniz bölgesinde daha derin ve kapsamlı bir biçimde rekabete girişiyor, bu rekabet ise bölgelerin kâğıt üzerindeki egemeni Osmanlı payitahtı üzerinde yoğunlaşıyordu. Kısacası 19. yüzyılın başından itibaren büyük değişim sonucu oluşan yeni dünya düzeni içinde şark sorunu yeniden

³⁴ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 99.

³⁵ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 21.

³⁶ Ahmet Saib, *a.g.e.*, s.10-11.

³⁷ Murat Çulcu, *a.g.e.*, s. 197.

³⁸ Murat Çulcu, *a.g.e.*, s. 198.

ilgili ülkelerin gündemine geliyordu ancak bu defa iktisadi yönü daha ağır basan bir şekilde.

1.3 Şark Meselesinin Terminolojisi

Şark Meselesinin içeriğine baktığımızda karşımıza bir takım kavramlar çıktığını görmekteyiz. Şark Meselesinin ideolojik doktrinleri arasında yer alan Oryantalizm, Misyonerlik, Sömürgecilik ve Doğu-Batı kavramlarının öğrenilmesi bu politikanın hangi fikirlerden hareketle ortaya çıktığını anlamamızda bize kolaylık sağlayacaktır.

1.3.1 Oryantalizm

“Beyazlar Afrika’ya geldiklerinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Bize gözlerimizi kapatarak dua etmeyi öğretiler. Uyandıığımızda gördük ki, onların toprakları bizim İncillerimiz vardı”³⁹.

Bu söz aslında Oryantalizm kavramını özetleyen güzel bir sözdür. Kavramı incelerken de isminin kökenine dair bilgilerde içeriğini görmemizde yardımcı olacaktır. Kelimenin Latince tabanlı diğer dillerde karşılığı “orientalism”dir. Kökeni ise güneşin doğuşunu ifade eden Latince “oriens” sözcüğüne dayanmaktadır ve coğrafi manada doğuyu göstermekte kullanılmıştır. Kelimenin içerdiği ve doğuya yönelik doğulu önyargısı anlamında da Oksidentalizm terimi türetilmiştir.

Oryantalizm genel ifadesiyle güçlü Batı’nın zayıf Doğu’ya empoze ettiği bir doktrindir. Batı dünyasının üstünlüğünü kabul eden Doğu üzerinde otorite kurma ve bunu devam ettirebilme politikalarının tamamıdır. Bu terim kimi çevrelerde olumsuz bir yan anlamla 18. ve 19. yüzyıllardaki sanayi kapitalizminin gelişme döneminin zihniyeti tarafından şekillendirilmiş Amerikalı ve Avrupalıların Doğu araştırmalarını tanımlamakta kullanılmıştır. Bu anlamda Doğuculuk aydınlanma çağı sonrası Batı Avrupalı beyaz adamın Doğu hakları ve kültürüne yönelik dışarıdan, ötekileştirici, değilleyici ve ön yargı dolu yorumlarına işaret etmektedir⁴⁰.

Terimi bu bakış açısıyla kitaplarında kullanan yazarların başında özellikle “Orientalism (1978)” kitabında kullanan, Edward Said gelmektedir. Edward Said, oryantalizm hakkında şöyle bir tarif geliştirmiştir: “Oryantalizm Doğunun

³⁹ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yay., İstanbul, 2000.

⁴⁰ Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.4.

meselerini bir sınıf, bir mahkeme, bir hapisane, bir el kitabı açısından ele alan, analiz eden, inceleyen, yargılayan, gözeten ve yöneten bir Doğu Bilim'idir"⁴¹.

XIX. asrın üçüncü çeyreği içinde 1873 yılında Paris'te ilk Oryantalistler Kongresi toplandı. Bu tarihten itibaren Doğu ülkelerinin sosyal yapısı, dinleri ve medeniyetleri gibi konularda tebliğlerin sunulduğu ve tartışıldığı kongreler birbirlerini takip etti⁴².

Bernard Lewis gibi Batılı yazarlar ise Said tarafından kelimeye yüklenen imaları eleştirmişlerdir⁴³. Oryantalizmi daha radikal boyutta inceleyen Türk aydınlarımızdan. Batıların tarihi ufukları mekân ve zaman bakımından oldukça geniş olmakla birlikte tarihi görüşleri dar bir alana inhisar etmiştir. Batı bu haliyle dünya görüşü ile tarihi değerlendirmesi bakımından çelişki içindedir⁴⁴.

Bu özelliği oryantalist doktrinde de görebiliyoruz, Batı Doğuyu kendi içinde eriterek farklı özellikleri, müesseseleri ortadan kaldırmak isterken dünyayı sadece yönetmeye değil aynı zamanda ona sahip olma hakkını da kendi inhisarında görmektedir. Oryantalizm Avrupa'nın "Doğu" düşüncesinin bilimidir⁴⁵.

Oryantalizmin diğer bir yönü de, İslam medeniyet tarihine ve dinine bakışıyla ilgilidir. Oryantalistlerin İslam'ı araştırmaları ilk olarak Katolik Kilisesi'nin yönlendirmesiyle başlamıştır. Bu bir yandan İslami öğretileri yıpratmak ve onları ortadan kaldırmak, diğer yandan da Katolik mezhebe aşırı bağlılıktan ve Kudüs'ü kurtarmak için yapılan Haçlı savaşlarındaki hezimetlerin intikamını alma arzusundan ileri gelmekteydi⁴⁶. Batılı medeniyet havzasının ve sömürge döneminin bir ürünü olan Oryantalist düşünce geleneği, İslam medeniyetine hiç bir zaman evrensel bir kültür ve kimlik olarak bakmamıştır. Tersine, Müslüman toplumların ve ilim adamlarının fetihler sonucu ilişkiye geçtiği İslam öncesi gelenekleri esas kabul ederek, İslam medeniyetinin özünde Yunan ve Pers/İran kültürlerinin Arapçaya tercümesinden ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Oryantalistlerin gözünde, İslam

⁴¹ Edward W. Said, *a.g.e.*, s.16.

⁴² Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s.36.

⁴³ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, New York, 1966, 3.Baskı, 2002, s.350.

⁴⁴ Arnold Toynbee, *Medeniyet yargılanıyor*, İstanbul, 1945, s.145.

⁴⁵ Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.5.

⁴⁶ Muhammed Bakır el-Hakim, *Oryantalistler ve Kur'an hakkındaki şüpheleri*, Çev: Halil Aldemir Beyaz Karınca Yayınları, İstanbul, Şubat, 2011, s.12.

düşüncesi, bilimi, felsefesi, fikhı, edebiyatı ve tasavvufu, İslam öncesi kültür ve toplumlardan tercüme edilerek oluşturulmuş seçmeci bir kültürden ibaret ve bu yüzden herhangi bir ‘orijinalliğe’ sahip değildir. İslam tarihinde ‘orijinal’ kabul edilebilecek ne varsa, bunların hepsi İslam öncesi Yunan, İran yahut Hint kültürüne

ait unsurlardır. Bazı Oryantalistlere göre bu sadece bilim ve felsefe için değil, bizzat tasavvuf için de böyle; yani tasavvuf geleneği, Oryantalistlere göre, Kur’an ve Hz.Muhammet’in sünnetinden değil, Hint mistisizminden devşirilmiş bir inançlar ve uygulamalar dizesinden ibarettir. Oryantalizmin bu bakış açısının İslam’ın kutsal kaynakları olan Kur’an ve hadise de aynı şekilde uygulandığını görüyoruz. Kur’an’ın ilahi bir vahiy, Hz.Muhammet’in de peygamber olduğunu hiç bir zaman kabul etmeyen Oryantalistler, bu iki kaynağın tarihi ve beşeri ürünler olduğunu ortaya koymak için uzun bir süre mücadele ettiler. Macar Yahudi’si olan ve Oryantalizmin kurucusu kabul edilen Ignaz Goldziher’den yakın dönemde Wansbrough, Michael Cook ve Patricia Crone’a kadar pek Oryantalistin ana kaygısı, Kur’an-ı Kerim’in İncil ve Tevrat esas alınarak Hz.Muhammet tarafından yazıldığını ve böylece Kur’an’ın ilahi bir kitap olmadığını ispat etmektir. Benzer bir şekilde, hadislerin hiç birinin sahil olmadığı, sonraki nesiller tarafından uydurularak Hz.Muhammet’ten atfedildiği fikri de, yine Oryantalistlerin ortaya attığı bir iddiadır. Ne yazık ki, hadis ve İslam fikhı konusunda Oryantalistlerin ikna edici hiç bir tarihi delile dayanmadan ileri sürdüğü bu görüşler, bugün modernist eğilimli Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmış durumdadır⁴⁷.

İslam’a karşı bu ön yargılarla dolu görüşler karşısında, Arapça olarak kaleme alınmış, tabiat bilimleri sahasında objektifliği yakalamaya çalışan çabalar da bulunmaktaydı, imparator II. Frederic ile İspanya’da X. Alphonse tercüme faaliyetlerini devam ettirmişler ve çok sayıda yükseköğrenim kurumları açtırmışlardır. XIII. asırda, İslam düşüncesinin Avrupa’ya tesiri sonucunda yaşanan, tabii bir "oryantalizm" olayı kendini hissettirmiştir. Roger Bacon (1214–1292), Robert Grossetest (ölümü. 1253), Albert le Grand (1206–1280), Thomas d’Aquin (1226–1274), Siger de Brabant (1235–1282) bu dönemin İslam medeniyetini tanıyan önemli isimleri arasındadır. Roma Kilisesinin baskı ve kontrolü altındaki İspanya’da, İslam’ı tanıma mümkün değildi. Buna mukabil mesela Sicilya’da bu, imkân dâhilindeydi. Bu adayı Müslümanların elinden alan I. Roger’in oğlu II. Roger (1130–

⁴⁷Halil Akgün, *İslam ve Batı*, İstanbul, 1998, s. 107.

1154), ve torunu II. Frederic (1215–1250), daha sonra Manfred ve Charles d'Anjou kitapları tercüme ettirmiş. Ayrıca bizzat kendileri de Arap İslam dilini, kültürünü, örf ve âdetlerini doğrudan tanımaya girişmişler ve Arapların kültürel değerlerini kabul etmişlerdi. Ne olursa olsun, oryantlizmin bu denli erken başlamasında rol oynayan faktör, Endülüs ve Sicilya'da bulunan Müslüman ve Hıristiyanlar arasında meydana gelen tartışmalardır. Öte yandan özellikle Haçlı Savaşları da Avrupalıları, İslam'ın kaide ve gelenekleriyle ilgilenmeye itmiştir. Bu nedenle oryantlizmin ilk basamakları Orta Çağ Hıristiyan Batı dünyasıyla, Müslüman Doğu dünyası arasındaki dini ve ideolojik çarpışmanın tarihi olarak kabul edilebilir⁴⁸.

Oryantalistlerin çok az bir kısmı sadece gerçeği öğrenmek; Doğu kavimlerinin medeniyetlerini, dinlerini, kültürlerini ve dillerini öğrenmek için araştırma ve tetkike yönelmiştir. Bu nevi oryantalistler, kasten iftira ve tahrif yapmadıklarından İslam'ı anlamakta başkalarına nazaran daha az hataya düşmüşlerdir. Bunlardan bazıları İslam'ın gerçeklerini anlayıp Müslüman olmuşlardır. Mesela; Muhammed Esed ve Fransız asıllı Diniye adlı oryantalist, yaptığı araştırmalar neticesinde Müslümanlığı seçmiş kişilerdir⁴⁹. Oryantalistler özetle şöyle demektedirler; “Batılılar Hristiyan'dır, aynı zamanda gelişmişlerdir. Öyleyse gelişmenin yegâne sebebi Batılı Hıristiyan değer ve ilkeleridir. Doğulular Müslüman'dır ve onlar geri kalmışlardır. Öyleyse İslami ilke ve değerler geri kalmanın sebepleridir”⁵⁰. Bu insanlar İslamiyet'in hakim olduğu dönemlerde Avrupa'nın karanlık çağlar yaşadığını, toplumsal bozulma, hastalık ve cehalet içerisinde ezildiğini ve o dönemlerde İslam'ın yani Müslümanların hayatlarında ve ilişkilerinde tam olarak varlığını gösterdiği yıllarda İslam ümmetinin parlak bir hayat yaşadığını gözden kaçırıyorlar.

Batı'nın bu sahip olma ve yönetmeye çalışma ve her şeyi kendi kontrolü altına alma düşüncesi içerisinde misyonerlik faaliyetleri de göze çarpmaktadır. Bu açıdan misyonerlik ve oryantlizm birbirlerini tamamlayan iki ayrı politika olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁸Maxime Rodinson, *İslam Kültürü*, (Çev. Atilla Tokatlı), Kuveyt, 1978, s.78.

⁴⁹Osman Cilacı, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , Ankara, 1992, s. 22.

⁵⁰Muhammed Bakır el-Hakim, *a.g.e.*, s. 22.

1.3.2 Misyonerlik

Latince “mission” dan gelen misyon, sözlükte “ görev ve yetki”, misyoner ise “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta bu kelimenin özel bir anlamı ve yeri vardır. Misyonerlik bir kilise teşkilatı veya herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyanlığı veya İncil’in mesajını yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve Hıristiyan olmayan toplumlarda görevlendirilen kişiyi, böylesi kişilerin oluşturduğu hareket ve faaliyetleri ifade eder.

Batı ülkeleri dini yönetimin tamamen dışında bıraktıkları halde İslam dünyasındaki misyonerlik çalışmalarında büyük maddi katkıda bulunmaktadır. Misyonerliğin öncelikli amacı insanlarla Hıristiyanlık dinini tebliğ etmek değil gelişmemiş üçüncü dünya ülkelerinin halklarının batı ülkelerinin dünya üzerinde kurmuş oldukları sömürgeci yapıya tamamen teslim olmalarını ve başkaldırmamalarını sağlamaktadır. Bu arada misyonerler söz konusu sömürgeci yapıyı tehdit eden tehlikeleri de ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İslam dünyasındaki Hıristiyan misyonerlerin sadece din propagandası yapmakla kalmayarak bozgunculuk yapmaları da bu yüzdendir⁵¹.

Misyonerlerin Görevlerine baktığımız zaman ise şunu görmekteyiz;

İnsan psikolojisi ve sosyal yapısı hakkında senelerce ciddi bir eğitim ve öğretimden geçen misyonerler görevlendirilecek ülkenin din, dil, tarih, kültür ve sosyal yapısını çok iyi öğrenirler. Böylece farklı sosyal yapı ve bünyedeki insanlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini bilirler. Bu eğitim ve bilgidен aldıkları güç ile sosyal yapı ve anlayış bakımından toplumların alt tabakaları ile üst tabakalarına mensup insanlara karşı olan hareket tarzlarını çok iyi ayarlayabilirler.

Hıristiyan olmayan bütün ülkelerde ve hatta kendi ülkelerinde bile faaliyetlerini sürdüren misyonerlerin çalışmalarını sadece bir saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. Her alan onlar için faaliyet gösterilebilecek bir sahadır. Sağlık, eğitim, ekonomi, dil, tarih, kültür ve sanat (edebiyat, sinema, tiyatro vs. gibi) akla ilk gelen alanlardır. Bu kadar geniş sahada faaliyet gösteren misyonerler, ideolojilerini yayıp yerleştirmek ve taraftar bulmak için akla gelebilecek her çareye başvurmaktan çekinmezler.

⁵¹ M.Ahmet Varol, *Emperyalizm Oyunları*, Seha Yay., İstanbul, 1990 s. 178.

1.3.2.1 Misyonerlik Faaliyetlerinden Bazı Örnekler

Hıristiyan ülkelere gidip bir otelde kaldığınız zaman otel odasındaki masanın üzerinde veya çekmeceye bir İncil bulmanız ve isterseniz bunu alabileceğinizin belirtilmiş olması insanları şaşırtmamaktadır. Keza zaman zaman karşınıza çıkıp Hıristiyanlığın barış ve sevgi dini olduğunu, Hz. İsa'nın her türlü şiddete karşı olduğunu ve sana kötülük edene iyilikle karşılık vermen gerektiğini, İncil'in insanları barış içinde yaşamaya davet ettiğini çok tatlı ve cazip kâr sözlerle anlatırlar. Nihayet Hıristiyanlıkta sevgiden daha önemli bir şey bulunmadığı tezini çok güzel hikâyelerle süsleyip adeta altın bir tepsi içerisinde takdim ederler. Bütün bunlara karşı günümüzün maddi ve manevi sıkıntısı içinde olan ve Hıristiyanlık ile tarihi hakkında bilgisi bulunmayan, Haçlı seferlerinin sebep ve sonuçlarından habersiz olanlar, Endülüs'te Müslüman ve Yahudilerin başına gelenleri bilmeyenler, Amerika kıtasındaki bir neslin nasıl yok edildiğini hatırlamayanlar, hele kendi ülkesinde maddi sıkıntı içinde bulunanlar, kısa sürede altın tepsi içerisinde süslenerek takdim edilen hikâyelere inanabilirler.

1312 yılında toplanan Viyana Konsili, Bacon'un, Müslümanların dillerini öğrenme düşüncesini onaylamış ve Arapçanın beş Avrupa üniversitesinde öğretilmesini kararlaştırmıştı. Böylece Raymond Lulle, uzun süre düşlediği idealinin sonunda gerçekleştiğini gördü. O, misyonerlik ve Hıristiyanlaştırma yoluyla Müslümanlara boyun eğdirme zamanının geldiğine ve bununla bütün bir insanlığı Katolik inancına döndürme yolundaki büyük bir engelin kalktığına inanıyordu. Bu tarihten itibaren XIX. Yüzyılın sonlarına kadar yapılan bütün oryantalist çalışmaların ilk hedefi, İslam'ın eksik ve yanlış olduğunu göstererek Hıristiyanların İslam'a girmelerini önlemek ve Müslüman olanları da yeniden Hıristiyanlaştırma olmuştur⁵².

Türkler ile Hıristiyan milletlerin temaslarında din faktörü önemli bir rol oynamıştır. Türkler Müslüman oldukları için Hıristiyan dünyası özellikle düşmanca politikalar izlemişlerdir. Özellikle Balkan milletleri, Rum ve Ermeni gibi toplulukların milliyetçilik faaliyetleri tamamen kültürel benlikten kaynaklanmış görünmektedir. Ancak bu kültürün, milliyetçi ve dini menşei, Osmanlı İmparatorluğuna gelen misyonerlerin faaliyetlerinde aranmalıdır. Misyonerlik Batı'nın kültürel yayılmacılığının en önemli araçlarından birisi olmuştur. Özellikle

⁵² Suat Yıldırım, *a.g.e.*, ss. 12-21.

Osmanlı topraklarında kurulan yabancı okullardaki misyoner faaliyetleri, 1789 Fransız ihtilali ile Avrupa’da gittikçe yaygınlaşan milliyetçilik cereyanlarının azınlık tebaa arasında yayılmasında oldukça etkili olmuş, 19. yüzyıl boyunca Yahudi, Hıristiyan azınlıklar Osmanlı Devleti’nin bozulan iç dengesiyle birlikte kendi kimlikleri arayışı içerisinde girip isyanlara kalkışmışlardır⁵³.

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerlerin 1840’lı yıllardan itibaren ihtilalci ve yıkıcı faaliyetlerini genişletmeye başladıkları müşahade edilmektedir. Protestan misyonerlerin görünüşte, din ve mezhep çıkarları doğrultusunda yaptıkları bu faaliyetlerin temel amacı, Katolik tebaanın hamisi Fransa ve Avusturya ile Ortodoks tebaanın hamisi Çarlık Rusya’sına karşı, azınlık tebaa içinde siyasi bakımdan güçlü ve imparatorluğun iç işlerine müdahale edilmesinde beşinci kol kuvveti rolünü üstlenebilecek bir Protestan topluluğu, cemaati meydana getirebilmektir. Katoliklerin propaganda faaliyetlerine başlamaları oldukça gerilere gitmektedir. XVII. Yüzyılın ilk yarısında ilk Katolik misyonerlerin faaliyetleri gözlenebilmektedir. 1461-1630 yılları arasında en iyi dönemlerini geçiren Ermeniler 1630’lu yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne paralel olarak kendi aralarında mezhep kavgalarına başlamışlardır⁵⁴.

1824’ten 1886’ya kadar Osmanlı topraklarındaki Amerikan eğitim kurumlarının sayısı 400’e ulaşmıştı. Bunların büyük bir kısmı 1830’lar ve 1840’larda kurulmuştu ve ruhsatsız olarak faaliyetlerini sürdürüyorlardı. 1869 yılında Osmanlı Devleti, eğitimi düzene sokmak için “ Maarif Nizamnamesi” adında bir yönetmelik çıkarmak zorunda kaldı.

Müslümanları Hıristiyan yapmak için Osmanlı ülkesine gelmiş olan Amerikalı misyonerler, Müslümanları Hıristiyanlaştırmanın devletin kanunları ve dinin kuralları gereği zor olduğunu görünce, Hıristiyanların mezheplerini değiştirerek kendilerine daha yakın bir hale getirmek yolunu tuttular. Bu sebeple, başlıca uğraş alanları azınlıklar oldu⁵⁵.

⁵³Robert W.Olson, “The Otoman Empire in the Middle of the Eighteenth Century and the Fragmentation of Tradition : Relations of the Nationalist, Guilds and Sultan. 1740-1768”, *Die Welt, des Islams*, New Ser, Vol.17, Issue ¼, 1976-1977, s. 72.

⁵⁴Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.15.

⁵⁵Erdal Açıkse, Rahmi Doğanay, *Amerikanın Yüzyıllık Ortadoğu Hayali, Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Yayınları, No: 19, Tarih Şubesi Yayınlar No: 16, Elazığ, 2010, s. 20.

XIX. Yüzyıl oryantalist çalışmaların zirveye çıktığı bir asır olarak görülmektedir. Zira bu asırda Belçika, Hollanda, İspanya, Amerika, Fransa vs. gibi Hıristiyan ülkelerin misyoner vatandaşları Doğu ile ilgili çalışmalar yaparak on binlerce reddiye kaleme almıştır. Bu yönde faaliyet gösteren bilim adamlarının en meşhurlarından S.Zwemer, Lammens, DB. Mc. Donald, Palacios, C.De Faulcult, M.Watt'ın isimleri burada zikredilebilir.

Montgomery Watt, Muhammed'in, İslam'ı çok eski bir din gibi şekillendirmeye çalıştığına inanıyordu. Eski din, Musevilikti. Müslümanların ilk kıblesi Kudüs'tü. Bu ise Peygamber'in, dinini öncelikle Musevilere kabul ettirmeyi istediğine işaret ediyordu. Montgomery Watt daha ileri gidip, Musevilerin Muhammed'le ilişkilerinin olduğunu, İslam'ın bir Musevilik mezhebi bile olabileceği hususunda görüş beyan ediyordu. Gerçekten de misyoner Oryantalistlerin bir tek amacı vardı, o da Peygamber'in peygamberliğini reddetmek ve Kuran'ın vahiy olduğu konusundaki inancı çürütmektir. Bir başka deyişle İslam konusundaki çalışmaları, onu anlamak için değil, gözden düşürebilmek içindir⁵⁶.

Bu isimlerden özellikle Zwemer'in çıkardığı dergi şarkiyatçılar tarafından çıkarılan en tehlikeli dergi olarak ifade edilebilir. Ayrıca Batı üniversitelerinde yüksek lisans veya doktora yapmak isteyen Müslüman öğrencilere Babailik, Bahailik, Kadıyanilik, Bektaşilik vs. gibi fırkaları tez olarak vermek suretiyle bunların yaygın hale getirilmesi ve üzerinde konuşulmasını sağlamaya çalışırlar.

Tarihi bazı olaylar Hıristiyan misyonerlerinin gayelerinin sadece dini bir gayrete dayanmadığını göstermektedir. Çalışma ve gayretlerinin belki en ön planda geleni, bağlı buldukları milletlerinin siyasi faaliyetleri ile meşgul olmaktır. Her misyoner ülkesinin siyasi bir ajanıdır. Misyonerlik emperyalizme bir vesiledir. Misyonerler ise ister bunu bilsinler veya bilmesinler, ister bunu gaye edinsinler, ister edinmesinler emperyalizmin ihtirasları için öncülerden başka bir şey değildirlir⁵⁷.

Oryantalizm den 16 yıl sonra ise ‘‘Kültür ve Emperyalizm’’ adlı çalışmasında Said, bir yandan kendisini izleyen ve eleştiren araştırmacıların eleştirilerini dikkate

⁵⁶Robert Olson-Asf Hüseyin, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989s.17-18.

⁵⁷Ziya Kazıcı, *Müslüman Hıristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayıhan yayınevi, İstanbul, 2011, ss, 32-39.

alırken, bir yandan da Oryantalizmin her zaman emperyalizmle el ele gittiğini yeniledi⁵⁸.

1.3.3 Sömürgecilik

Sömürgecilik bir diğer adıyla Emperyalizm bir devletin kendi sınırları dışında ki başka halklar ve onların toprakları üzerinde, onların rızası olmadan egemenlik kurma yönündeki politikasıdır. Dar anlamda emperyalizm ise Avrupalı büyük devletlerin XIX. Yüzyılın ikinci yarısında öteki kıtalar üzerinde genişlemelerine verilen addır⁵⁹.

İlk sömürgecilik XV. yüzyılın sonlarında başlayan deniz yolculuklarıyla başladı. Deniz yolculukları İspanyol ve Portekiz krallıkları tarafından düzenlenerek, Portekizliler 1434–1486 yılları arasında Afrika'nın batı kıyıları boyunca güneye doğru ilerledi. 1498–1513 yılları arasında Hindistan'ın batı kısmı ile Seylan, Malaga, Endonezya ve Doğu Hint adalarına yerleştiler. Hint Denzine egemen olmak isteyen Portekizliler, Kızıl Denzin girişindeki Aden ve Basra Körfezi ağzındaki Muskat ile Hürmüz'ü ele geçirdiler. Çin ile ticaret yapmak için 1517'de Makao bölgesine yerleştiler. Portekizliler, Hindistan ve dolaylarına geldiklerinde dağınık da olsa eski devletlerle karşı karşıya geldiler. Bundan dolayı kıyılardan içeriye giremediler.

İspanyolların deniz yolculuğu Atlantik Okyanusunda batıya doğru devam ederken Christofer Columbus 1492 yılında Batı Hint adalarına ulaştı. Atlantik'ten Pasifik'e ilk geçen Macellan Filipinler üzerinden Borneo'ya ve 1523'de Ümit Burnu yoluyla İspanyaya dönerek, denizden ilk dünya turunu tamamladı. İspanyollar 1492–1541 yılları arasında Florida Yarımadası, Orta Amerika, Güney Amerika ve Filipinleri aldılar. Orta ve Güney Amerika'ya yerleşen İspanyollar, yerlilerle kültür birliği kurarak kısa sürede onlara Hıristiyanlığı ve İspanyol dilini benimsettiler. Hatta yerlilerle evlenip kaynaştılar. Bundan dolayı İspanyol sömürgeciliği Portekiz sömürgeciliğine nazaran daha uzun ömürlü oldu⁶⁰.

Terimi Osmanlı Devleti açısından ele alırsak XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren “süper güç” olma özelliğini kaybeden Osmanlı Devleti toprakları üzerinde

⁵⁸Edward W. Said, ''Kültür ve Emperyalizm'' (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yay, Adıyaman, 2004, s.41.

⁵⁹H.Emre Bağçe, “Emperyalizm kurumları ve Amerika Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı28, Mart 2003, ss. 63-79.

⁶⁰Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, İstanbul, 2002 s. 28–32.

İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa'nın bir menfaat mücadelesine girdikleri görülmektedir. Osmanlı toprakları adeta bu devletlerin emperyalist menfaatlerinin çatıştıkları odak noktasına dönüşmüştür. Bunun neticesi olarak bir takım politikalar uygulama safhasına konulmuştur.

Toplumların örgütlenmesi ve fizikî dünyaya hâkimiyetle paralel ilerleyen uygarlık sorunu, bir açıdan da Doğululara toplum olarak bir "sosyolojik form", bu toplumların tarihî seyri için ise "tarihî form" sağlamak gibi işlevleri görüyor. Uygarlık (uygarlaşma, ilerleme vb.) bu işlevi ile klasik oryantalizmin, Doğu toplumlarını "tarihsizleştirme" çıkmazını (kendisine yöneltilen eleştirileri dikkate alarak) yine kendisi lehine asma imkânını oryantalizme tanımış oluyor. Oryantalizm ile sömürgecilik arasındaki ilişki konusunda, bu ilişkinin varlığını ispatlamaya yarayacak bir delil olarak, şu da söylenebilir. Fransa ve İngiltere'ye nazaran sömürgecilik tecrübeleri daha az olan ülkelerde oryantal araştırmalar daha tarafsız veya daha az önemlidir⁶¹.

Özetle, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin himayesi, kutsal yerler meselesi, ekonomik imtiyazlar temini yada kapitülasyonların genişletilmesi daha sonra da Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık mücadelelerinin desteklenmesi ve ilki Çariçe Katarina ile Avusturya imparatoru Franz Josef arasında gerçekleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun 1783 yılındaki paylaşılması projesi ve bunu takip eden gizli paylaşma anlaşmaları, Batılı devletlerin emperyalist politikalarının esaslarını oluşturmuştur⁶².

1.3.3.1 Sömürgeciliğin Nedenleri

Emperyalizmin (Sömürgeciliğin) nedenleri ve ne anlama geldiği konusunda çok çeşitli tartışmalar vardır. Bunları esas olarak dört grupta toparlayabiliriz. Birinci grup görüşler emperyalizmin ekonomik yanını ön plana çıkartır. Biriken sermayeye yatırım olanak alanları bulma, makineleşme sonucu ortaya çıkan üretim fazlası için Pazar yaratma, nüfus fazlası için yerleşim alanı bulma zorunluluğu ve üretim için gerekli hammaddeleri elde etme isteklerinin devletleri emperyalist politikalara zorladığı iddia edilir.

⁶¹Ahmet Parlakışık, *Oryantalizmin Soruları*, İstanbul, 1995 s. 15–16.

⁶²Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.2.

Bu görüşe karşı çıkan Adam Smith, Rickard, Hobson gibi ekonomistler emperyalizmden sadece ufak bir gurubun yarar sağladığına işaret ederler.

Marksist kurumlara göre, kapitalizmin en son aşaması olan emperyalizm ekonomi tekelci bir durum aldığı ve diğer kapitalist devletler ile rekabet halinde yeni pazarlar bulmaya çalıştığı zaman ortaya çıkar. Bu görüşe karşı çıkanlar bu görüşün tarihsel kanıtlarca yeterince desteklenmediği ve kapitalizmden önceki emperyalizme açıklama getirilmediğini öne sürerler.

Emperyalizm ile ilgili ikinci grup görüşler ise emperyalizm ile insanın ve devlet gibi insan topluluklarının doğası arasında bir ilişki kurarlar. Farklı bakış açılarına sahip Machiavelli ve Bacon gibi kişiler bu yolla benzer sonuçlara varmışlardır. Onlara göre emperyalizm var olabilmek için sürdürülen doğal mücadelenin bir parçasıdır. Güçlü olanların diğerine egemen olmaları doğanın kanunudur.

Üçüncü grup görüşler, strateji ve güvenlik üzerinedir. Bu görüşe göre devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla stratejik noktalar, önemli kaynaklar, tampon devletler ve doğal sınırlar ile ulaşım ve haberleşme yollarının denetimini ele geçirmek veya bunları başka devletlerin ele geçirmelerini önlemek zorundadırlar. Edward Said, emperyalizmi hem içtimai, siyasi ve kültürel bir baskı sistemi ve hem de bir dünya görüşü olarak, bütün gayesi toprak yönünden genişleme ve bunun meşrulaştırılması olan bir siyasi felsefe olarak tanımlamakta ve emperyalizmin başlıca özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

1. Toprak kazanmak

2. Diğer topraklar üzerinde üstünlük kurmak

3. Bütün tabiatı ve insanlığı ilmi olarak etnosentrik, ileri-geri, gelişmiş-azgelişmiş, normal-suçlu, üstün-aşağı zihniyetler, toplumlar, diller, türler gibi ayrı sınıflara bölmek, bir nezaketle gizlemek olan hukuki, ırki, içtimai ve topraklarla ilgili öğretiler olarak makulmüş gibi göstermek⁶³.

Son grup yani dördüncü grup görüşler ise ahlakla ilgilidir. Bu grup daha çok günümüz koşulları içerisinde ortaya atılan ve bu şekilde emperyalizmi meşrulaştırmaya çalışan bir gruptur. Bunlara göre, emperyalizm halkları zorba

⁶³Edward W.Said, *Oryantalizm (Doğu Bilimi): Sömürgeciliğin keşif kolu*, çev: Nezih Uzel, İstanbul, 1982, ss.137-142.

yönetimlerden kurtaran yada daha üstün bir uygarlığın nimetlerini sağlayan bir araçtır. Genel bilindiği gibi emperyalizm de ekonomik, siyasi ve stratejik faktörlerin menfaatlerin büyük rol oynadığı bir gerçektir. Bu siyasi özelliği ile emperyalizm Batılı büyük devletlerin hiçbir zaman vazgeçemediği ve vazgeçemeyecekleri bir dünya görüşüdür⁶⁴.

Bunun 1881 yılında Fransız başbakanı Jules Ferry'nin ağzından şöyle ifade edildiğini görüyoruz: “ Yarın ki istikbal değil, lakin 50 yıl sonraki, 100 yıl sonraki ve hatta vatanımızın istikbali, çocuklarımızın mirasının ve işçilerimizin ekmeğinin istikbali söz konusudur. Çünkü sömürgecilik politikası sanayi politikasının doğurduğu bir çocuktur”⁶⁵.

Emperyalizmin zor bir şekilde ortadan kaldırılabilmesi kendilerini emperyalizmin etkisi altında hisseden devletlerin emperyalist amaç taşımayan politikalardan bile kuşku duymalarına sebep olmuştur. Eski sömürgeci ve yeni gelişmiş bazı ülkeleri yeni-sömürgecilik (neo-colonialism) ile suçlayan üçüncü dünya ülkelerine göre az gelişmiş ülkelere verilen yardımların arkasında emperyalist amaçlar yatmaktadır.

İşte Osmanlı Devleti'nin dünya haritasındaki yerini yani jeopolitiğini, orta doğuda ki önemini bilen emperyalist büyük devletler bir politika geliştirmişlerdir o da merkezinde Türkiye olan “ Şark Meselesi”dir.

Meşhur Alman hukukçusu Hering : “Galibin kudreti hakkı doğuruyor” sözü hala Avrupa'nın tahrikçi gizli politikasının temelini oluşturmakta devam ediyor. Daha kuvvetli olanın, daha zengin olanın, hilekâr olanın hakkı, daima üstün sayılıyor. İnsan toplulukları iğrenç bir şekilde hayvandan da aşağı bir muameleye tabi tutuluyor. Her devlet kendi bencil görüşlerini ve çıkarlarını bir fedakârlıkta bulunmadan kullanıyor. Umumun menfaati ve sükûn için en ufak fedakârlıkta bulunmayan bir devlet gerçek insanlık mefhumundan yoksun demektir⁶⁶. Doğu böyle bir devlete kolay itimat edemez, hoş, Batı'nın bugünkü siyaseti de en ufak bir itimat telkin etmiyor, kimse ona güvenmiyor. Hâlbuki böylesi bir ortamda karşılıklı emniyet duygusu çok önemlidir.

⁶⁴Abdülhalük M. Çay,*a.g.e.*, s.3.

⁶⁵Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, Ankara, 1980, s.80.

⁶⁶Ahmet Rıza,*a.g.e.*,s.225.

Yedi yüz seneyi aşkın bir zaman boyunca düşüncesini serbestçe kullanabilmiş olan ve insan bilgisinin bütün kollarında, Batıya üstün olduğunu ispat etmiş bulunan bir milleti, geri bir ırk veya barbar diye vasıflandırmak, gerçeği reddetmek, haysiyete saldırmak, bu milletin en meşru mirasını inkâr etmek demektir. Böyle bir hakaret Batı ile Doğu arasında münasebetleri kolaylaştırma yerine güçleştirecek bir husustur. Birinin istifhahı diğerinin barbarlığını değil kendi cehaletini ispat ettiği gibi dini taassup gayretini de açığa vurur.

Eğer Batı barışı gerçekten ve samimi olarak arzu ediyorsa bu sadece aynı seviyede tutulacak milletlerin karşılıklı tabi hakları üzerine değil aynı zamanda karşılıklı haysiyetleri ve milli kıymetleri üzerine kurulmalıdır. Batının düşünce tarzı ve bakış açısına göre; Doğu sahip olduğu zenginliği kullanmayı bilmediği için kaybetmeye mahkûmdur. Bu bakış açısı içerisinde kafalarındaki doğu figürü de aynı şekilde oluşuyor.

Dünya nükleer yıkımın felakete yol açacak kaynak kıtlığının yanı sıra, benzeri görülmedik eşitlik, adalet, iktisadi denklik taleplerini içeren çok önemli sorunlarla karşı karşıyayken popüler şark karikatürleri de ideolojik besinlerini sadece yarı cahil teknokratlardan değil aynı zamanda çokbilmiş şarkiyatçılardan da alan siyasetçiler tarafından da istismar ediliyor.

Amerikan dış işlerinin efsanevi Arap uzmanları, Arapların dünyayı ele geçirme planını önceden haber verirler, yarı çıplak Hintliler, miskin Müslümanlar Batılıların cömertliğini yağmalayan akbabalar olarak betimlenirler⁶⁷. Basın ile kamuoyu bu çağdaş(!) şarkiyatçı tutumların istilasını altındadır. Sözgelimi Arapların deveyle gezen terörist, kanca burunlu, hak etmedikleri zenginlikleriyle (!) gerçek uygarlık karşısında küstahlık eden satılık sefiller oldukları düşünülür. Bu yakıştırmalarının ardında Batılı tüketicinin küçük bir azınlığın üyesi olsa da dünya kaynaklarının büyük kısmına sahip olmaya yada bunları harcamaya yetkisi olduğu kabulü gizlidir hep.

Niye? Çünkü şarklıdan farklı olarak gerçek bir insandır o (!) Anwar Abdel Malek'in "Mülk sahibi azınlıkların hâkimiyeti" dediği şeyin ve Avrupa merkezilikle birleşmiş insan merkeziliğin daha açık bir örneği yoktur.

⁶⁷Edward W.Said, *Şarkiyatçılık*, s. 118.

Şarkta birbirleriyle rekabet halinde olan İngiliz ve Fransızlar buralara hâkimiyet kurma konusunda kimin daha etkili olduğu yerli halkı kimin daha fazla etkileyebildiği konusunda adeta laf dalaşına dahi girmişleri. Ancak bu düellonun içerisinde şarklı insanlara neredeyse insan gözüyle bile bakılmıyor, çok aşağılayıcı kelimelerle nitelendiriliyorlar.

Şark hakkında yazılar yazan dahası İngiliz sömürge yöneticiliği de yapan kişiler yazdıkları yazılarda kendilerinin hakim olduğu yerlere daha sonra Fransa'nın da etki edebilmesiyle hakimiyetin yine de el değiştirmedeğini “ şark hödükleri”⁶⁸ etkileyebilirler ancak, orada nüfuz sahibi biziz diyerek doğu insanına bakış açılarını bir kez daha göstermiş oluyorlar.

1.3.3.2 Himaye ve Siyonizm

Osmanlı Devleti'nin artarak vermeye devam ettiği kapitülasyonların daha sonraki yıllarda “Himaye” sistemine zemin hazırlaması sonucu olarak, Osmanlı tebaası azınlıklar bir yandan Türk topraklarında varlıklarını devam ettirirken bir yandan da kendilerine Batılı devletleri hamisi olarak görmüşler, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu enkazı altında kalmamak için kendi gelecekleri ile ilgili olarak “Himaye” sistemini bir garanti olarak görmüşlerdir.

Siyonizm sözcüğü, Kudüs yakınlarındaki Sion Dağı'ndan gelir. Bugün Sion Kudüs'ü ve Yahudilerin inandığı Vadedilmiş toprakları sembolize etmekte ve 19. YY'ın son çeyreğinde yurtsuz olan Yahudilerin Filistin'de bir Yahudi Devleti (İsrail) kurma isteği üzerine doğmuş bir ideolojik ve politik hareketi tanımlamaktadır. Kısaca Filistin'de Yahudiler için yeniden bir vatan kurulmasına destek veren uluslararası Yahudi siyasi hareketidir. Batılı devletler Ortadoğu'daki çıkarları için yakın geçmişte ezdikleri Yahudileri teşkilatlandırmaya ve Şark Meselesinin bir parçası olarak “Siyonizm” meselesini kışkırtmaya başlamışlardır⁶⁹.

Bu politika Arap dünyasının I.Dünya savaşı yıllarında Türk Devleti'ne isyan etmelerine, Ortadoğu'daki Türk şemsiyesinin ortadan kalkmasına ve neticede II.Dünya savaşı sonrasında Filistin toprakları üzerinde bugünkü Batı emperyalizmin

⁶⁸Edward W.Said, *a.g.e.*, s. 223.

⁶⁹Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, İstanbul, 1982, s.720.

Ortadoğu'daki dayanaklarından birisi olan İsrail Devleti'nin kurulmasına kadar uzanmıştır⁷⁰.

Batılı emperyalist devletler XX. Yüzyılın başlarına kadar Şark Meselesi çerçevesi içinde ortaya koydukları Yunan, Ermeni, Bulgar ve Lübnan-Suriye meselelerine kendi menfaatleri doğrultusunda bir çözüm getirmek istediklerinden bu ve buna benzer meseleler doğuşu bakımından olduğu kadar gelişmesi bakımından da suni özelliğini korumuş, başta bu azınlıklar olmak üzere daha sonra devletin asli unsurları da tahrik edilmeye, boş yere ıstıraplara sürüklenmeye çalışılmıştır.

1.3.4 Doğu- Batı Kavramları

Medeniyet ve kültür çatışması içimizdeki dünyayı en çok meşgul eden konudur. Özellikle Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetinin mücadelesidir. Çünkü asırlardır dünyanın ve insanlığın büyük ekseriyetinin akıbetini bu iki medeniyet mücadelesi belirlemektedir⁷¹.

Doğu-Batı sorunsalını dünyada yaşamaya başlayan ilk toplum olmamıza ve bu işin farkına en aşağı üç yüz yıldır varıyor olmamıza rağmen bu iki terim bu ülkede hiçbir anlamsal türdeşlik kazanmamıştır. Her siyasi duruş (içinde değişen dozlarda ekonomi, toplum, din, felsefe vs. olmak üzere) kendi Doğu-Batı tanımlarına sahiptir ve bunların birbirleriyle kesişme terimleri son derece düşüktür.

Batıyı Doğunun zıddı ve yeminli düşmanı olarak inşa eden tamamen spekülatif doktrinlerden, Batıyı ebedi yücelik, Doğuyu da ebedi gerilik olarak konumlandıran bütüncül aşağılık komplekslerine kadar her şey mevcuttur⁷².

İsmail Süphandağı eserinde bahsettiği İngiliz devlet adamı ve yazarı olan, Benjamin Disraeli Tanced Doğu'yu; "Başlı başına bir meslek dalı" olarak tanımlamıştır. Doğu; Avrupa'nın en büyük, en zengin ve en eski sömürgelerinin bulunduğu yerdir, kurduğu medeniyetlerin ve konuştuğu dillerin kaynağıdır, kültürel

⁷⁰Abdülhalük M.Çay, *a.g.e.*, s. 21.

⁷¹Mahmud Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Nil Yayınları, İstanbul, 1993, s. 157.

⁷²Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, 2.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2001, s.44.

uzanımıdır ve onun en derin ve en ziyade tekerrür eden öteki (benden başkası) imgelerinden biridir⁷³.

Batılı Şark araştırmacılarından Macdonald Doğu-Batı arasındaki fark konusunda şunları söylemiştir: “ Yaşamı düzenli bir biçimde bir bütün halinde görmek bir yaşam kavramının tüm olguları kapsaması gerektiğini başka her şey karşısında körleşmeye yatkın olmak. Doğu ile Batı arasındaki farkın bu olduğuna inanıyorum”⁷⁴.

Avrupa ile İslam alemi arasında bir anlaşma, bir yakınlık meydana gelebilmesi çok zor bir hal almıştır. Açgözlülüğünü kaba kuvvete dayandıran devletlerden uzak durulması ise gayet tabii bir şeydir.⁷⁵ Batı Şark araştırmacıları ise bu düşünce karşısında Doğu'nun zaten kendilerini temsil bile edemediğini söyleyerek, Avrupa tarafından bu durum temsilin dışsallığı her zaman “ Şark kendini temsil edebilseydi ederdi zaten” türünden bir beylik düşünce tarafından belirlenir. Şarkın kendisi bunu yapamadığından bu işi temsil etkinliği yapar. Hem batı için hem de (Daha iyi bir seçeneği olmadığına göre) zavallı şark (!) için Marx'ın, Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'nde söylediği gibi “onlar kendilerini temsil edemezler, edilmeleri gerekir”⁷⁶ sözü Doğuya bakış açılarının nasıl bir çerçeveden bakıldığını ispatlamaktadır. Saldırgan ve ahlaktan yoksun bir siyasetten daha da vahim bir şey vardır: Eğitileceği, idaresinin düzene sokulacağı teklif edilen millete verilen hazin ve elim bir örnek olmak. Bir milletin yıkıcı ve tahrip edici ihtirasları kendi hudutlarının dışına taşmamalıdır. Bugün de birçok örneğine şahit olduğumuz gibi Batı'da ve Doğu'da birbirinin aynı olarak cereyan eden olaylar arasında farklılık gözetildiği sürece, menfaat çıkarları uğruna sabit fikirler oluşturdukları halkı, kamuoyunu daha kolay aldatabilmek için gerçeklerden saptırılması devam ettiği sürece aynı fikirde olmak zor görünüyor.

Zaten bugünkü Batı politikasının kendi düşüncelerinin doğruluğunu zorla kabul ettirmeye çalışmasını hazin bir şekilde belirten bir olay da gayeye ulaşmak için sefil yollara başvurmasıdır. Netice, maalesef bu gerçeği ispatlıyor⁷⁷.

⁷³İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, İstanbul, 2004, s. 65.

⁷⁴Edward W. Said, *a.g.e.*, 290.

⁷⁵Ahmet Rıza,*a.g.e.*, s.35.

⁷⁶Edward W. Said,*a.g.e.*,s.30.

⁷⁷Ahmet Rıza,*a.g.e.*,s.36.

Nispeten daha aydın olan Hıristiyan hacılar geçtikleri yerlerde Müslüman alemin fikri ve sosyal gelişmesi hakkında fikir ediniyorlardı. Yaya olarak seyahat etmeleri onları sık sık mola vermeye mecbur ediyor böylelikle de mahalli halk ile temas etmiş oluyorlar, onlar da misafirlerine adetleri, inançları üzerinde bildiklerini aktarmaktan zevk alıyorlardı. Hacılar bu sayede sadece geçtikleri memleketlerin değil aynı zamanda da Asya içlerinden gelen insanların anlattıklarıyla oraların daha gelişmiş fikriyatı üzerinde bilgi sahibi oluyorlardı⁷⁸. Hacı papazlar manastırlarına döndüklerinde manastırdaki dindaşlarına Doğu üzerine öğrendiklerini naklediyorlardı. Bu bilgiler Hıristiyan âleminin merakını uyandırmaya ve hayaller kurmaya başlamasına fazlasıyla yetiyordu.

Yüksek dereceli ruhban her şeyden evvel bu kadar kısa zamanda İslamiyet'in Çin'den İspanya'ya ulaşan bu derece geniş bir sahaya yayılmış olmasına hayret ediyorlardı. Sonra da "Katolik" kelimesi alem-şümul manasına geldiğinden bu din adamları dünyaya hükmettiklerini ve dünyayı tek bir idare altında bulundurdıkları iddiasında olduklarından bu derece muazzam bir kıtanın kontrolleri altında bulunmasının ve aynı gaye ile hareket eden rakip bir dinin yollarını keseceği düşüncesini kabul edemiyorlardı.

Batılıların Batılı papaz ve araştırmacıların Doğu ile ilgili bazı görüşleri vardı, bu görüşlerin ortak noktasına baktığımızda kendilerini zekâ ve düşünce yapısı bakımından daima üstün görüyorlar idi ve bunu şu sözlerle ifade ediyorlardı:

"Avrupalıların akıl yürütmeleri sağlamdır. Olguları açıklarken belirsizlikten kaçınır; mantık dersi almamış olabilir ama doğuştan mantıkçıdır. Doğası gereği kuşkucudur. Bir önermenin doğruluğunu kabul etmezden önce kanıt ister, eğitilmiş zekâsı bir mekanizmanın parçası gibi işler. Öte yandan şarklının akli karmaşık sokaklara benzer, simetriden yoksundur, akıl yürütmesi baştan savma betimlerle doludur. Eski Araplar diyalektik biliminde görece daha yüksek bir düzeye ulaşmış olsalar da ardılları mantık yetisi bakımından fena halde zayıftır. Çoğu zaman doğruluğunu kabul edebildikleri en yalın öncüllerden, en açık çıkarımı yapmayı beceremezler. Örneğin herhangi bir Mısırlıdan bir olguyu açıkça ifade etmesini isteyin, açıklaması bıktırıcı uzunlukta ve muğlaktır genellikle. Muhtemelen

⁷⁸Ahmet Rıza,*a.g.e.*,s. 58.

öyküsünü bitirene kadar yarım düzine çelişkiye düşecektir. Azıcık köşeye sıkıştırdığınızda ise çözülecektir”⁷⁹.

Ancak bu durum, bu tarz düşünen papazların yada aydın kişilerin, eksik bilgilere sahip olduğunu yada görmek istemedikleri gerçeklerin üstünü çizdikleri fikri uyandırıyor. Çünkü akıl yoksunu tarzında bir düşünceyi genellemeye vurmak aslında bu kişilerin Şark dünyasından duydukları endişe ve korkuyu ispatlıyor.

Kaldı ki bu açıklamanın yapıldığı dönemlerde kadına ne kadar hak tanıdıkları meçhul bir zamanda şunu unutuyorlar ki; dünyanın en eski üniversitelerinden biri olan Fas Üniversitesi IX. Yüzyılda Müslüman bir kadın olan Tunuslu Fatıma tarafından kurulmuştur⁸⁰. Tarikat reisleri vasıtasıyla da, Müslümanların vaaz verdikleri serbest muhakeme ve düşünce tarzının yayılmasını sağlayan yerler inşa ediyorlardı. Ancak bu durum Hıristiyanları ürkütüyordu. Müslümanların bu serbest düşünce tarzı bir yandan dinin verdiği müsamahadan diğer taraftan da ilmin sunduğu geniş ve hür düşünme imkânlarından kaynaklanıyordu.

Batılılar belli ki onların istedikleri gibi düşünen bir toplum arıyorlar idi. Olayı dini boyuttan ele aldığımızda Hıristiyan gibi düşünülmesini, iktisadi açıdan baktığımızda çıkarları doğrultusunda bu topraklarda söz hakkının kendilerinde olduğu şeklinde düşünülmesini istemektedirler. Kutsal toprakların yer aldığı bir yer olarak addettikleri şark, daha sonra iktisadi vaziyet alıp (coğrafi açıdan ticaret ve sömürge yollarının kilit noktası olması bakımından) dikkatleri daha çok üzerine çekmiştir.

Edward W. Said'in “Şarkiyatçılık” eserinde yer verdiği, 1910'da İngiliz Dışişleri bakanı Balfour'un Avam Kamarasında söylediği ; “Şarklının tüm tarihine bir göz atın kendi kendilerini yönetmenin izine rastlayamazsınız”⁸¹ sözleri, Doğulular hakkındaki düşüncelerini ve uygulamak istedikleri politikaları görmemiz açısından önemlidir. Balfour, Mısırlıların, Batılıların egemenliği altında olmayı hayırlı bir olay olarak gördüklerini ve içinde buldukları durum için sadece “kader, kısmet” dediklerini söylemektedir. Daha sonra şunları eklemiştir : “ Onlar için

⁷⁹Edward W.Said,*a.g.e.*,s.47.

⁸⁰Ahmet Rıza,*a.g.e.*,s.59.

⁸¹ Edward W. Said, *a.g.e.*, s.48.

Mısır’da olsak da sırf onlar için orda değiliz, genelde Avrupa için ordayız”⁸². Balfour konuşmasının satır aralarında Mısırlıların İngilizlerin işgalini kendilerinin istediğini vurgulamaya çalışıyor.

“Bir Batılılar birde Şarklılar vardır. Batılılar egemendir, Şark’a da birinin egemen olması gerekir. Bu çoğu zaman topraklarının işgal edilmesi iç işlerinin titizlikle denetlenmesi, kişilikleri ile hazinelerinin herhangi bir Batılı gücün tasarrufuna girmesi anlamına gelir”⁸³. Bu sözler XX. Yüzyılda yaşamış bir İngiliz araştırmacı olan Cromer’e ait. Ne kadar açık ve net değil mi? İşgali meşrulaştırmak için, çok fazla demokrasi getirmeye yormamış kendini (!). Doğu- Batı kavramları başlığı altında değinmek istediğim bir diğer konuda İslamiyet’e yöneltilen eleştirilerdir.

Batılılara göre İslamiyet kurmaca bir dindi. Onlara göre İslam kuşkusuz pek çok bakımdan gerçek bir kışkırtıcıydı. Coğrafya ve kültür bakımından tedirgin edecek kadar yakındı Hıristiyanlığa. Yahudi-Helen geleneklerine dayanıyordu, Hıristiyanlıktan yaratıcı uyarlamalar yapıyordu, rakipsiz, askeri, siyasal başarılarıyla övünebilirdi. Bu kadarla da kalmıyordu, İslam toprakları kutsal topraklara bitişikti, hatta kutsal toprakları da kapsıyordu. Üstelik İslam’ın etki alanının merkezi Avrupa’nın hemen yanı başında ki yakın Şark’a yada Yakındoğu denmiş olan bölge olmuştu hep. Arapça ile İbranice Sami dillerindendi; Hıristiyanlık için son derece önemli kaynaklar bu iki dilin tasarrufunda kalmış, bu iki dil içinde şekillenmişti. XII. Yüzyılın sonundan 1571 İne bahtı Savaşına değin gerek Avrupa ve Osmanlı’ya özgü biçimiyle gerekse Kuzey Afrika ile İspanya’ya özgü biçimiyle İslam, Avrupa Hıristiyanlığına egemen olmuş yada onu fiilen tehdit etmişti⁸⁴. İslam’ın Roma’ya üstün gelmesi, Roma’yı gölgede bırakması geçmişte yada günümüzde hiçbir Avrupalının zihninden silinmiş olamaz. Hal böyle olunca yukarıda söylediklerimiz Batının neden İslamiyet karşısında olduğunu özetler niteliktedir.

Kur’an’ın ortaya çıkışıyla ilgili ise çok farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin, William H.Mc Neill’in “Dünya Tarihi” adlı kitabında Kur’an ile ilgili şu sözlere yer verilmiştir:

⁸²Edward W.Said, *a.g.e.*, s. 43.

⁸³Edward W.Said, *a.g.e.*, s. 45

⁸⁴Edward W.Said,*a.g.e.*, s. 84.

“Ulema kendiliğinden ortaya çıkmış bir din adamları topluluğuydu. Çözümlemesi gereken bir davranış sorunuyla karşılaşan sofu kişiler bu konuda tanrı buyruğunun ne olabileceğini bilmek istediler. Bunu bilmenin yolu Peygamber’in davranışları arasından örnekler aramaktı. Sıradan kişiler Peygamber’in davranışlarını ve sözlerini bilmiyorlardı; bu nedenle bilen uzmanlara danışmak zorunda kaldılar. Peygamber’in çevresindeki kişilerden oluşan ilk kuşaktan kimse kalmayınca onun davranışlarını ve sözlerini saptamak, sistemli çalışmayı gerektiren bir iş durumunda geldi. Doğal olarak, Medine, Hz. Muhammed’in Peygamberlik yaşamının ayrıntılarının incelendiği ilk yer oldu. Tanrısal esinle dile getirdiği sözler ölümünden hemen birkaç yıl sonra burada derlenip özenle sıraya konuldu. Müslümanlar için o zamandan beri dinsel yetkenin son kaynağı sayılan Kur’an, bu çalışmanın sonucunda ortaya çıktı”⁸⁵. Bunlara ek olarak Müslümanlığı kabul etmiş olan toplumlara karşı ortaya atılan sav da gayet ilginçtir:

“Dünyada yaşayan insanların yedide birini oluşturan Hz. Muhammed’i Tanrı’nın peygamberi olarak kabul etmiş topluluklarda çağımızın ne sanayi devrimi ne de demokrasi devrimi 1945’ten önce fazla bir ilerleme gösterebildi. Buna karşılık bir zamanlar İslam devletlerinin uyrukları olan iki büyük topluluk, Balkan Yarımadası’nın Hıristiyanları ve Hindistan’ın Hinduları, Batı’nın yeni rejiminin içinde saklı meydan okumalara karşı çok daha başarılı tepkiler gösterebildi”⁸⁶.

Yine Edward W. Said’in “Şarkiyatçılık” eserinde işaret ettiği Chateaubriand’un sözlerine göre ise; “Din tüm insanların anladığı bir tür evrensel dildir”. Şark’taki söz konusu bu topraklar İslam gibi görece alt düzeyde kalan(!) bir dizinin hükmü altında olsa bile dini gözlemlemek için Şark’tan daha iyi bir yer olabilir miydi? Hepsinden önemlisi Chateaubriand’ın olayları oldukları gibi değil de kendi varsayımlarına uygun biçimde görme ihtiyacı duyması : “Kur’an Muhammed’in kitabıydı, ne bir uygarlık ilişkisi ne de kişiliği yüceltebilecek bir düştür”. Biraz da gelişine göre keşifler yaparak devam ediyordu ; “Bu kitap ne zorbalıktan nefreti ne de özgürlük aşkını va’z eder”. Kendine arşın değer biçen Chateaubriand gibi bir kişi açısından şark onun tarafından yenilenmeyi bekleyen yıpranmış bir tabloydu.” Şarklı Arap, yaban haline geri dönmüş uygar insandır”. Dolayısıyla Fransızca konuşmaya çalışan bir şarklıyı izlerken kuşkusuz papağanın ilk

⁸⁵William H. Mc Neill,*Dünya Tarihi*, İmge Kitapevi,10.Baskı,Mart 2005, Ankara,s.341.

⁸⁶William H. Mc Neill,*a.g.e.*, s.694.

kez konuştuğunu işitmenin heyecanını yaşayan Robinson Crusoe'nun hislerini taşıyordu Chateaubriand⁸⁷.

Dante'ye göre ise; "Maometto" Hz. Muhammed Cehennem'in 28. kantosunda ortaya çıkar. Cehennem'in dokuz katından sekizincisine, şeytanın Cehennem'deki kalesini kuşatan kasvetli hendeklerin bulunduğu yere yerleştirilmiştir. Dolayısıyla Dante Hz. Muhammed'e ulaşmadan önce günahları daha hafif insanların, şehvet düşkünlerinin paragözlerin, oburların, sapkınların, öfkeliilerin, canına kıyanların, kâfirlerin bulunduğu katlardan geçer. Hz.Muhammed'ten sonra Cehennem'in dibine, şeytanın bulunduğu yere varılmazdan önce, düzenbazlarla hainler vardır sadece (Yahuda, Brutus ve Cassius da buradadır) Yani Hz. Muhammed katı bir Katolik hiyerarşisinde Dante'nin "seminator di scandalo e di scisma" rezillik ve ayrılık tohumları atanlar,⁸⁸ dediği kategoride yer alır.

Hz. Muhammed'in aynı zamanda ebedi yazgısı da olan cezası özellikle iğrençtir, diyor ve burada ağzıma alıp yazamayacağım cinsten ona göre alacağı cezayı anlatıyor. Aslında İslamiyet'i sapkın bir düşünce olarak gören Batılıların içlerinde ki esas korkuyu oluşturan etken de "kontrolü" kaybetme korkusuydu.

Batı'nın Doğu'dan öğrendikleri, cümlesi bizi öncelikli olarak Haçlı seferlerine götürmektedir. Hâlbuki Haçlı seferlerinin neticelerinin tesir ve ehemmiyetini anlamak için bu seferlerden evvel Avrupa şehirlerinin fikri ve sosyal hayatlarının durumlarıyla daha sonraki gelişmelerinde yaşayışlarında ve sanat alanında tezahür ettikleri halleri mukayese etmek kâfidir⁸⁹. John Hobson'un Cambridge'de 2004 de çıkan kitabı "Batı medeniyetinin Doğulu kökleri", tam da bunu yapıyor ve gözümüzü Avrupa merkezli olarak yazılmış tarihten uzaklaştırarak, aslında 19.yüzyıla kadar geri kalmış olan medeniyetin Avrupa medeniyeti olduğunu haykırıyor her satırında!

Batı'nın özgüveninin sarsılması konusuna değinip de Oswald Spengler, Ignaz Goldziher ve Arnold Toynbee'ye değinmemek olmazdı.

⁸⁷Edward W. Said, *a.g.e.*, 183.

⁸⁸Edward W. Said, *a.g.e.*, 78.

⁸⁹Ahmed Rıza,*a.g.e.*, s.162.

Yücel Bulut'un "Oryantalizm'in Kısa Tarihi" adlı eserinde yer verdiği Alman Tarih Felsefecisi olan Oswald Spengler ise gerek Antik Çağ'dan başlayarak çizilmeye çalışılan Doğu-Batı sınırını ters çeviren gerek Hegel'in şemasını zorlayan yönleriyle ilgiye değer birisidir. Hentsch'in değişiyle o " büyük bir bölümü hiç itiraf edilmemiş olan bu korkuları çırılçıplak ortaya koymakla, Batı'nın karşı çıktığı, oysa içinde hep var olan kendi göreceliği ve sonunun geleceği düşüncesini ısrarla reddedişi üstüne çiğ bir ışık tutmuş oluyor"⁹⁰.

Son zamanlara kadar Rönesans devriminin başlangıcını Türkler'in İstanbul'u fethi tarihi (1453) ile başlatırlardı. Yenilik hareketlerinin, İstanbul'dan kaçan Rum Papazlarının beraberlerinde getirdikleri eski Yunanlılara ait edebi ve ilmi hazineler sayesinde gerçekleştirildiğini ileri sürerlerdi⁹¹. Böylelikle Avrupa gelişme ve ilerlemesini Araplara değil eski çağların eserlerine borçlu sayılıyordu. Türker'in istemeden gerçekleştirdikleri hizmet ise, sadece bu papazların yüzyıllar boyunca dalmış oldukları uyşukluktan uyandırmaktan ibaret oluyordu. Ortaçağ devrinin yarattığı her şey "barbar", "gotik" şeklinde vasıflandırılıyordu.

Spengler, Doğu ile olan birinci savaşın Avrupa'nın bilincinde ve ilerlemeye olan inancında açtığı derin yarayı ele alırken, Batı'nın kendine gelmesini, kurtarıcı bir silkinmeyi ümit ediyordu. Batı'nın çöküşü yalnızca Batı'nın geleceğine ilişkin olumsuz bir kehanet olarak görülmemelidir. Spengler'in aslında en büyük amacı da problemlerin üzerinde ciddi düşünmek ve eğer benzer davranışlarda bulunmaya devam edilirse geleceği kaçınılmaz olan sonu durdurmanın yollarını aramaktı⁹².

Beşeriyetin Roma aleminin ortadan kalkmasından beri uykuya daldığı ve yeniden doğmaya başladığı iddia ediliyordu. Bu İslam tesirinin bir çeşit inkârı idi⁹³. Spengler, Antikçağdan modern zamanların Batısına kadar bir süreklilik kurma çabasında değildir. Batı kendisinden önce var olan bir kopuşla gerçekleşmiştir. Bu dıştan değil içten gelen bir kopuştur. Tarihteki farklı çevrimleri görebilen ve her kültürü kendi içinde ele alabilen Spengler diğer kültürlere, Batılıların yaptığının tersine haklarını geri verir. Ama bu iade-i itibar ameliyesi, çağdaş Doğu'yu görmezden gelmeye devam etmektedir. Nihai noktada Spengler tarihe bakışındaki

⁹⁰Yücel Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, Küre Yayınlar, İstanbul, 2004, s. 127.

⁹¹Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s.162.

⁹²Yücel Bulut, *a.g.e.*, ss.126-127.

⁹³Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 162.

çoğulculuğa ve Batı'nın mevcut gidişatına bakarak geleceğine ilişkin kanaatler serdetmesine karşın tarihe hala evrensel bir anlam verme gücüne sahip tek merkez olarak Batı'yı görür ve onu bu evrenselliği gerçekleştirme yönünde engel olacak özelliklerden sıyrılmaya davet eder⁹⁴. Buna karşın Haçlı seferlerine katılmış olan şövalyeler etrafındaki bazı yüksek dereceli kimselerden akıllı olanlar Avrupa'ya şüphe içinde bocalayan düşüncelerle ve gözleri kâfi derecede açılmış olarak döndüler. Hemşerilerinin merak kaynağı olduklarından bu bağımsız şövalyeler tabiatıyla gördüklerini abartarak anlatıyorlardı. Bunlardan bazıları söyledikleri karşısında dinsizlikle suçlanarak diri diri yakılıyorlar idi⁹⁵. Fakat yine de Doğudan ithal edilen gelişme fikirlerinin tohumları ağır ağır fakat sağlam olarak meyvelerini vermeye başladı.

Arnold Toynbee duruma biraz daha farklı bakmaktadır. Toynbee devletlerden daha ziyade uygarlıkları ele alır ve temelde daima içten kaynaklanan çökme nedenleri üzerinde durur. Toynbee Batı'nın dışındaki kültürlerin ölü olup olmadığı sorusuna cevap arar. Ona göre Batılı olmayan kültürler hala çok canlıdır. Batı sadece kendi üretim biçimini yayabilmiştir, uygarlığını değil. İnsanlık tarihinde sıralamasını yaptığı yirmi bir uygarlık arasında hala hayatiyetini sürdüren beş kültürden söz eder. Batı Ortodoks Hıristiyan, İslam, Hindu ve Uzak Doğu kültürleri. İslam ve Batı kültürleri tarihinin en son doğan uygarlıklarıdır. Dünya ekonomisinin birleştirici etkisine karşın tarih hala açık ve çoğuldur. Batılı olmayan dört uygarlık ise henüz son sözlerini söylemiş değillerdir.

Batı bu uygarlıkların neler söyleyebileceğini işitmek istiyorsa, bunun yolu üniter uygarlık kavramından ve tarihi düz bir çizgi olarak görmekten, vazgeçmekten geçer. Batı'nın üniter uygarlık ve düz tarihçiliği anlayışları birbirini pekiştirmekte ve üç “yanlış kavram” dan kaynaklanmaktadır: Benmerkezci yanılısama, hiç değişmeyen Doğu klişesi ve büyümenin düz çizgi halinde ilerleyen bir hareket olduğu yanılısı⁹⁶.

İslamiyet çalışmalarının Avrupa bilim çevrelerinde dini ve kültürel bir sistem olarak genişlemesinde ve kabul görmesinde en önemli katkıyı yapanlardan biride kuşkusuz; Ignaz Goldziher (1850-1921). Budapeşte'de yetişmiş bir Macar Yahudi'siydi. Budapeşte üniversitesinde Türkiyat bölümünün kurucusu Arminius

⁹⁴Yücel Bulut,*a.g.e.*, 128.

⁹⁵Ahmet Rıza,*a.g.e.*, 168.

⁹⁶Yücel Bulut,*a.g.e.*, 129.

Vambéry'nin ilk talebesi olmuştur. Avusturya-Macaristan hükümetinden kazandığı bir bursla Leiden'de eğitim gördü. Leipzig'de Sylvestre de Sacy'nin bir öğrencisi olan Fleischer'le iki yıl birlikte çalışmıştı. İslamiyet çalışmalarının ana geleneğine burada katılmıştı. 1873-1874'de Şam'da bulundu. Bu süre içerisinde Müslüman alimler ve hocalarla görüştü. Birçok alimle tanıştı ve birçok dersi izleme fırsatı buldu.

Goldziher'in eserleri içerisinde en dikkate değer olanı belkide Almanya'da öğrendiği eleştiri yöntemini, İslam'ın temel kaynaklarından biri olan Hadis'e uyguladığı eseri “ Muhammedanische Studien “ (1889-1890)'dır. Bu çalışması İslam hukuku ve ilahiyatı alanında daha sonra yapılmış tüm eserler üzerinde derin bir iz bırakmıştı. Goldziher, İslam tarihine ilişkin çalışmalarında, o dönemde dinler tarihi araştırmalarında kullanılan yöntemleri değil, ulaşılan sonuçları kullanmıştır. İslam'ı Hz. Peygamber zamanında tamamlanmış bir din olarak görmez. Ona göre, İslam Peygamber'den sonra Müslümanların ortak gayretleri sonucunda görece homojen bir din şeklinde ortaya çıkmış bir reform hareketidir. Goldziher, İslam ahlak sistemi içerisinde tasavvufun yerinin ve öneminin farkına varan ilk kişi olarak gözükmektedir. Başka uygarlıklardan bu dine karışan unsurları bu denge içerisinde yerleştirmek ve uyumlu bir toplumsal düzen kurmakta bu denetim mekanizması sayesinde mümkün olmaktadır. Bu düzen içinde İslam hala canlıdır ve gelişmektedir⁹⁷.

Vaktiyle halkı Haçlı seferlerine davet eden kilise, adam öldürmek gibi işlenmiş günahların bile Müslüman kanı dökmekle satın alınabileceğini ve günahlardan arınabileceğini ilan etmemiş miydi? Eserlerinin yok edilmesine kadar Müslümanlara karşı takip edilen kindarlık halen de hatırlarda da vakalarda da muhafaza edilmektedir⁹⁸.

XIX. Yüzyılda bile Müslümanlar hakkında kendi çıkarlarına uyuşmayan bir söz söylendiğine o kişi hükümet tarafından dışlanmaktaydı. Örneğin Yücel Bulut'un aynı eserinde yer verdiği Leiden ekolünün zirvesi olarak kabul edilen C.Snouck Hurgronje'nin (1857-1936) çalışmalarında da karşılaşmaktayız. Bu çalışmalarına müteakiben Hurgronje 1884-1885 yıllarında “ Abdülgaffar” ismini kullanarak Müslüman bir kimlikle Mekke'de ikamet etmiş ve bu surette Müslüman toplumu

⁹⁷Yücel Bulut,*a.g.e.*, ss.124-125.

⁹⁸Ahmet Rıza,*a.g.e.*, s. 139.

bizzat gözlemeleme imkânı bulmuştur. Hurgronje kendi gözlemlerine dayanarak Müslüman toplumu üzerindeki belli Batılı klişelere yönelttiği eleştirileri içeren iki ciltlik “Mekka” (1888-1889) adlı kitabı yazmıştır. İslam’ı bir hukuk düzeni olarak değil, ideal bir toplumsal ahlak sistemi olarak ve “işler çığırından çıktığında ” bir başvuru mercii olarak önemliydi. Sufi kardeşliklerin aydınlar katında önemli görülmekle birlikte halkı şeriata bağlama noktasında pratik bir değer taşıdığını tespit etmiştir.

Hurgronje daha sonra 1896’dan 1906’ya kadar Hollandalıların Doğu Hindistan’da kurdukları sömürge, Müslümanlar üzerinde uygulanacak politikaların belirtilmesinde sömürge idaresinin danışmanı olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Mekke’de gördüklerini de test etme imkânı da bulmuştu.

Vardığı sonuç, İslam’ın yaşayan ve gelişen bir gerçeklik olduğuydu. Zaman ve mekân değiştikçe Müslümanların İslam anlayışları da değişmekteydi. Yapılan İslam tanımı Hurgronje’ye göre “Müslüman toplumlar” olgusunun tümünü açıklamakta yetersizdi. Bu toplumlar İslam’ın emirleri ile kendi toplumlarının özel yapısı arasındaki ilişkinin doğurduğu “güç alanları” idi. Hükümetin danışmanı olarak Hurgronje Avrupa’nın bu bölgede sağladığı egemenliğin devam edeceğini ancak bunun tıpkı Endenozya’daki gibi Müslüman toplumun doğal gelişimine uygun olarak icra edilmesi gerektiğini savunmaktaydı⁹⁹.

Batı’da büyük halk kitlesinin eğitiminin kesildiği ilkokullarda okutulan tarih dersleri kitaplarında Doğu medeniyetlerine üstün körü ancak, yüzeysel olarak temas edilir ki bu gençliğin hiç değilse büyük hareket hakkında kâfi derecede fikir edinmesine inkâr vermez. Doğu medeniyetlerinin Avrupa’nın terakkisi üzerinde ki yararlı tesiri, kasten sükûtle geçiştirilir. Zira bunu itiraf etmek, bazı devirler için Müslümanların üstünlüğünü ve Hıristiyanlara kıyasla fikri yüksekliklerini ve Araplarla Türklerin gelişmenin üstatları ve öncüleri olduklarını kabul etmek anlamına gelecektir. Herhalde büyük bir itirafın, Batılıları bütün keşifleri yapmış, bütün icatları bulunmuş ve dünyada ki her şeyi Müslümanlardan hiç yararlanmadan başarmış olmak gibi, kendilerine yakıştırdıkları şerefe gölge düşeceği inancındadırlar.

⁹⁹Yücel Bulut,*a.g.e.*, ss.125-126.

Ancak daha öncede bahsettiğim gibi bu inkârın tersini söyleyen Batılı düşünürler de yok değildi. Örneğin Draper'ın sözleri Batının kabul edebileceği cinsten değildi. Draper : “Araplar Avrupa'nın idrakı üzerinde büyük bir tesir icra etmişlerdir. Hıristiyanlıkta bunu er geç itirafa mecbur olacaktır. Bu gerçek silinmeyecek şekilde gök kubbeye yazılmıştır ve basit bir sema küresinin üzerinde yıldızların isimlerini okumak isteyen herkesin kani olacağı gibi”¹⁰⁰.

Dinlerin Doğu-Batı kavramındaki yerlerine bakacak olursak konuya Türkiye'nin önde gelen aydınlarından biri olan Alev Altalı'nın kendisiyle yapılan konuşmasının bir yerinde söylediği şu sözleriye başlamak istiyorum:

“Doğu-Batı diye bir şey yoktur. Doğu diye bir şey varsa da o biz değiliz. Çünkü İslamiyet bir Batı dinidir. Doğu dini değildir. Bunun ispatı, ilgili herkesin bildiği gibi İslamiyet'in bütün düşünce biçimi ve mantık silsilesinin Aristocu mantık üzerine kurulmuş olmasıdır. İslamiyet doğrusal bir mantık üzerinde bir ya-yâda dinidir. Babaerkildir. Dolayısıyla İslam bu anlamda bir Batı dinidir. Bir Doğu arayacaksak, Doğu Buda'dır, Şinto'dur, Zen Budizm'dir. Dolayısıyla o Doğu biz değiliz”¹⁰¹.

Dünya bir küre olduğuna göre, doğusu ve batısı olmaz. Böylesine yön belirleyen terimler, ancak sabit bir noktadan hareketle ortaya çıkabilir. O zaman soru şekillenmektedir: Bu ayırım ilk kez hangi sabit noktaya atfen yapılmıştır? Bugün bütün dünyada çok belirli bölgeleri ifade eden Doğu ve Batı ayırımı, ilk kez Roma İmparatorluğu zamanında ve Akdeniz kıstas alınarak yapılmıştır. İmparatorluğun bütün Akdeniz havzasına askeri olarak egemen olması, kültürel bir egemenlik getirmemiş ve ayırım hattı yaklaşık bugünkü Balkanlardan geçen bir çizginin doğusu daha çok Helen, batısı da daha çok Latin kültürünün çizgilerinin ağırlıklı olduğu bölgeler halinde gelmişlerdir. İşte ünlü Doğu-Batı ayırımının kaynağı budur.

Daha açık bir ifadeyle, Doğu, Mezopotamya-Mısır, Helen kültürleri çizgisinde gelişen uygarlık alanıdır. Batı ise bu uygarlığa sonradan eklenen ama ona benzemekte çok geciken, bu yüzden de kendine özgü nitelikleri oluşturan bir alandır. Roma bu iki alan arasındaki derin farklılıkları özellikle ikinci yüzyıldan

¹⁰⁰Ahmet Rıza,*a.g.e.*, s. 195.

¹⁰¹Mehmet Ali Kılıçbay,*a.g.e.*, s. 44-45.

itibaren fark etmeye başlamış, sonunda ülkeyi pars occidentalis (Batı Parçası) ve pars orientalis olarak ikiye bölmek zorunda kalmıştır.

Çin, Hint gibi bölgelerin yön bağlamında adlandırılmaları ise sömürgecilik dönemine rastlar ve doğuya izafeten buralara da Uzak Doğu adı verilir. Hep aynı sabit noktadan hareket etme kaygısı söz konusudur, yön başka türlü belirlenemez.

İslamiyet'in "Batı" dini olmasına gelince Altalı'nın bu konuda gösterdiği iki kanıt bulunmaktadır: Aristocu mantığa dayalı olmak ve babaerki olmak. Önce babaerkilik. İbrahim'i dinlerin yani Museviliğin, Hıristiyanlığın ve İslamiyet'in üçü de babaerki mantığa dayalıdır. Ve Museviliğin bir Batı dini olduğunu iddia etmek kesinlikle olanaksızdır, kökü Mezopotamya'nın en eski dinsel düşüncelerine dayanmaktadır. Keza Hıristiyanlık da bir Doğu dinidir. Onun da kökü Eski Mısır'daki tek tanrı Amon kültürüne ve daha sonra da Helenistik dönemde M.Ö. 3.yüzyılda İskenderiye'de ortaya çıkan yeni Platoculuğa dayanmaktadır. Tek-Tanrı düşüncesi tamamen Doğu'ya özgü bir soyutlamadır. Batının bu düşüncüyü içselleştirmesi son derece gecikecektir. Örneğin Danimarka'nın Hıristiyanlaşması ancak 10-11. yüzyıllarda gerçekleşebilecektir.

Batı sonuçta Doğu'dan kaynaklanan ve onun tıkanma noktalarını tashih ederek kendini geliştiren bir uygarlık alanının adıdır ve bu bağlamda her Doğulu toplum ve kurum, kireçlenmek noktalarını, hayatiyetini kaybettiği alanları saptayıp, ıslah ettiği ölçüde Batılılaşabilir. Bu adsal bir şey olmayıp, emek gerektiren uzun soluklu bir faaliyettir. İslamiyet'e veya başka bir kuruma "Batılı" dediğimiz an onun Batılı olabileceğini düşünmek, bizi atalete sevk etmekten başka bir sonuç vermez¹⁰².

1.4 Şark Meselesinin Dini ve İktisadi Boyutları

Şark meselesi 2 farklı boyut içermektedir. Birbirlerinden farklıdır ama ikisi de de birbirleri içerisinde yer alırlar, bunlar dini ve iktisadi boyutlarıdır. Şark Meselesini düşünürken bunları bir bütün olarak düşünmeliyiz, Şark Meselesinin hangi dönemini incelersek inceleyelim tek bir bakış açısıyla konuyu değerlendirmek yetersiz kalacaktır, yani sadece din ile ilişkilendirmek yâda yalnızca iktisadi boyut olduğu kanaatine varmak yanlış olur. Böyle yapılması olaya sadece tek bir açıdan bakıldığını gösterir bu da bizi bu konu hakkında yanılığa düşürür.

¹⁰²Mehmet Ali Kılıçbay,*a.g.e.*, s.47.

Şark Meselesinin sebeplerinden biri olan dini sebep birinci sebep olarak görülmektedir, haçın hilale açtığı mücadele. Raif Karadağ, “Şark Meselesi” adlı eserinde; “Bu mücadelenin hakiki sebebi XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra günümüze kadar devam etmiş olmasına rağmen bu tarihten yani XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hıristiyanlık aleminin Şark meselesinden anladığı bizzat kendi aralarında dahi mücadele etmelerine yol açan hammaddelere sahip olma durumudur”¹⁰³ demektedir. Yani XVIII. yüzyıldan sonra dini etkisini yitirdiğini vurgulamıştır.

Bu haliyle şark meselesi belirgin hatlarıyla iki önemli safha geçirmiştir. Bunlardan birincisi, 1071-1683 yılları arasındaki Şark Meselesidir. Bu tarihler arasında, Avrupa savunmada, Türkler taarruz halindedir. Bu birinci safhada Batı için Şark Meselesi;

- a) Türkleri Anadolu’ya sokmamak
- b) Türkleri Anadolu’da durdurmak
- c) Türklerin Rumeli’ye geçişini önlemek
- d) İstanbul’un Türkler tarafından fethini engellemek
- e) Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerleyişine mani olmak politikaları uygulamaktı¹⁰⁴.

Şark Meselesinin batılılarca bu hedeflerine rağmen, Türkler Anadolu’ya girmiş, Rumeli’ye girmiş, Balkanları tamamen zapt etmiş ve Viyana kapılarına kadar dayanmıştı. Ancak 1683 tarihinde Türklerin Viyana önlerinde ki yenilgisi Şark Meselesinin birinci safhasını da sona erdirmiştir. Gene bu tarihte Şark meselesinin ikinci safhası başlamıştır. Bu safhada Türkler savunmada Avrupa ise taarruz halindedir. 1920 yıllarına kadar devam eden bu safhada Şark Meselesinin gelişmesi şu şekilde gerçekleşmiştir;

- a) Balkanlar’daki Hıristiyan milletlerin Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılmaları. Bunun için Hıristiyan toplumları isyana teşvik ederek evvela onların muhtariyetini sonra istiklallerini temin etmek

- b) Birinci maddedeki hususlar gerçekleşmezse Hıristiyanlar için reform istemek ve onların lehine Bab-ı Ali nezdinde müdahalelerde bulunmak,

¹⁰³Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 107,108.

¹⁰⁴Abdülhalük M.Çay,*a.g.e.*,s.11.

- c) Türkleri Balkanlar'dan tamamen atmak
- d) İstanbul'u Türklerin elinden almak
- e) Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyan cemaatler (azınlıklar) lehine reformlar yaptırmak, muhtariyet elde etmek veya mümkün olursa istiklallerine kavuşturmak
- f) Anadolu'yu paylaştırmak Türkleri Anadolu'dan çıkartmak

Görüldüğü gibi bir Balkan meselesi bir Ermeni meselesi, bir Kutsal yerler meselesi, Şark Meselesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan ve Asya toprakları üzerindeki tezahürleridir. Osmanlı tebaası ile ilgili olan meselelerin temelinde Batılı devletlerin çeşitli menfaatleri yanında Batı'nın dini şuurla beslenen siyasi ve milli tahrikleri de rol oynamış bulunmaktadır¹⁰⁵.

1.5 Müslüman-Hıristiyan İlişkileri Tarihine Genel Bir Bakış

Sürekli bu iki dinin ve bunları kabul etmiş olan toplulukların birbirleriyle olan mücadelelerinden bahsediyoruz. Bu meselenin dini boyutunu oluşturan bir etmendir evet, ama bu mücadelenin temelinde ne yatmaktaydı, ilk ilişkiler nasıl gerçekleşti, neler yaşandı ve günümüze nasıl zuhur etti, bunları da kısa bir bilgi olarak görmek konunun içeriği bakımından faydalı olacaktır.

Tarihte Müslüman-Hıristiyan münasebetleri İslam'ın gelişiyile başlamaktadır. İslam geldiğinde Hıristiyanlık altı asrını tamamlamış, Roma İmparatorluğu ile Mısır ve Habeşistan topraklarına yayılmış bulunuyordu. Arabistan yarımadasında da Hıristiyanlar vardı. Müslümanlar onlarla ilk defa Mekke'de karşılaşmışlardı. Sayıları çok az olan Mekke Hıristiyanlarını köleler, çeşitli el sanatlarıyla geçimlerini sağlayan Bizanslılar ve özellikle Habeşistanlılar teşkil ediyordu. O dönemde Hıristiyanlar, merkezi Arabistan'dan çok yarım adanın güney ve kuzey bölgelerinde yaşıyorlardı.

Hıristiyanlar İslamiyet ile ilk karşılaştıklarında onu Hıristiyanlık içinde ayrılıkçı bir hareket olarak görmüşlerdi. Fakat daha yakından tanıdıka farklı bir din ve inanç sistemi olduğunu anladılar ve büyük bir telaşa kapıldılar, bunun üzerine Hıristiyanlık içerisinde ayrılık yaratanlar, farklı görüşte olanlar bile İslamiyet'e karşı birleşmeye ve Hıristiyanlığı savunmaya başladılar. Batı Hıristiyanları ise VIII. Yüzyılda İspanya'nın IX. Yüzyılda Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi

¹⁰⁵Abdülhalük M.Çay,*a.g.e.*,s.12.

sırasında ilk defa bilgi ve kültür bakımından kendilerinden üstün olan Müslümanlarla karşılaştılar. Onlar gerek ilim gerekse askeri güç olarak kendilerinden üstün olan bu toplumu kendileri için büyük bir tehlike olarak görmeye başladılar.

Haçlı seferlerinden sonra da Müslümanlığı bütün Avrupa'ya çarpıtılmış bir şekilde, kötü bir Müslüman imajı oluşturmayı amaçladılar. Onların İslam'la ilgili iddia ve ispatları şu noktada toplanıyordu:

a) İslamiyet çok sayıda asılsız inanç içermekte ve gerçekler bile bile çarpıtılmaktaydı

b) İslam kılıçla yayılmış bir şiddet dinidir.

c) Muhammed şehvet düşkünü ve sahte bir din kurucusudur, o şeytanın bir temsilcisi ve oyuncağıdır¹⁰⁶.

İşte bu düşünce yapısı içerisinde kilise iktidarını koruma amaçlı düşündüğü bazı yaptırımları uygulamaya koymuştur.

İslamiyet'in hızlı yükselişi karşısında Papazlar bir takım önlemler alma kararı almıştır. Papazlardan bazıları ikna yoluyla Hıristiyanlaştırma metodunun uygulanmasını isterken, bir kısmı da zor kullanmak suretiyle bunun gerçekleştirilebileceği görüşünde idiler. Önce ikna yoluyla Hıristiyanlaştırma denendi fakat bu metotla kayda değer bir başarı sağlanmadığı için zorla Hıristiyanlaştırma metodu kullanıldı. Zorla Hıristiyanlaştırma metodunun fikir babası olan ve aynı zamanda Katolik kral ve kraliçeye müsteşarlık da yapan Tuleytula Piskoposu Francisco Ximenez de Cisneros 1498 senesinde Gırnata'da faaliyete başladı. Halkın İslam'la ilgili bilgi kaynaklarını kurtarmak için Arapça dini eserleri toplatarak yaktırdı. Hıristiyan olmayan Müslümanların cezası zincire vurulup zindana atılmak ve Hıristiyanlığa girdiğini söyleyinceye kadar işkence görmektir. Ziya Kazıcı'nın "*Müslüman Hıristiyan İlişkileri Tarihi*" adlı eserinde yer verdiği Hıristiyan bir tarihçi olan Philip K.Hitti de bu konuda şunları söylemektedir :

“Katolik majesteleri Ferdinand ve İsabella Müslümanların tabii tutuldukları teslim şartlarına bağlı kalmada başarı gösteremediler. Kraliçenin özel günah çıkarma papazı Kardinal Francisco Ximenes de Cisneros'un komutası altında tertiplenen ve geride kalan Müslümanların kılıç ve zor kullanmak suretiyle irtidad ettirilip

¹⁰⁶Ziya Kazıcı, *a.g.e.*,s.25.

Hıristiyan dinine sokulmaları maksadına matuf bir askeri harekât 1499 yılında başlatıldı. Bu kardinalin ilk işi İslami konularda kaleme almış el yazması kitapları toplatıp yaktırmak suretiyle piyasadaki dolaşımını durdurmak olmuştur. Şimdi artık Granada (Gırnata) şehri Arapça yazılmış bu kitapların yığınlar halinde yakılmasından oluşan “şenlik ateşi”ne sahne oluyordu. Engizisyon adı verilen işkence ve zulüm hareketleri müessesesevi bir hale getirilmiş ve yoğun bir biçimde devamlı işler halde tutuluyordu.

Bu ve benzeri uygulamalar karşısında Gırnata Müslümanlarının tepkileri çok sert oldu. 1499 senesinde Beyyazin Mahallesi halkı ayaklandı. Üç gün sonra bastırılan bu ayaklanmaya katılanlar, topluca vaftiz olmayı kabul etmeleri koşuluyla bağışlandılar. 1500 senesinde Buşurrat halkı 1501 de ise Meriyyeliler Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı isyan ettiler. Ancak kanla bastırılan bu isyanların sonucu da Beyyazin’inkinden farklı olmadı. Yani Müslüman halk Hıristiyan olmayı kabullenmek koşuluyla canlarını kurtarabildiler. Bu arada pek çok Müslüman erkek ve kadın esir diye köle pazarlarında satışa çıkarıldılar¹⁰⁷.

Bir zamanlar biraz tolerans ve hürriyet diye Roma makamlarına yalvaran, kendisi devlet dini olunca da başka dinler bir tarafa kendi içindeki farklı görüş ve düşüncelere bile tahammül edemeyerek engizisyon ile tehdit edilen kilise, Batı’da devlet kademelerinden atılınca ve bekleneni veremediği için fertlerin gönüllerinden de çıkarıldı. Yapılan tarihi ve dini tenkitler karşısında zor duruma düştü. Düştüğü bu zor pozisyondan kurtulmak ve eski misyonunu tekrar elde edebilmek için tavır değiştirmeye başladı. Baştan beri “kilise dışında kurtuluş yoktur” parolasını benimseyen kilise II. Vatikan Konsili’nin İslam’ın değerlerini kısmen tasdik edişinden sonra ise, İslamiyet ve Hz. Muhammed ile ilgili olarak daha insafli görüşler ifade edilmeye başlanmıştır¹⁰⁸.

Dönemin Müslüman tarihçilerinin “Franklar” kelimesiyle ifade ettikleri “Haçlılar” tabiri, doğuda ilk defa Osmanlılar tarafından Fransızca “Croisades” kelimesinin karşılığı olarak “Ehl-i Salib” Araplar tarafından da “Salibiyyun” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu seferlere katılanlar, elbiselerinin üstünde haç işareti taşıdıkları için bu ad verilmiştir. 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri, 1291’de Latin

¹⁰⁷Ziya Kazıcı, *a.g.e.*,s.97,98.

¹⁰⁸Ziya Kazıcı, *a.g.e.*,s.30,31.

Hıristiyanların doğuda son merkezleri olan Akadan çıkarılmalarına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içerisinde dokuz büyük sefer yapılmış, bu seferler arasında bazı küçük girişimlerde olmuştur. Daha sonra Müslüman Türk dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı Seferleri olarak değerlendirilmiştir. Hatta bunu Batılıların kendisi dahi kabul etmiştir¹⁰⁹.

Haçlı harekâtının ortaya çıkış sebebi, bu konuda araştırma yapan ilim adamlarını en çok meşgul eden konuların başında gelmektedir. Bu hareketi doğrudan sebeplerin çeşitliliği üzerinde durulmasına rağmen Batı dünyası Haçlı seferlerinin asıl etkeninin dini unsur olduğu kanaatindedir. Ancak daha öncede bahsettiğim gibi “asıl unsur” yada “gerçek neden” gibi kesin bir ifade kullanmak yanlıştır, sadece bunlardan biri kılıf olarak gösterilmekte yada daha fazla ön plana çıkarılmaktadır. Çünkü bu hareketin içerisinde dini faktör kadar iktisadi nedenlerde söz konusudur ve bunu görmezden gelemeyiz.

Mesele yalnız kendilerini ve varlıklarını fikri ve inanışlarını koruma zorunluluğu dışında, bütün bu değerlerle beraber, ekonomik ve ticari hayatlarının da Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmaya bağlı olduğunu idrak ettiler. O halde kendilerine hayat sahası açabilmeleri lazım geliyordu. Bunun içinde kendilerini saran bu gücün bertaraf edilmesi hükmüne vardılar. Hedefe varabilmek için inançlarının emrettiği mukaddes Kudüs davasından geçici olarak vazgeçtiler. Mücadelenin asıl hedefi olarak İslamiyet’in yayılması ve savunmasında en önemli rolü oynayan Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkmak, içtimai nizamını bozmak, ekonomik hayatını felce uğratmak için yeni hedefli cephe açtılar¹¹⁰.

Dünyaya hâkim olma politikasını güden devletler her devirde öncelikle Orta-Doğu ‘ya sahip olmak gerektiği şuuruna varmışlardır. Bu coğrafyaya tek basına sahip olmak isteyen her bir batılı devlet bu uğurda çok taktik ve strateji geliştirerek hegemonyacı bir politika izlemiş ve aralarında kıyasıya bir hummalı mücadeleye tutuşmuşlardır¹¹¹.

Bu arada şuna işaret edelim ki, Karanlık Ortaçağ Avrupa toplumunu bu seferlere zorlayan unsurların, en az dini faktör kadar, aslında siyasi, sosyal ve

¹⁰⁹Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 105.

¹¹⁰Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*, s.52.

¹¹¹M.İsmail Çolak, “Doğu Meselesi ve Oryantalizm”, <http://www.vuslatdergisi.com/article.php?id=2caa219cfd3ae11e47976f157769d9b9&sid=6078153429>

ekonomik olduğu da belirtilmektedir. Batılılarca öne sürülen dini motifin sadece itici bir güç olduğu belirtilmektedir. Çünkü Haçlı seferleri düşüncesinin ortaya atıldığı sırada Avrupa’da yıllardan beri süre gelen açlık, yoksulluk ve toprak azlığı gibi sıkıntıların doğurduğu kargaşaların yanında ücretli askerlik anlayışı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu. Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip bulunan kilise, hem düzenin bozukluğuna çare arıyor hem de gittikçe artan gücünü Doğu’ya hakim olmak için kullanmak istiyordu. Bu hareketin başlamasına öncülük eden kilisenin Doğu’ya yapılacak bir seferin sağlayacağı faydaları topluma yayarken dini motifi ön plana çıkarması normaldi. Haçlı seferlerine katılanlara günahlarının affını ve uhrevi mükâfat vaat eden kilise, siyasi amacını gerçekleştirmek için dini motiflerden faydalanmıştır.

“Kutsal toprakları kurtarma” sloganı, Haçlı seferlerinin hedefini açıklamaktan ziyade kamufle etme maksadıyla kullanılmıştır. Zira bu seferlerin hedefi olarak gösterilen Kudüs, Hz. Ömer tarafından fethedildiği 638 yılından beri Müslümanların hâkimiyetinde idi. Batı Hıristiyanları bu duruma en küçük bir reaksiyon göstermemiş, Bizans ise durumu kabullenmişti. Ancak IX. Yüzyılın sonuna doğru Batı toplumunda meydana gelen uygun ortam sayesinde Avrupa harekete geçme fırsatını yakaladığına, yüzyıllardan beri bütün Akdeniz çevresine hakim bulunan Müslümanların gücünü kırabileceğine ve özellikle yarım asırdan beri Anadolu’ya yerleşmekte olan Türkleri söküp atarak bu topraklara sahip olabileceğine inanıyordu. Gerçekten de 1096 yılında başlayan ilk Haçlı seferinin orduları daha Kudüs’e ulaşmadan ve ulaşacağı da henüz belli değilken Avrupalıların önce Urfa’da ardından Antakya’da Haçlı devletleri kurmaları onların bu maksatlarını açıkça ortaya koymuştur¹¹².

O sırada kilise en kudretli zamanını yaşıyordu. Muazzam bir servete sahipti, 1000 Senesinin dehşeti, kilisenin servetini büsbütün arttırmıştı. Bu tarihin yaklaşması ve halkın bu yılın kıyamet yılı olacağına dair batıl inancı, başarıyla istismar edilerek dindar halk dehşete kapılıyordu. İçlerinden pek çoğu bütün servetlerini kiliseye bağışlıyorlardı. Korkulan günün kazasız, belasız atlatılmasından sonra ise, bunun ruhbanın duaları sayesinde mümkün olabildiği rivayeti etrafa yaydırılıyordu. Bu yüzden de zenginler kiliseye terk ettikleri servetlerini geri istemiyorlardı!. Öteden

¹¹²Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 108,109.

beri olduğu gibi, kiliseye karşı itaatli bir davranış içinde hayatlarını sürdürmeye devam ediyorlardı.

Görüldüğü gibi Haçlı seferleri kilisenin teşviki, tahriki ve idaresi altında başladı. Kilisenin bu dini seferden elde etmek istediği, elde etmeyi düşündüğü siyasi menfaatler vardı. Kilise nasıl Roma devrinin sonlarında hür, liberal düşünce ve felsefesinin Hıristiyanlık inançlarını sarsmasından ürkererek buna karşı tedbir aldıysa, şimdi de Arap ve Türklerin Batı'ya doğru yayılmalarıyla beraberlerinde getirmekte oldukları Yunan-İran medeniyeti fikriyatını Hıristiyan akidesini zedelemesine, sarsmasına imkân vermemek tasavvufundaydı¹¹³.

Duruma farklı bir pencereden bakacak olursak şunu da göreceğiz ki, Türklerin İslamiyet'i seçmeleri yalnızca Türk tarihi için değil, dünya tarihi ve İslam tarihi içinde çok önemli bir olaydır. Hatta yeni bir çağ açılmasına neden olacak büyüklükte önem arz etmektedir. Türkler İslamiyet'i değil de Hıristiyanlığı seçmiş olsalardı şuan dünya siyasi tarihi ve de İslamiyet çok farklı bir halde olabilirdi. Eğer İslam alemine canlı, taze, kudretli yeni bir unsur yani Türkler dahil olup, savaş siyaset ve idare işlerini ellerine almamış olsa idiler, büyük bir ihtimalle İslam'ın güney kolu gibi şark ve kuzey istila kolu da daha süratli bir geri çekilmeye mecbur kalırdı. Hatta Afrika'nın kuzeyinde, ta Cezayir'den itibaren Hıristiyanların istila ve saldırılarına direnç ve müdafaayı düzenleyerek bu uzak memleketi idare edenler bile İslam tarihinin Türk devresinde Türkler olmuştur.

Miladi IX. Yüzyıl sonlarına doğru yani İslam aleminin gerçekleştiği tarihi devreye yakın zamanda Abbasi hilafeti memleketi bir sürü derebeyliklere, tevaif-i mülke paylaştırılmıştı. O sırada Bizanslılar Anadolu'daki İslam fetihlerini durdurmuşlar; hatta, bu fetihleri ve İslam istila ordularını Anadolu'dan, Kilikya'dan geri çekilmeye, ta Fırat'a ve Dicle'ye kadar geri dönmeye mecbur etmişlerdi. Hatta Bizanslılar bu arada Suriye'ye dahi girmişlerdir. Kuzey ve şark kolunu daha ziyade geri çekilmekten kurtaran taze Türk imdat kuvvetlerinin İslam aleminin başına geçmiş olmasıdır. Türklerin İslam alemine girmesinden, yani III. Hicret yüzyılından itibaren Şark meselesinin İslamiyet bakımından en önemli unsuru Türkler olmuştur.

Şark Meselesinde İslam'ı savunma vazifesini Türkler üstlerine almışlardır. Denilebilir ki III. Yüzyıldan başlamak üzere Şark meselesi bir Türk-Hıristiyan

¹¹³Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 67.

meselesidir. Hakikaten Rum kayzerliği (Bizans) aleyhine savaşa giden halifelerinin ordularına kumandan ve erlerinden ekserisi Türk cengâveri idi. Çok eski ve köhne bir medeniyetin sahibi olan İranlılar, cenk ve kavgadan uzaklaşarak fikri hareketler ve ticaretle meşgul oluyorlardı. Sami ırktan olan Araplar ise beklenmeyen ilk gelişmeleri ile kazandıkları servet ve refaktan istifade etmeyi savaş ve mücadeleye tercih ediyorlardı.

Sanatı askerlik olan Türklere gelince, o, savaşlardan ve kavgadan hiç bıkmıyordu. Askerliği sayesinde Türk, İslam aleminin beyi ve hanı olmakta gecikmedi. Türk ırkının bu yaratılıştan gelen özellikleri hemen bütün dost-düşman Avrupalı tarihçilerce teslim edilmektedir. Deriyo bu hususta şunları söylemekte : “Abbasi halifelerinin Türklere ordular kurması büyük neticelerin doğmasına sebep teşkil etti. Zira Araplar her işlerini Türklere bırakarak Arabistanlarına çekildiler. Ve İslam dinini çarçabuk kabul etmiş olan bu yeni Türklere, zamanımıza kadar Yakın Şark’ta İslam’ın müthiş temsilcisi oldular”¹¹⁴.

İşaret ettiğimiz bu olaylar zincirinin devamına bakılacak olursa, Türklere din değiştirerek İslam alemine girdikleri ve İslamiyet’i kabul ettikleri İslam aleminde mevki ve önemlerini artırarak İslam aleminin lideri olma konumuna yerleştiler.

Batı için Şark Meselesinin önemli dönüm noktalarından biri de İstanbul’un Sultan Mehmet II tarafından fethidir. Bizans her ne kadar İstanbul’dan ibaretse de Batı için Hıristiyanlığın Doğu’daki kalesiydi. Şehrin düşmesi Hıristiyanlar arasında tam bir şok etkisi yarattı. İstanbul’un fethi sonrasında Batı, içinde birleşme fikri ön plana çıktı ama bir Haçlı Seferi düzenlenmedi. 1456’da Belgrad’ın kuşatılmasında Fatih’in başarısız olması Batı’da büyük bir heyecan yarattı ancak devamı gelmedi. Belgrad’tan sonra Osmanlılar Batı için durdurulamaz bir tehlike haline geldiler. Fatih’in 1481’de ölümü İtalya’yı kurtardı. Kiliselerde sultanın ölüm haberi üzerine şükür duaları edildi, çanlar çalındı.

Osmanlı İmparatorluğu II.Byazıd ve Yavuz dönemlerinde daha çok iç mücadeleler ve Doğudan gelen tehditlerle mücadele ettiği için Batı, Türk tehlikesi ile doğrudan yüz yüze gelmedi. Fakat Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethi ve Arabistan yarım adasına hâkim olmasıyla Batı, Doğu Akdeniz’e hâkim olan ve önemli ticaret yollarını elinde bulunduran, Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etmek zorundaydı.

¹¹⁴ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 28.

Kanuni Sultan Süleyman zamanı ise Batı için Doğu'nun gerçek bir mesele olduğu bir dönemdi. Artık bırakın Haçlı Seferini telaffuz etmeyi tehlike Orta Avrupa'ya, kapılarına kadar gelmişti. Avrupa'nın korkulu rüyası olan Osmanlılar Haçlı donanması karşısında 1571'de İne bahtı deniz muharebesinde büyük bir mağlubiyet aldılar. Bu muharebe Avrupalılara Türklerin yenilmez olmadığını göstermişti.

Avrupa, XVI. Yüzyıldan itibaren kendi içinde köklü bir değişim süreci yaşadı. Bunun etkileri ancak XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyılın başlarında kendini hissettirdi. Bu değişim Şark Meselesine farklı bir boyut kazandırdı.

1683'teki İkinci Viyana bozgunu Şark Meselesinin artık Batı için korkunun verdiği çaresizlikle ürpererek beklediği bir tehdit olmaktan çıktığını gösteriyordu. 1699'da imzalanan Karlofça anlaşmasıyla tarihin en büyük toprak kayıplarını verdi. Bu gelişmeler ve Karlofça anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak manada çöküşünü ifade etmese de Batı'yı tehdit edecek bir güç olmaktan çıktığını gösteriyordu¹¹⁵.

Hristiyanlar Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak için neredeyse 16. yüzyılın sonuna kadar beklediler. Bu yüzyılla beraber toprak kaybeden Türklerden öçlerini hem de çok kanlı bir biçimde aldılar. Şark Meselesinin başlangıcında Avrupalıların amacı Türkleri batıya sokmamak iken, daha sonra bu, Türkleri Avrupa'dan çıkarmak şekline dönmüştü. Bunun için de çeşitli stratejiler geliştirdiler. Evvela Osmanlı Türkiye'sindeki Türk olmayanlarla işbirliği yaparak, Türkleri zor duruma düşürmeyi hedeflediler. Bu işte başrolü Rusya oynamakla beraber diğer Avrupa devletleri de ona yardımcı oldular. Önce Osmanlı sınırlar içindeki gayr-ı Müslim ve gayr-ı Türk tebaanın bağımsızlığı sağlanacak, daha sonra Arap kıtası vasıtasıyla Türkler kıskaç altına alınacaktı.

Zaten kuzeyden ve doğudan Ruslar, Türkiye'yi çoktan kuşatmışlardı. Bu düşünceleri de gerçekleştikten sonra Türklerin kafasına öldürücü darbe vurulabilir, İstanbul ve Kudüs kurtarılabilir, Türkler geldikleri yere yollanabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bulunduğu mevki o kadar mühimdi ki, Avrupalıların hiçbiri diğerinin kendisinden fazla bir şey koparmasına göz yumacak gibi değillerdi. Bu sebepten Şark Meselesinin bir dönemini teşkil eden, Avrupa'da "Hasta Adam" olarak

¹¹⁵ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2011, s. 560,561.

görülen Osmanlı bir müddet daha yaşatıldı. Bunun için I. Dünya Savaşına kadar ülkeler bekledi¹¹⁶.

Osmanlı'nın iç işlerine karışma ve söz sahibi olma durumu Batı tarafından hızla uygulamaya koyulmaya başlanmıştır. Fransa, Avusturya, ve Rusya çeşitli mezheplere mensup Hıristiyan tebaa arasında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki bir takım olayları da istismar etmek suretiyle “himaye” adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek imkânı bulmuşlardır. Din ve mezhep meselelerini istismar eden misyoner faaliyetlere İngilizler de katılmakta gecikmedi. 1840 yılında Kudüs'te bir Protestan kilisesinin inşası için izin alan İngiltere kısa sürede bu mabedin hizmete açılmasını sağladı (1842). Daha sonra İngiltere İstanbul'daki büyükelçisinin girişimleri sonucu Osmanlı Payitahtında bir “Protestan cemaati idare Heyeti”nin kurulmasına (1864) muvaffak oldu. Bu cemaati İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi himayesine aldığı gibi her türlü maddi ve manevi destekten de geri kalmadı. Bu cemaat daha sonra 1850 yılında bir fermanla “Ermeni Protestan milleti” olarak Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilecektir. İngiltere'nin bu faaliyetlerinin hemen arkasından ABD ve Almanya'da devreye girerek İngiliz konsolosluklarının yardımları sayesinde Osmanlı topraklarına gönderdikleri Protestan misyonerler ile İmparatorlukta “Protestanlık” propagandasına yardımcı olmuşlardır.

Özellikle Amerika'da Türk düşmanlığı doğrultusundaki Ermeni propagandasının en büyük gücünü Amerikan misyonerleri ve Amerikan Protestan Kilisesi teşkil etmiştir. Anadolu'da ilk Amerikan misyoner merkezi Harput'ta 1852 tarihinde kurulmuş, 1859 yılında ise aynı yerde Amerikan misyoner koleji olup, amaç olarak da bölgede hizmet verebilecek Ermeni Protestan papazı yetiştirmeği hedeflemekteydi¹¹⁷.

Kapitülasyonların daha sonraki yıllarda “Himaye” sistemine zemin hazırlaması sonucu olarak Osmanlı tebaası azınlıklar bir yandan Türk topraklarında varlıklarını devam ettirirken, bir yandan da kendilerine Batılı devletleri hamisi olarak görmüşler, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu enkazı altında kalmamak için kendi gelecekleri ile ilgili olarak “Himaye” sistemini bir garanti olarak görmeye

¹¹⁶ Ahmed Saib, *a.g.e.*, s.12.

¹¹⁷ Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.17.

başlamışlardı. Batılı devletler Ortadoğu'daki çıkarları için yakın geçmişte ezdikleri Yahudileri teşkilatlandırmaya ve şark meselesinin bir parçası olarak “Siyonizm” meselesini kışkırtmaya başlamışlardır. Bu politika Arap dünyasının I.Dünya savaşı yıllarında Türk Devleti'ne isyan etmelerine Ortadoğu'daki Türk şemsiyesinin ortadan kalkmasına ve neticede II.Dünya savaşı sonrasında, Filistin toprakları üzerinde bugünkü Batı emperyalizminin Ortadoğu'daki dayanaklarından birisi olan İsrail Devleti'nin kurulmasına kadar uzamıştır¹¹⁸.

1.6 “Şark Meselesi”nin Dünya Siyasetinde Resmîyet Kazanması

Napolyon sıkıntısını bertaraf eden Avrupa devletleri, içindeki dengeleri tekrar kurmak için Viyana'da bir kongre tertip ettiler. Avusturya başbakanı Metternich, Viyana Kongresine Osmanlı İmparatorluğu'nu da davet etti ama Babıâli bu devlete olumsuz cevap verdi. İngiltere'de Osmanlı İmparatorluğu'nun kongreye katılmasını istemişti. Rusya Osmanlı'nın kongreye katılmamasını fırsat görerek Türklerle olan meselelerini “Şark Meselesi” adı altında Avrupa devletlerine kabul ettirmeye çalıştı. Bundan önce Batı için bir “Şark Meselesi” vardı ama Viyana Kongresi gibi milletler arası meselelerin görüşüldüğü bir platformda ilk defa getiriliyordu.

Avrupa devletleri bir Şark Meselesinin varlığını bu kongre ile kabul ettiler fakat meselenin nasıl çözüleceği konusunda bir anlaşmaya varamadılar. Kongreye Osmanlı Katılmamasına rağmen İngiltere ve Avusturya temsilcileri Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Avrupa devleti sayılarak toprak bütünlüğünün Avrupa'nın koruması altına alınması gerektiğini savunmuşlardı. Ancak Rusya şiddetle karşı çıktığı için bu istekler kabul görmedi. Viyana Kongresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü konusunda tartışmaların yaşanması gelecek yıllarda Osmanlı topraklarının Avrupa devletlerinin mücadele sahası olacağının bir işaretiydi¹¹⁹.

Şunu da belirtmek gerekir ki tüm Avrupa devletlerinin katıldığı bu kongrede, kongreye egemen olan ve son kararları alan yine Avrupa'nın dört büyük devleti olan İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya idi. Delegelerin tümü Avrupa Devletlerinden birinin tüm sisteme egemen olmaması konusunda aynı görüşteydiler. Tabii bunda

¹¹⁸ Abdülhalük M. Çay, *a.g.e.*, s.21.

¹¹⁹ Erhan Afyoncu, *a.g.e.*,s.565,566.

Napolyon'un Avrupa'da kurmak istediği "Evrensel Monarşı" düşüncesinin de vermiş olduğu etki büyüktü¹²⁰.

¹²⁰ Oral Sender, *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitab evi, 16.Baskı, Ankara,2007, s.179.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

2.1 İsyana Doğru Batılı Devletlerin Politikaları

Rusya, Avusturya, Macaristan, daima hudut olayları, İngiltere, Fransa dolambaçlı politikalar ve dahili isyan ve çeşitli gaileler çıkarmak suretiyle yıpratma yolunu uygulamışlardır. Osmanlı Devleti, daima hazır vaziyette güçlü ordusunu ayakta tutmak ve devlet hudutlarının bir noktasından, diğer bir noktasına yetişmek için asker koşturmak mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Müslüman Türk Devleti'nin ekonomik bünyesini zayıflatmak ve masraflarını karşılayabilmesi içinde yine, batılı emperyalistler, borç alabilme kapılarını açık tutarak, Osmanlı Devleti'ni borca batık hale getirmişlerdir. Bu hal ile sosyal bünye bir taraftan sarsılırken, asrın icabı teknik gelişimleri takip edemeyecek derecede baltalama taktiği uygulamışlardır.

Geniş zaman içerisinde batılı devletlerin müşterek haçlı zihniyeti askeri veya askeri olmayan harekâtın dışında her türlü fırsatı değerlendirerek sarsma ve yıpratma yoluyla geleceğe dönük kapsamlı düşüncelerden mahrum, ufku dar yöneticilerin elinde koskoca Müslüman Türk İmparatorluğu her geçen gün biraz daha yıpratılmış, her zaman dışa muhtaç duruma düşürülmüştür. Bu durum dış müdahaleyi zorunlu hale getirmek suretiyle sarsma ve yıpratma neticesinde, bu incelikleri anlamayan veya önem vermeyen basiretsiz idarecilerin elinde yıkılma noktasına kadar getirilmiştir¹²¹.

Fransız İhtilali ile Avrupa Devletlerinin Doğu'ya olan ilgisi azaldı ve bu durum en çok Rusya'nın işine yaradı. Avrupa'nın Şark'a olan bu ilgisizliği fazla uzun sürmeyecek ve hızla yıldız parlayan Napolyon Bonapart, soluğu Mısır'da alacaktı. Napolyon'un bu hareketi Şark Meselesinde çok önemli bir dönüm noktasıydı.

Napolyon'un Mısır'ı işgali, Şark Meselesi açısından bir kaç noktada köklü değişiklikleri ifade eder. Öncelikle Fransa Haçlı seferlerinden sonra ilk defa Doğu yönünde böylesine büyük bir askeri sefer düzenliyordu ve bu daha temelleri Kanuni döneminde atılan Osmanlı-Fransa ilişkilerinin artık değiştiğini gösteriyordu. Batı

¹²¹ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*, s. 150,151.

Avrupa'nın dünya siyasetinde hızla daha fazla söz sahibi olmaya başlayan devletleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ilk defa doğrudan hâkimiyetleri altına almaya çalışıyordu. Avusturya XVIII. Yüzyıldan itibaren de Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardı ama Batı Avrupa devletleri için böyle bir politika söz konusu olmamıştı. Artık Batı için Şark Meselesi pastadan daha fazla pay kapma mücadelesi haline gelmişti.

Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaparken kalabalık bir bilim adamı gurubunu da yanında getirmiş olması Batı'nın Doğu'ya yayılma politikasını ve anlayışını göstermesi açısından oldukça önemliydi. Mısır'ın işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmasıyla Şark Meselesinin nasıl girift bir hal aldığı göstermesi açısından da önemlidir. 1798 Temmuz'unda İskenderiye'ye çıkarma yapan Napolyon ayın sonlarına doğru Kahire'yi de işgal etti. Fransa'nın bu ani saldırısı karşısında Osmanlı yönetimi istemeyerek de olsa önce Rusya daha sonra İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzaladı. Özellikle Rusya ile imzalanan antlaşma önemliydi. Mısır işgalini ganimet bilen Rusya bu anlaşmadan istifadeyle Boğazlardan ilk defa donanmasını geçirdi.

İki devletin desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'yı durdurdu. Akka mağlubiyeti Napolyon'un Doğu hayallerinin sonunu getirmişti. Napolyon Mısır'ı terk etti. Arkasında bıraktığı birlikler de bir süre sonra Mısır'ı boşalttılar. Napolyon Avrupa'da yayılma politikasına hız verdiği için 1802'de Paris'te Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa bir antlaşma imzaladı. Napolyon'un Mısır macerası Osmanlı Dış siyasetinde "Denge Politikası" kavramını yerleştirdi. Daha sonraki gelişmelerde ittifak yapılan ülkeler farklı olsalar da Osmanlı İmparatorluğu varlığını devam ettirmek için çıkarları çatışan ülkelerle ittifaklar kurdu.

Napolyon 2 Aralık 1805'te Rusya ve Avusturya ordularını Osterliç önlerinde ağır ve kesin bir şekilde mağlup edince, Fransa'nın bu başarıları III.Selim ile Osmanlı toplumunun Fransa'ya yaklaşmasını sağladı. Hatta İngiltere ve Rusya'nın bütün itirazlarına rağmen Osmanlı hükümeti Napolyon yönetiminin tanınmasına karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hareketi Rusya ile kurulan ittifakın bozulmasına neden oldu¹²².

¹²² Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 563,564.

19. Asra kadar Şark Meselesi adı altında ki problem, yalnız Viyana kapılarına kadar gelen Müslüman Türk ordularının geri püskürtülmesi değil aynı zamanda ortaya koyduğu tehlikenin de bertaraf edilmesi idi. Dünya ticaret yollarının da bu gücün hükümlerliği altında ki topraklardan geçmesi sebebiyle bunu ele almak veya bunlarla birlikte ekonomiyi ve ticareti topyekûn kontrol altına almak teknik ve ekonomide ham madde deposu olan Müslüman Türk'ün topraklarını parçalamak veya kendi hesaplarına sahip olmak, hiç olmazsa sömürü yapmak şekline dönüştü¹²³.

2.2 Osmanlı Devleti'nin Genel Görünümü

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde tahtta olan isim Sultan II.Mahmut idi. Sultan Mahmut I.Abdülhamit'in Nakş-ı Dil Valide Sultan'dan 20 Temmuz 1785'te doğan küçük oğludur ve Osmanlı padişahlarının 30.sudur. II.Mahmut 28 Temmuz 1808'de sıkıntılı bir şekilde Osmanlı tahtına oturdu. Ordusuyla İstanbul'a gelerek kendisinin padişah olmasını sağlayan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam tayin etmek zorunda kaldı. Bu durum devlet içerisinde, eskiden de örnekleri görüldüğü şekilde, “çifte egemenliğin” oluşmasına neden oldu. Devletin ilk 150 yılında Çandarlılar, 17. yüzyılda da Köprülüler ailesinin hükümdarları gölgede bırakması gibi, şimdide Alemdar Mustafa Paşa aynı rolü oynuyordu.

Alemdar Mustafa Paşa göreve başlar başlamaz genel asayişin sağlanmasıyla uğraştı. III.Selim'in katillerini cezalandırdı. Devletin eyaletlerdeki otoritesini gevşetmesinden dolayı idareyi ele alan derebeyler ve ayanları, devlete itaat eder hale getirme meselesine öncelik verdi. Bu maksatla, ülkenin bütün valilerini ve ayanlarını payitahtta, “Meşveret-i Amme”ye çağırdı. Bu meşveretten “Sened-i İttifak” denen meşhur vesika doğdu (Eylül 1808). Bu vesika ile hükümet emirlerini dinleyeceklerine söz veren ayanlar ayrıca gerektiğinde asker toplamayı, vergilerini düzenli verip, devlet vergilerine karışmamayı ve asayiş muhafaza etmeyi taahhüt ettiler.

Osmanlı Tarihi'nde daha önce örneği bulunmayan bir belge sayılan Sened-i İttifak'ın Padişah'ın mutlak otoritesini sınırlandıran bir vesika olması nedeniyle, “ilk amme hukuku kaidesi” olabileceği de ileri sürülmüştür. Bu vesika şekil bakımından şer'i bir vesikadır. Eğer uygulama alanı bulsaydı Osmanlı Devleti'nin siyasi-ictimai yapısını değiştirecek bir hareketin temeli olabilirdi. Ayanlık resmiyet kazanabilir,

¹²³ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*,s. 152.

senedin kendisi bir çeşit anayasa niteliği kazanarak Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olabilirdi. Fakat Sened-i İttifak Kasım 1808'de Alemdar'ın ve devlet merkezinde ayan hâkimiyetinin ortadan kaldırılması ile hükümsüz bir vesika haline gelmiş ve unutulmuştur. Buna karşın, bazı ilim adamları, Sened-i İttifakı Meşrutiyet sistemine hatta hukuk devletine geçişin ilk adımı saymışlardır.

Senedin uygulanmamasında, Osmanlı Türk cemiyetinin siyasi teşkilatlanmasında merkeziyetçi yapının ağır basması da etkili olmuştur. Osmanlı Padişahlarının ayan ve mütegalibelere karşı otoritelerini büyük bir hassasiyetle korumaya çalışmalarının sebebi de budur¹²⁴.

Şark Meselesinin 19. asırda aldığı durumu şöyle izah etmek mümkündür. Batılı Devletler Müslüman Türk Devleti'nin ve milletinin tarih sahnesinden silinmesi için kararlı idiler. Bu hüküm şahsi bir mütalaa değil hükümet programı devletlerin takip ettiği devlet siyaseti idi. Gizli de değildi. İngiliz Harbiye nazırı Lord Kitchener; “Türkleri dünya haritasından silinceye kadar harbe devam etmeliyiz “, görüşünü ileri sürerken, İngiliz parlamentosunda Lord Gladston; “Türkler insanlığın, insan olmayan numuneleridir, medeniyetimizin bekası için onları, Asya steplerine geri sürmeli veya Anadolu'da yok etmeliyiz. (Kur'an'ı Kerim'i işaret ederek) bu kitaplar yeryüzünde kaldıkça vahşetlerde dünyadan eksik olmaz ” demiştir.

1876'da muhalefette iken de “Türklerin yaptıkları kötülükler yalnız bir surette ortadan kalkar, o da kendileri yok olmakla “. Lyod George 1914 yılında “ Türkler bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toplumların etine işlemiş bir yaradır.” Birinci cihan harbinde İngiliz generali Allenby Kudüs'e girdiği zaman “Haçlı seferini tamamlıyorum” diyerek tarihi geçmişten yüzlerce yıl sonra bile zihinlerinde mevcut bitmeyen ve tükenmeyen kin ve husumeti nesilden nesile intikal ettirerek ibret almamız gereken yukarıda ifade edilen hükmü ortaya koyabilmektedir. Bu zihniyet bütün Hıristiyan devletlerin ve milletlerin ruhunda özlerinde mevcuttur. Kendi aralarındaki ihtilaflar ne olursa olsun ana hedefte en ufak ödün vermeleri mümkün değildir. Kendi aralarındaki meselelerin o an için önemli olmayıp ertelenebilmektedir. Müşterek hedefte hiçbir tereddüt olmadan birleşebiliyorlardı. Ve bu hedef Djuvara'nın ifadesi ile “ altı asır boyunca Hıristiyanların Osmanlı Türk Devleti'ni yıkmak için sarf ettikleri gayretler bütün Avrupa'da seleften halefe hala bu

¹²⁴ Necdet Hayta,Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, 2.Baskı, Gazi Kitapevi, Ekim, 2005, Ankara, s.97,98.

düşünce ve arzular devam ediyor.” Bu itibarla denilebilir ki Şark Meselesi Avrupa devletlerinin her biri için Osmanlı İmparatorluğu’nu “ Ardi arkası gelmeyen dış müdahale ve gailelerle çökertebilir.” Kanaat’ıyla batı Hıristiyanlarının birleşmiş güçleri tarafından yapılan uygulamanın ana hedefi bir “ Çökertme”¹²⁵ davası idi.

Bu dönemde, stratejik ve ekonomik değeri yüksek geniş toprak parçaları hala imparatorluğun elinde bulunmaktadır. Ancak, Avrupa'daki Aydınlanma çağı gelişmelerini izleyemeyen, Endüstri Devrimi'ni gerçekleştiremeyen Osmanlı İmparatorluğu, siyasi, ekonomik ve askeri sorunları 19. yüzyılın başında daha ağır hissetmektedir. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri olan bazı devletler, Milliyetçilik ve Bağımsızlık fikirlerini hızla imparatorluk içine yaymışlardır. Amacı, Mısır'a çıkmak ve Doğu Akdeniz'i ele geçirmek olan büyük devletler, Balkanlar ve Mora'da isyanlar çıkarmayı teşvik etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkanlar'daki ilk isyan hareketi 1804'deki Sırp isyanıdır. Bu olaydan kısa bir süre sonra da, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Ruslar, bir yandan savaşırken, diğer yandan Balkanlar'daki bütün Hıristiyanları Osmanlı'ya karşı ayaklandırmaya çalışmışlardır¹²⁶.

Dağıtılmaya çalışılan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılan her bir parçası batılı devletlerin kendi aralarındaki siyasi ve ekonomik rekabetin konusunu teşkil etmekteydi. Her biri bir gerekçe ileri sürerek pay kapma gayreti içerisindeydi. Nitekim Rus çarlarından biri Bizans'ın Palailogos hanedanına mensup bir prensesle evlenmiştir. Rus İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu iddia etmektedir. Bir gün “Ayasofya'nın hakiki imana avdet etmesini ve Küçük Asya'nın Türklerin hâkimiyetinden kurtulması mukadder ise bu ancak Rus Çarı sayesinde olacaktır. İngiltere'nin muhalefeti tabiata ve tarihi gerçeklere aykırıdır” düşüncesindeydiler.

Fırsatı eline geçirmiş batılı devletlerin hiçbirisi “ Hakkımızda samimi olmadığı ve sadece aralarındaki rekabetin o mesele üzerindeki görüntüsü ile dostlarını tayin ettiklerini” önemle belirtmek gerekir. Bu sebeple çökertilerek parçalanan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarından her birisi için “Kendi

¹²⁵ Arslan Topçubaşı, *a.g.e.*,s. 152,153,154.

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TIK Basımevi, Ankara 1983, s.105.

aralarında rekabet halinde bulunan diğer devletlere pay bırakmama” davası içerisinde idiler.

19. yüzyılda Batılılar Osmanlı İmparatorluğu’nu ülkesini imkânlar ölçüsü içerisinde, yavaş yavaş bölünmesini, tasfiyesini sağlamaya çalışmışlardır. Çünkü sömürünün uzun süre devam etmesini istemektedirler. Kaldı ki bu hususta ki politikaları daima zamanın ve mekânın ortaya koyduğu şartlar gereği, değişmiştir. Zira amaçları açık Pazar telakki ettikleri Osmanlı Devleti’ni kapitülasyonlar vasıtasıyla daha fazla sömürmekti. Bu sömürünün uzun sürmesi fazla kazanılması ancak Osmanlı Devleti’nin geç parçalanmasına, geç dağılmasına bağlı idi. Anlaşıyor ki Şark Meselesinin bu asırdaki anlamı daha çok sömürüye dayalı olarak ekonomik sömürüyü uzun süre devam ettirme ve hammadde deposu durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu’nun yer altı ve yer üstü zenginliklerini azami derecede Osmanlı Devleti’nin zaaflarından istifade ederek “ Sömürüyü devam ettirmek” şeklinde belirlemiştir¹²⁷.

2.3 Viyana Kongresi’nin Şark Meselesindeki Yeri

19.yüzyılın başından itibaren “büyük değişim” sonucu oluşan ”Yeni Dünya Düzeni” içinde Şark Sorunu yeniden ilgili ülkelerin gündemine geliyordu. 19. Yüzyılın başında Orta Avrupa’da yeni bir ekonomik ve buna bağlı siyasal sistem oluşurken Osmanlı İmparatorluğu’nda Sultan/Halifelerin mutlakiyet rejimlerini pekiştirmeye çalışmaları önemli bir çelişki yaratıyordu. Ancak bununda ötesinde asıl sorun Osmanlı ekonomik sisteminden kaynaklanıyordu. Zira Osmanlı Devleti oluşan yeni ekonomik kural ve araçların hiçbirini kullanmıyor, iktisadi anlayış ve enstrümanları görmezden geliyordu.

Osmanlı Devleti’nin bu katı kısmen de İslami ekonomik anlayışı sadece Osmanlı tüccarlar oligarşisinin ticaret gücünü değil, Asya- Avrupa ticari iletişimini de olumsuz etkiliyordu. Kaldı ki siyasetteki mutlak yapı, ekonomideki yapıyı da etkiliyor, böylece su yüzüne çıkan Şark Sorunu’nu ağırlaştırıyordu. Ancak Avrupa’da Asya-Avrupa ticaret güzergâhları üzerinde söz sahibi olabilmek için rekabet eden ülkelerin daha önce önlerinde duran bir sorunu, Napolyon’dan sonra Avrupa’nın siyasi taksimatı sorunu aşmaları gerekiyordu. İşte 1814 Viyana kongresi bu ortamda toplanıyordu. 1814 sonbaharında başlayan toplantıya 90 hükümdar ile 35

¹²⁷ Arslan Topçubaşı,*a.g.e.*,s.155,156.

devlet temsilcisi katılıyordu. Fakat kongrede temsil edilen ülkeler arasında Osmanlı Devleti bulunmuyordu¹²⁸.

Ameliyat edilmek üzere orada, cerrah masasında duran zayıf yönlerini ayırıcı özelliklerini, tomografik hatlarını gözleri önüne seren Avrupa'nın hasta adamı yatıyordu. Bu ameliyatta şarkiyatçı özel bilgisiyle paha biçilemeyecek ölçüde önemli bir rol oynadı. Daha 1881'de İngiliz araştırmacı Edward Henry Palmer İngiliz karşıtı düşünceleri yoklamak Arabi paşa isyanında bu düşüncelerin sağladığı olası katılımı ölçmek üzere Sina'ya gönderildiğinde Şarkiyatçının Şark'ın içindeki bir tür gizli ajan olarak taşıyacağı bu cerrahçı rolünü belirtileri ortaya çıkmıştı zaten¹²⁹.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kongreye katılmamasını fırsat görerek Türklerle olan meselelerini “Şark Meselesi” adı altında Avrupa devletlerine kabul ettirmeye çalıştı. Viyana Kongresi kararlarının alınmasından kısa bir süre sonra başta Fransa ve Rusya'nın siyasi etkisi ve desteği ile Rumlar arasında milliyetçilik akımı hızla yayıldı. Bağımsızlık için her türlü kültürel ve ekonomik desteği sağlayan Rumlar 1821 yılında Mora'da isyanı başlattılar. Rum isyanının ortaya çıkmasında 1789 Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik, hürriyetçilik akımlarının etkisi büyüktür¹³⁰. Kısa sürede gelişen ve Ege adalarına kadar yayılan Rum isyanını bastırmak için Osmanlı Hükümeti büyük çaba harcamıştır. Ancak her türlü çabaya rağmen 1824'e gelindiğinde çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ediyordu.

İsyanı örgütleyen 1814 yılında Odessa'da kurulan Filiki Eteryaya derneğidir. Filiki Eteryaya Rum isyanlarını hazırlayan gizli bir cemiyettir. Örgüt 1820'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Fenerli seçkin Rum ailelerinden birinin üyesi ve Rus ordusunda bir general olan Aleksander Ipsilanti tarafından yönetiliyordu. Ipsilanti'nin başkanı olduğu bu cemiyetin mensupları 1821 yılında Mora ve Boğdan'da ayaklanma başlattılar Ancak Rusya'dan beklenen yardım gelmediği için Ipsilanti'nin Boğdan'daki ayaklanması başarısızlıkla sonuçlanmıştı¹³¹.

¹²⁸ Murat Çulcu, *a.g.e.*, s. 197,198.

¹²⁹ Edward Said, *a.g.e.*, s.235.

¹³⁰ Hamiyet Sezer, “Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı”, *Osmanlı*, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.87.

¹³¹ Hasan Şahin, “*Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış*”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.535.

İsyanı bastıramayacağını anlayan Osmanlı Hükûmeti 1824'te Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Avrupalı uzmanlarca yetiştirilmiş bir düzenli ordusu ve güçlü bir donanması olan Mehmet Ali Paşa Girit ve Mora valiliklerinin de kendisine verilmesi koşuluyla isyanı bastırmayı kabul etmiştir¹³².

Bu isyan Rusya'nın dış politikada hedefi olan İstanbul'a ve boğazlara sahip olabilme amacına ulaşması bakımından büyük bir fırsat olabilirdi¹³³.

2.4 İsyân Öncesi Avrupa Devletlerinin Genel Görünümü

2.4.1 Prusya

Prusya bu dönemde Avusturya'nın izinden ayrılabilir durumda değildir. Avusturya'nın dış politikasında ise bu sırada iki esaslı endişe mevcuttur. Birincisi Avrupa'da gittikçe yoğunluğunu arttıran liberalizm ve onun arkasından da milliyetçilik akımıdır. İkincisi ise Rusya'nın Balkanlardaki yayılma faaliyetleridir. Birinci endişe Avusturya'yı Rusya'ya yaklaştırıyordu; bu endişe her iki devletin ortak unsuruydu. Lakin ikinci endişe Avusturya'yı Rusya'dan uzaklaştırıyordu. Ancak bu sıralarda liberalizm tehlikesi Avusturya'yı daha fazla korkuttuğu için Avusturya bu iki endişenin sonuçlarını uzaklaştırmaya çalışan bir politika izlemekteydi¹³⁴.

2.4.2 Avusturya

Evvela orta tuna havzasını, Macaristan ve etrafındaki memleketleri Osmanlı İmparatorluğu'na kaptırmamak için mücadele eden ve bu siyasetlerinin kesintiye uğradığını gören Habsburgların memleketi Avusturyalıların siyaseti, XVII. Yüzyıl nihayetlerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana mağlubiyetinden 1683 Kara Mustafa Paşa'nın, Viyana bozgunu, sonra bu İmparatorluğu Tuna'nın güneyine atmak için gayret gösterir.

Şark meselesi bakımından fevkalade önemli olan bu büyük olayı takiben, Avusturya'nın şark siyaseti Viyana surları önünde mağlup olan Osmanlı İmparatorluğunu takip eden bir nitelik arz etmiştir ve bu nitelik Avusturya için tarihi bir takipten ibarettir. Bundan böyle Avusturya Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli

¹³² Enver Ziyar Karal, *a.g.e.*, s. 115.

¹³³ Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyânı Sırasında Avrupa Devletleri'nin Tutumu", *Osmanlı*, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.71.

¹³⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s.194.

bazı parçalarını koparıp alacak ve kendisine mal etmek gayreti içine girecektir. Avusturya böylece, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Hıristiyan vatandaşların da koruyucusu rolünü üzerine almış olmakla onları yani Hıristiyan vatandaşları, Türklerin zulmünden (!) kurtarmak iddiasında bulunmuş ve bu siyaseti I.Dünya savaşı kadar Rusya ile birlikte devam ettirmiştir.

Fakat Avusturya'nın Şark'ta serbestçe ilerlemesine birçok bakımdan mani olan iki Avrupa devleti vardır ki bunlardan birisi XVI. Yüzyıldan beri Habsburglarla mücadele eden Bourbonların Fransa'sı; diğeri XVII. Yüzyıl sonlarından başlayarak, "Hıristiyanları Türklerin zulmünden(!) kurtaracağım" diyerek Osmanlı İmparatorluğunun mutlak hâkimiyeti bulunan Balkanlar ve doğudaki toprakları ve İstanbul'u hâkimiyeti altına almak isteyen Rusya. Türklerin sınırlarının her tarafından ayrıca denizden de saldırıya uğradıkları bu sırada Şark Meselesinin üçüncü unsuru olan Rusya'nın da, Avusturya ile ortak hareket ettiği ve Osmanlı Devletine karşı isyana geçmeleri hususunda teşvik ettikleri Sırpların, Yunanlıların Yunanistan, Makedonya ve Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ayaklandıkları görülür. Demek oluyor ki, Hıristiyan alemi, nihayet içten ve dıştan birleşmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğunu Haç'ın önünde dize getirmeye gayret sarf ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlubiyeti ile nihayetlenen savaşa katılmış ve Habsburg hanedanının galibiyet elde etmesi için çalışmış olan Fransa, Avusturya'nın, Tuna'nın güneyine inmesini kendisinin Şark'taki geleneksel menfaatleri ile bağdaştıramamış ve Belgrad Antlaşmasının imzalanmasında (11 Eylül 1738) Osmanlı Devletine yardım etmek suretiyle Avusturya'nın yolunu kesmiştir.

Fransa Belgrad Antlaşması'ndaki tutumu ile Avusturya'nın Balkanlara inmesini daha bir müddet engelliyor ve Osmanlı İmparatorluğuna daha çok sızma siyasetine devam ediyordu. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünde menfaatleri olan Fransa siyaseti XVIII. Yüzyılda Avusturya'nın Şark'ı istilasına karşı koymak şeklinde ortaya çıkmıştır¹³⁵.

2.4.3 İngiltere

Güney-Doğu Asya'daki sömürgecilik faaliyetleri İngiltere ile Fransa arasında rekabete dönüşerek mücadele şeklini aldı. İngiltere 1756–1763 savaşlarından Fransa'nın elinden Hindistan'ı alırken, bundan sonra Hindistan İngiliz dış

¹³⁵ Raif Karadağ, *a.g.e.*,s.65,66,67.

politikasında önemli bir faktör oldu. Çünkü Hindistan İngiliz ekonomisi için çok önemliydi¹³⁶.

1787-1791 savaşının Şark Meselesi'ne ilgili etkilerinden biri de İngiltere'nin dış politikasında değişikliğe sebep olmasıydı. İngiltere Amerika'daki savaşlarla ve Fransa ile mücadele ettiğinden Rusya ile dostane ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu ama özellikle William Pitti'nin İngiltere başbakanı olmasıyla İngiltere'nin şark politikasında önemli değişimler oldu. Rusya'nın önce Karadeniz ve daha sonra Akdeniz'de hakim olmak istemesini ticaret yolları için büyük bir tehlike olarak telakki eden İngiltere bu harple birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir dış politika takip edecekti. İngiltere'nin bu dış politikası 93 Harbi'ne kadar devam edecekti¹³⁷.

İngiltere'nin Hindistan'da kalabilmek için Hindistan'a giden gerek kara, gerekse deniz yollarına hakim olmak mecburiyeti idi, yani; Akdeniz ve hatta Akdeniz'in doğu havzası ve Akdeniz'in diğer denizlere bağlı olduğu noktalar ticaret gemilerinin uğramaya mecbur olduğu liman ve bölgeler, İngilizlerin imparatorluk menfaatleri için ellerinde bulunmalı idi. Cebelitarık, Malta, Süveyş Kanalı, Kıbrıs, Mısır, Arabistan, Irak tamamen İngilizlerin olmalı yahut İngiliz ticaret İmparatorluğu'na zarar vermeyecek kadar zayıf, İngiltere'nin arzularına bağlı bir veya birkaç devletin idaresi altında bulunmalı idi.

Bu husus, İngiltere'nin şark siyasetinde değişmeyen bir prensiptir ve İngiliz siyasetinin en önemli kurallarından sayılır. Bununla bu basit kural ile Şark'ta cereyan etmiş ve bütün olayların sebep ve niteliği anlaşılabilir¹³⁸.

Bu bölgede İngiltere ile Rusya arasındaki mücadeleye baktığımızda, 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşından itibaren İngiltere Osmanlı Devletine yönelen bir Rus tehlikesini görmeye başlamış ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkarak boğazları ele geçirmesi ve Akdeniz'e inmesi İngiltere'nin en büyük endişesi olmaya başlamıştı. Zira Akdeniz'e sarkan bir Rusya, İngiltere'nin imparatorluk yolu denen Hindistanla olan bağlantısını kesebilirdi. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı Rusya'nın güneye inmesini engelleyici bir nitelik taşıyordu. Dolayısıyla

¹³⁶ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Ankara, 1988, s. 88.

¹³⁷ Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 562.

¹³⁸ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s. 99,100.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek İngiltere'nin çıkarına oluyordu. Keza Rusya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren Kafkaslarda genişlemesi İngiltere'yi de korkutuyordu. Rusya'nın 1828 Şubatında İran ile Türkmen Çayı antlaşmasını imzalayarak bütün Kafkasları kontrolü altına almasının İngiltere'yi endişelendirdiğini daha önce belirtmişim. İngiltere'ye göre Kafkaslar üzerinden Basra Körfezi'ne çıkan Rusya, Hindistan yolunu yine kesebilirdi. Bundan dolayı Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda genişlemesini de İngiltere endişe ile takip etmekteydi.

Nihayet Rusya'nın yine bu sıralarda Asya'da topraklarını genişletmeye çalışması da İngiltere için ayrı bir endişe sebebi olmaktadır. Çünkü Asya'da özellikle güneye doğru genişleyen Rusya, Hindistan'ı kuzeyden tehdit edebilecek bir konuma gelebilirdi. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında bu tehlike İngiltere'nin karşısına dikilecekti.

İngiltere ile Fransa arasındaki mücadeleye baktığımızda; bu rekabetin alanı esas itibariyle Kuzey Afrika idi. Napolyon'un Mısır seferi ile başlayan bu bölgedeki ilgisi daha o zamandan İngiltere'yi aynen Rusya gibi endişelendirmişti. Şöyle ki Rusya kuzeyden güneye Akdeniz'e inmeye çalışırken Fransa'da Akdeniz'in güney kıyılarıyla ilgilenmeye başlamıştı. 1805 Ekimindeki Trafalgar zaferinden beri İngiltere kendisini Akdeniz'in tek hakimi olarak kabul ediyor ve Akdeniz'deki bu üstünlüğünü gölgeleyecek her harekete ve teşebbüse tepki gösteriyordu.

Buna karşılık Cezayir'in alınmasından sonra Fransa bütün Kuzey Afrika'ya göz dikmişti. Bu sırada Fransa'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile de yakın münasebetler kurmuş olması da gözden kaçmıyordu. Hele Cezayir'in işgali için Mehmet Ali'yi kullanmak istemesi daha da ilginçti. Mehmet Ali'de Kuzey Afrika konusunda Fransa'dan aşağı kalmıyordu ve bu da ikisi arasında bir yakınlığı daha da arttırıyordu. Bütün bu gelişmeleri İngiltere hoş karşılamıyordu. Her ne kadar Fransa ile İngiltere arasında da bir yakınlık gözlenmekte idiyse de bu yakınlık görünüşte olmaktan öteye gitmiyordu¹³⁹.

Tarihçiler, genelde Avrupa, özelde ise İngiltere'nin sömürgecilik anlayışını üç tarihsel döneme ayırırlar. Birinci Dönem, on yedinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar devam eder ve "*Eski ya da Kolonyal*

¹³⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, Ankara, 1980, 193,194.

Sömürgecilik” (Old or Colonial Imperialism) olarak adlandırılır. Merkantilizm ve Amerika kıtası başta olmak üzere Yenidünya'nın sömürge kolonisi haline getirilmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder. İkinci Dönem, 1830'lardan 1880'lere kadar devam eder ve *Serbest Ticaret Sömürgeciliği* (Laissez de'affaire) olarak isimlendirilir. Başta İngiltere olmak üzere sömürgeci devletler; Osmanlı, Çin ve İran gibi geri kalmış ve sanayileşmemiş devletleri, ekonomik bakımdan sömürge haline getirmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder. Üçüncü dönem, 1880'lerden 1940'lı yıllara kadar devam eder ve *Yeni Sömürgecilik* (New Imperialism) olarak adlandırılır. Ekonomik olarak sömürge haline getirilen ülkelerin bir süre sonra da siyasal olarak kontrol altına alınıp, ilhak edilmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder¹⁴⁰.

Diğer taraftan tarihçilerin, sömürgeciliğin nedenleri üzerinde farklı görüşleri sürdükleri görülmektedir. Bu görüşlerin içinde ekonomi, en fazla dile getirilen ve önem addedilen olanıdır. Zira Avrupalılar için sömürgeler, hem hammadde temini hem de ma'mül hale getirilen ürünlerin satım yerleriydi. Bu nedenle gözlerini buralara çevirmişlerdir. Birçok Avrupalı *Yeni Dünya*'ya daha çok para kazanmak ve rahat bir yaşama sahip olmak için gözlerini dikmişler, sömürgelere göç etmişlerdir. İkinci görüş ise, Kilise'nin öncülüğünde misyonerlerin putperest yerlileri Hıristiyanlaştırma ve medenileştirme çabası, özellikle Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı kiliseler, yoğun bir misyonerlik propagandası yürütmüşlerdir. Üçüncü ve son görüşte, Avrupalı sömürgeci devletlerin güvenlik ve stratejik öncelikleri ve kendi aralarındaki rekabet dolayısıyla gözlerini buralara dikmelerine yol açmıştır.

Bundan başa sömürgeci devletlerin sömürgelerinde, kimin yönetim politikası oluşturduğu hususunda tarihçiler arasında ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Tarihçilerin bir kısmı sömürgelerde yönetim politikasının oluşturulmasında *merkezin* kararının etkili olduğunu vurgularken; bir kısmı ise, sömürgece meydana gelen olaylara göre; politikanın sömürgeceki

yöneticiler tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir. Sömürgecilik, özellikle de İngiliz sömürgeciliği hakkında çalışmalarıyla tanınmış İngiliz Tarihçi

¹⁴⁰ Ahmet Yaramış, “Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı, (Cromer Örneği)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2007, Afyon.s. 121.

Fieldhouse, sömürgelerdeki Avrupalıların, yönetim politikasını oluşturduğu ve uyguladığı iddiasındadır¹⁴¹.

2.4.4 Fransa

Fransa'nın Şark Meselesinde dönüm noktasını oluşturan olay Napolyon'un Mısır'ı işgalidir. Bu işgal Şark Meselesi açısından birkaç noktada köklü değişiklikleri ifade eder. Öncelikle Fransa Haçlı seferinden sonra ilk defa Doğu yönünde böylesine büyük bir askeri sefer düzenliyordu ve bu daha temelleri Kanuni döneminde atılan Osmanlı- Fransa ilişkilerinin artık değiştiğini gösteriyordu. Batı Avrupa'nın dünya siyasetinde hızla daha fazla söz sahibi olmaya başlayan devletleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ilk defa doğrudan hâkimiyetleri altına almaya çalışıyordu. Avusturya ve XVIII. yüzyıldan itibaren de Rusya Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardı ama Batı Avrupa Devletleri için böyle bir politika söz konusu olmamıştı. Artık Batı için Şark Meselesi pastadan daha fazla pay kapma mücadelesi haline gelmişti.

Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaparken kalabalık bir bilim adamı gurubunu da yanında getirmiş olması Batı'nın, Doğu'ya yayılma politikasını ve anlayışını göstermesi açısından oldukça önemliydi. Mısır'ın işgali Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmasıyla Şark Meselesinin nasıl girift bir hal aldığı göstermesi açısından da mühimdir.

1798 Temmuzunda İskenderiye'ye çıkarma yapan Napolyon ayın sonlarına doğru Kahire'yi de işgal etti. Fransa'nın bu ani saldırısı karşısında Osmanlı yönetimi istemeyerek de olsa önce Rusya daha sonra da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzaladı. Özellikle Rusya ile imzalanan antlaşma önemliydi. Mısır işgalini ganimet bilen Rusya bu antlaşmadan istifadeyle Boğazlardan ilk defa donanmasını geçirdi.

İki devletin desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu Fransa'yı durdurdu. Akka mağlubiyeti Napolyon'un doğu hayallerinin sonunu getirmişti. Napolyon Mısır'ı terk etti. Arkasında bıraktığı birlikler de bir süre sonra Mısır'ı boşalttılar. Napolyon Avrupa'da yayılma politikasına hız verdiği için 1802'de Paris'te Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa bir anlaşma imzaladı. Napolyon'un Mısır macerası Osmanlı dış siyasetinde “ Denge Politikası” kavramını yerleştirdi. Daha sonraki gelişmelerde

¹⁴¹ Ahmet Yaramış, *a.g.e.s.*, 122.

ittifak yapılan ülkeler farklı olsalar da Osmanlı İmparatorluğu varlığını devam ettirmek için çıkarları çatışan ülkelerle ittifaklar kurdu.

Napolyon, 2 Aralık 1805'te Rusya ve Avusturya ordularını Osterliç önlerinde ağır ve kesin bir şekilde mağlup edince, Fransa'nın bu başarıları III.Selim ile Osmanlı toplumunun Fransa'ya yakınlaşmasını sağladı. Hatta İngiltere ve Rusya'nın bütün itirazlarına rağmen Osmanlı hükümeti Napolyon yönetiminin tanınmasına karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hareketi Rusya ile kurulan ittifakın bozulmasına neden oldu¹⁴².

Gerek merkezi Avrupa'da gerekse Şarki Avrupa'da, Avusturya menfaatleri ile çatışan Fransa'nın I.Fransuva'dan itibaren Şark siyasetini tayin eden asıl etkenler coğrafi yeri ile tarihi gelişiminin devamından başka bir şey değildir.

Fransa'nın etrafı tabii sınırlarla deniz, dağ ve nehirler ile çevrilmiştir. Fransız halkının dini, milliyeti birdir. Dini ve milli birlik Fransız hükümetinin düzen içerisinde toplanabilmesini dahili işlerinde özellikle idarenin gayet normal ve kolaylıkla yönetmesi neticesini doğurmuştur. Fransa, genellikle sanayi ve ticaret bakımından çok ileride bir devlettir. Fransa'nın özellikle Şarklı milletler ile ticaretinde ayrıcalıklı ve pek önemli bir yeri vardı. Her hangi bir Avrupalı tüccar Şark'ta ticaret yapmak isterse bu ancak Fransız bayrağının korunmasında olabiliyordu. Yabancı devlet gemileri Fransız bayrağı çekmedikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen bütün Akdeniz'i tutan limanlarından hiçbir suretle ticari mal yükleyemez veya boşaltamazdı. Bu hak Fransa krallığına bahşedilmiş bir ayrıcalıktı. Bu ve buna benzer ayrıcalıklar yüzündendir ki Fransa, Şark'ta bütün Hıristiyanların bir tür koruyucusu durumunda idi.

Bütün bu şartlar XVII ve XVIII. yüzyıllarda Fransa'nın Avrupa'da ve özellikle Şark'ta diğer devletlere üstünlüğünü dış siyasette bu devletin kuvvet ve kudretini temin etmiştir. Mademki Fransa farklı nedenlerden dolayı diğer Avrupalı devletlere üstün bir vaziyette bulunuyor, o halde gerek Avrupa'da gerekse Şark'ta Avrupa Devletleri arasında yerleşmiş münasebetlerin değiştirilmesi, yani mevcut dengenin bozulması, Fransa'nın zararındır. Bundan dolayı Fransa mevcut düzene taraftar olmalı yani dış siyasette muhafazakâr bir kimlik taşımalıdır¹⁴³.

¹⁴² Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 563,564.

¹⁴³ Raif Karadağ, *a.g.e.*, s.71,72.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valisi olmasında kuşkusuz, İngiltere'nin Arap Yarımadasındaki faaliyetlerine karşı olması da önemli bir rol oynuyordu. Nitekim payitaht bu sırada bölgedeki İngiliz etkinliklerine alternatif olarak Fransız yayılcılığını kullanıyor, Fransızlar ise Mehmet Ali Paşa ile sıkı ve olumlu münasebet kurarak onun başarılı olmasına katkıda bulunuyordu. Böylece Mehmet Ali Paşa Mısır'da toprak reformu yapıyor, ayaklanmaları bastırıyor bataklıkları kurutuyor, salgın hastalıkları önlüyordu. Hepsinden önemlisi ise Osmanlı yönetiminin aksine yönetimde bir reform yapıyor, siyasi otorite üzerindeki dinsel etkiyi sınırlayıcı önlemler alıyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu önlemlerinde Fransız ihtilalinin estirdiği “ Laik” rüzgârlar rol oynuyordu.

Fransa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı etkileyerek yaptığı bu deneme, İngiltere için bir ilham kaynağı olacak ve İsrail'i, komando, Reşit Paşa üçlüsü daha ileri bir adım atarak Gülhane Belgesini ortaya çıkaracak, Tanzimat Fermanı okunacaktı¹⁴⁴.

Eski olaylara nazaran Osmanlı ülkesinin toprak bütünlüğü korunmak istenildiği gibi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından ortaya çıkacak buhrandan Fransa için uygun bir surette yararlanmak yolları da düşünülüyordu¹⁴⁵.

2.4.5 Rusya

1812 Bükreş Antlaşması, 1815 Viyana Kongresi, 1829 Edirne Antlaşması, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması.

Bu antlaşmalar ve kongre Şark Meselesinin gidişatında çok önemli rol oynamıştır ve hepsinin de ortak noktası Rusya'nın başrol olmasıdır. Bu durum da Rusya'nın Şark Meselesindeki ağırlığını ve etkisini net bir şekilde gösteriyor.

2.5 Rusların Türklerle Olan Husumetleri Süreci

Ruslar Altın Orda'nın bağlarından kurtularak başka ülkelere doğru genişlemeye başlayınca karşılarında ilk önce doğu ve güney yönlerindeki İslam milletlerini buldular. Bunu için Slavların öncelikle Türklere düşmanlıkları, daha sonrada hızlı bir şekilde bütün Müslümanlara kin beslemeleri durumu bu gerekçelere bağlanabilir. Bilhassa Osmanlıları amansız bir düşman gibi görmeleri bu sebeplerle

¹⁴⁴ Murat Çulcu,*a.g.e.*,s. 202.

¹⁴⁵ Ahmet Saib,*a.g.e.*, s.61.

birlikte ileride çıkacak husumetleriyle birleşiyor ve Osmanlıya karşı aldıkları tavır bu şekilde gerçekleşiyordu. Ruslar Hıristiyanlığın Ortodoks mensubuna bağlı olduklarından, Ortodoksluğun ruhani merkezi bulunan İstanbul onlar için mukaddestir. Buna binaen kendilerini İmparatorluğun meşru varisi olarak görüyorlardı. İddialarını gerçek göstermek için Ortodoks mezhebinde bağlı olan devletlerin hiçbirinin kendilerinden üstün olmadıklarını gösteriyorlar.

Rusya'nın Osmanlı Devletine düşman gözüyle bakmalarının nedenlerinden biri de Osmanlı padişahını bütün İslam alemince Allah'ın Peygamberinin halifesi ve inananların emri olarak tanıtılması yüzündendir. Ruslar Avrupalılardan daha çok İslamlarla münasebette ve özellikle savaşta bulduklarından İslam milletleri arasında hilafet makamının ne derece mühim bir dini ve siyasi nüfuza sahip olduğunu bildiklerinden ve bunu takdir ettiklerinden hilafet makamından daima çekinmişlerdir. Kendi itiraflarıyla da sabittir ki bugün Rusya'da 20 milyondan fazla Türk ve Müslüman vardır. Bunları itaat altında tutmak için daimi bir silahlı güce ihtiyaç olduğu gibi hilafet merkezinden verilen ilk işaretler üzerine hepsinin ayaklanacağına inanıyorlar¹⁴⁶.

XVII. yüzyılın siyasi paylaşımını gösteren bir Avrupa haritasına şöyle bir bakılacak olursa, Rusya'nın iktisadi ve toplumsal bakımından dış siyasetinin ne olması gerektiği kolayca görülebilir. Moskova çarlığı sahillerden, sıcak ve ılıman ülkelerden (yani garbi Avrupa ülkelerinden) haftalarca uzak bir yerde, senenin büyük bir kısmını kar ve buzlarla örtülü olarak hayatsız geçiren geniş, düz ve az verimli bir ovaya yayılmıştır. Bununla beraber halkı süratle artmakta olan bir memlekettir. Moskova devleti ahalisini geçindirebilmek halkına garp medeniyetini aşılatabilmek için devletlere iktisadi, fikri ve medeni münasebetlerde temine engel haller ve güçlükler vardı. Rusya zengin ve medeni kuvvetli bir Avrupalı devlet olmak isterse o güçlükleri ve halleri ortadan kaldırmak zaruretinde idi. Yani; Rusya'yı çeviren etrafındaki yabancı toprakları zapt ede ede ılıman bir iklime, deniz sahillerine çıkması, garp devletleri ile temasa gelmesi her bakımdan Avrupa ile mübadele esasına dayanan bir ortam yaraması gerekiyordu.

Bu husus Rusya için pek ciddi bir zaruret idi. Rusya yaşayabilmek için, deniz ile Avrupa ile kendi arasında bulunan devletlerin arazisini istila etmek zaruretinde

¹⁴⁶ Ahmet Saib, *a.g.e.*, s. 34,35.

idi. Özetle Rusya'nın garba ve güneye doğru genişlemesi coğrafi durumunun özelliklerinden meydana gelen bir hadise idi. Bu mecburiyet bir iktisadi ve medeni ihtiyacın kaçınılmaz neticesi idi ve Rusya güneye inerken, Osmanlı İmparatorluğu'na çarpacaktı. Bu son siyasi sebep Rusya'nın güneye inmesinde, yani Osmanlı İmparatorluğu'na çarpmasında en esaslı ve temel sebeptir.

İşte şu dini, milli, iktisadi, siyasi sebepler, Rusya'nın dış siyasetini, Miladi XVIII. yüzyılın başlangıcı tayin eder. Hatta bu siyaseti Rusya için emreder. I.Petro Rusya'nın nelere muhtaç olduğunu, ne yapmak lazım geldiğini çok iyi biliyordu. Petro Rusya'nın içi ve dış siyasetinin programını tayin etmiş bir vasiyetname, hatta bir programa bile gerek yoktur.

Rusya'nın coğrafi durumu ve ondan meydana gelen tarihi gelenekselciliği takip edilmesi Rusya için şart olan siyaset hususunda ortaya çıkan en tabii bir programdır. Rusya'yı idare edenler bu siyaseti takibe mecburdular. Fransız tarihçisi Albert Sorell bu konuyu inceleyip analiz ederken Fransa'nın coğrafi durumu ile tarihi gelenekselciliğini hatırlayarak Rusya'nın adeta tabiatı eşyadan doğan bu dış siyasetine gıpta eder. Ve "Böyle açık ve zaruri bir hatt-ı hareketin vücudu bir devlet için büyük bahtiyarlıktır" der. Sözün kısası Rusya'nın dış siyasetinin zarureti genişlemektir. Rusya istila adımlarını mutlaka güneye doğru atmaya mecbur idi.

Rusya'nın medeni ihtiyaçlarını ve medeniyeti bir dereceye kadar temin ettiği kesindir. Asıl, XVII. Ve XVIII. yüzyıllardan itibaren Rusya'da Garp alemi ile münasebetler kurmak gereği ortaya çıkmıştır. Rusya Garba doğru ilerlerken İsveç ve Lehistan'a (Polonya'ya) güneye doğru yürürken Türkiye'ye (Osmanlı İmparatorluğu ve ona bağlı Kırım hanlığına) tesadüf edecektir. Bundan dolayı Rusya XVIII. yüzyıl başından itibaren belli başlı savaşlarını İsveç, Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğu ile edecektir. Hayati, iktisadi ve medeni mecburiyetler ile üzerlerine musallat olduğu İsveç, dinen Protestan, Lehistan Katolik, yani Ruslar nazarında Rafizi, Osmanlı İmparatorluğu ise Müslüman yani Ruslara göre dinsizdir. Bundan dolayı bu memleketler aleyhine savaş, dindarlığa fazlası ile meyyal Rus halkının din düşmanlarını ezmek arzusunda da tamamen uymakta idi. Özellikle Türkler, Rusların nazarında kutsal Kostantiniyye'nin zorbası ve yıkıcı din düşmanı ve ırklarının düşmanıdır.

Halkın ruhuna İstanbul'u Türklerden geri almak, Ayasofya'yı tekrar kurtarmak his ve fikri yerleşmişti. XIX. Yüzyılda bu dini hissiyat, Slavlık fikrinden ileri gelen bir de milli his eklenecek ve Ruslar Türklere karşı korkunç bir düşman olacaklardır. Bu suretle Türkler aleyhindeki savaş daima bir tür Haçlı savaşı bir tür kutsal cihat niteliğini alacaktır. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Rusya'yı idare eden II. Katerina'dır ki, Rusya'nın izah ettiğimiz dış siyasetini Türkler Lehliler zararına fevkalade maharet ve başarıyla idare edip uygulamıştır.

XIX. yüzyılda yine bu hareket devam edecek, Rusya diplomasisi, o bir sürü siyasi dalaveresine ırk esasını, Slavlık fikrini de ilave edecek ve fakat gerek önüne çıkan devletlerin etkisi gerek ırk meselesinin Romanya ve Yunanistan'ı onun siyasetinden ayırmak gerekse devlet-i aliyyenin Garp teknik ve ilminden fayda temin etmiş olması neticesi olarak Rusya o kadar ileriye gidemeyecektir¹⁴⁷.

Ruslar Türklerle yedi defa muharebe yaptıklarından bütün İslam toplulukları ve Hıristiyan halkları arasında Türklerin sahip oldukları askeri yeteneklerini bizzat tecrübe ettiler. Bunun için Osmanlı Devleti kendini geliştirdiği takdirde, Rusya için gelecek tehlikenin ehemmiyetini biliyorlar. Kısaca Osmanlı Devleti mevcut kaldıkça kendileri hakkında devamlı bir tehlike olacağını farkındadırlar.

Rusların Osmanlılarla daima savaşmalarının sebebi olan (bunu kendileri de itiraf ediyorlar), memleketlerinin coğrafi vaziyeti ve ekonomileridir. Diyorlar ki; Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Karadeniz tamamen bir Rus denizi, yani her tarafı Rusya toprağıyla çevrili bir yol haline girmedikçe, ülkemizin ticari ve iktisadi durumu hiçbir vakit emniyet altında olamaz. Ruslar bu güvenceye nail olmadıkça ne kadar ilerlenilirse ilerlensin Rus halkı geçimlerinin sürekli bir baskı altında bulunacağına, Güney Rusya'nın her zaman saldırıya maruz kalacağına inanıyorlar. Bu engellerin kaldırılması öncelikle İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesiyle mümkün olabileceği, zihinlerine yerleşip kalmıştır. Rusya için, boğazlar, Şark Meselesi, Şark Meselesi 'de boğazlar demek¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Raif Karadağ, *a.g.e.*, ss.84-89.

¹⁴⁸ Ahmet Saib, *a.g.e.*, s, 36,37.

2.5.1 Rusya'nın İngiltere'ye Karşı Tutumu

Rusya'nın İngiltere'den korktuğuna dair görüşleri incelediğimizde, bunun için öncelikle genel bir fikir yerine, Rusya'nın İngiltere'den hangi açıdan korktuğunu görmemiz daha doğru olacaktır. Rusya'nın genel durumunu takip edenler bilirler ki bu hükümet İngiltere ile asla savaşmaktan korkmaz. Çünkü bu iki memleketin Avrupa'daki coğrafi mevki her iki tarafın birbirlerine bütün kuvvetleriyle taarruz etmesine müsait değildir. Fakat bunların Asya'daki arazisine bakılacak olursa İngiltere'nin Rusya'ya karşı pek zayıf olduğu kolaylıkla anlaşılır. İngiltere'nin buradaki ülkelere üstünlük sağlamasına yardımcı olan bölge Hindistan'dır. Adeta İngiltere'ye hayat veren yöresidir denilebilir. Hindistan Rusya arazisiyle hemen bitişik gibi olduğundan, o taraftan vuku bulacak saldırılar İngiltere'yi oldukça zor bir duruma sokacaktır.

Rusların kara gücü nispet kabul edilemeyecek derecede İngilizlerden üstündür. Rusya hali hazırda 850 bin asker beslemektedir. Savaş zamanında 6 milyonu bulan askere sahiptir ki dünya devletlerinin hiçbirinde sayıca bu derece kalabalık bir kuvvet yoktur. buradan anlaşılıyor ki iş harbe kalırsa Rusya İngiltere'den zerre kadar sakınmaz. İngiltere'nin birkaç devletin deniz gücüne eş sayılan deniz gücü Rusya ile yapacağı bir savaşta büyük bir tesir göstermez. Çünkü Rusya'nın kıyısı o nispette azdır. O halde Rusya'nın İngiltere'den çekinmesinin nedenini başka sahalarda aramak lazım.

İngiltere ekonomisinin tesiri ve politikacılarının mahareti sayesinde Avrupa'da maddeten ve manen bir müstesna bir mevki kazanmıştır. Ruslar birkaç defa İngiltere'nin bu siyasi nüfuzundan zarar gördükleri gibi bunu tecrübelerle anlamışlar ve İngiltere'den korkmaya başlamışlardır¹⁴⁹.

2.6 Doğu Sorununun Çözüm Anahtarı

Canning Doğu sorununun çözüm anahtarını elinde tutan Ruslar olduğunun farkındaydı. Çünkü Bab-ı Ali'ye hem kara, hem de deniz kuvvetleriyle ancak çar baskısı yapabilecek durumdaydı. Öte yandan Rusları gemlemek açısından I.Nikola ile işbirliği yapmak, ona karşı bir tutuma bürünmekten daha iyiydi. Canning bu nedenle 1826 Nisan tarihli St. Petersburg Konvansiyonunun bir an önce yürürlüğe koymak istiyordu. Çünkü o konvansiyona göre özerk bir Yunan devleti kurmak için

¹⁴⁹ Ahmet Saib, *a.g.e.s.* 30,31.

İngiliz-Rus arabuluculuğu şart konulmuştu. Ama Çar'ın Yunanlılara hala ilgi gösterip göstermediği belli değildi. 1826 yazı boyunca Rus ve Osmanlı diplomatları Odesa yakınlarındaki Akkerman kasabasında görüşmelerde bulundular. Osmanlı Devleti orduda meydana gelen çok önemli değişiklikler nedeniyle Rusya ile savaşı göze alamamış ve 6 hafta süreli olan 17 Mart tarihli Rus ultiimatını kabul etmek zorunda kaldı. II. Mahmut İngiltere'den gelen baskının da etkisiyle Rus isteklerini kabul etti¹⁵⁰. Sonuçta ortaya çıkan Akkerman Konvansiyonu (7 Ekim 1826) Ruslara Tuna prensliklerinin iç yönetimi konusunda daha büyük bir kontrol hakkı sağlıyor ve kesinlikten uzak Kafkas sınırında ödünler veriyordu. Ayrıca Yunanistan'a hiç değinmeden Sırp'ların özerklik hakkını da tanıyordu. Sultan Mahmut diğer sorunları bir çözüme bağlayan bu konvansiyonun Rusya'nın Rum Ortodokslar için bir Haçlı seferine kalkışması ihtimalini ortadan kaldıracağını ummuştu¹⁵¹.

2.7 Rusya'nın Şark Meselesinin Merkezine Yerleşmesi

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı, şark meselesinde en önemli dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta, tarihinde ilk defa tek bir devlet karşısında büyük bir hezimete uğramıştı. Savaşın sonunda tarihinin en ağır antlaşmalarından olan Küçük Kaynarca antlaşmasını imzaladı. Artık Şark Meselesinde yeni ve en etkili aktör olarak Rusya sahnedeydi. Şark Meselesinin merkezine yerleşen Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan sonra en amansız rakibi olacak ve Osmanlı tarihinin gidişatını değiştirecekti. İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinin aksine Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olan Rusya'nın ayrıca bu iki devlete nazaran Osmanlı tebaası ile daha köklü milli ve dini bağlarının bulunması müdahalelerinde işini kolaylaştırıcaktı. Ayrıca Osmanlı bünyesinde bulunan azınlıkların Osmanlı'dan ayrılma sürecini de başlatmıştır. Bu yüzden Küçük Kaynarca antlaşması Şark Meselesinde en önemli dönüm noktasıdır¹⁵².

¹⁵⁰ Stanford Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1983, C.2, s.58.

¹⁵¹ Alan Palmer, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (*Osmanlı İmparatorluğu son üç yüz yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*), Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak, 5.Baskı, İstanbul, 1995.

¹⁵² Suraiya N.Faraghi, *The Cambridge History of Turkey*, Volume 3, The Later Otoman Empire 1603-1839, New York, 2006, s.57. Erhan Afyoncu, *a.g.e.*,s. 561.

2.8 Sultan Mahmut II ile Mehmet Ali Paşa Arasındaki Münasebetler

Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devletine karşı yapması gereken yükümlülükleri aksatmadan yerine getiriyor, verilmesi gereken vergileri ödüyor, savaş zamanında ordu gönderiyordu. Askeri gücü devamlı artan Mehmet Ali, Müslüman güç sahipleri arasında çok önemli bir yere sahipti. Osmanlı Devleti de birçok olayda onun yardımına bağlı hareket ediyordu. Ayrıca Mehmet Ali'nin Mısır'da yaptığı çeşitli reformlar Osmanlı Devleti için model teşkil etti¹⁵³. Ancak tüm bunları yaparken karşılığını almaya alışmış bir konumdaydı, her yardımının karşılığında kendisi için önem arz eden yerlerin valiliğini istemekten de çekinmiyordu. II. Mahmut ile ilişkileri de aynen bu yönde devam ediyordu¹⁵⁴.

Örneğin; Osmanlı Devleti Rusya ile yaptığı savaşın ardından Rusya'ya ödemesi gereken borç için para tedarikinde büyük güçlükler çekiyordu ve bu borç Mısır'dan Mehmet Ali Paşa tarafından karşılandı. Bosna ve Arnavutluk'ta kaynaşmalar devam ediyordu. Buralara yalnız Trikkila Paşası değil, fakat aynı zamanda bizzat sadrazam da 150 top ile gitmek zorunda kalmıştı. Her ikisi de burada ancak aylarca uğraştıktan sonra İşkodra Paşası Mustafa'yı Perlepe'de yenmeğe ve esir etmeye muvaffak oldular. Sisam adasında birçok entrikalar çevriliyordu. Buranın ahalisi, tekrar Osmanlı Hâkimiyeti altına dönmeye razı olmuyordu. İşte bütün bu işler Babıali'yi o kadar işgal ediyor ki Asya işleriyle uğraşmaya vakit bulamıyordu. Mehmet Ali Paşa görünüşte çözülmeye ve dağılmaya başlamışa benzeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarından Suriye'de asayiş iade edebileceğini ve böylece tıpkı Girit ve 1827 ye kadar elinde kalmış olan Mora gibi burayı da kendi nüfuzu altına alabileceğini umuyordu. Bu işte Babıali'nin kendisine ciddi bir surette mukavemet edeceğini hiçte beklemiyordu.

Yunanistan'da ayaklanan Rumlara karşı savaşırken Mehmet Ali Paşa muhakkak ki kendi askeri kuvvetlerini ve hazinesini korumadan harcayarak, padişaha yardım etmişti. Sultan Mahmut, Mora'da kazanmış olduğu bütün başarılarını üstelik daima mükâfatını istemeye alışkın olan Mehmet Ali Paşa'ya borçlu idi. Hakikatten de yeni teşkil olunan Osmanlı ordusundaki Avrupa örneğine göre mızraklı süvarilerle, kırmızı fesli ve mavi ceketli Nizam askerleri, Fransız

¹⁵³ Suraiya N.Faraghi, *a.g.e.*, s.59.

¹⁵⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev: Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Basım, Ankara, 1999, s.54.

öğretmenlerinin ve Piomente'li süvari subayı Calosso'nun bütün gayretlerine rağmen henüz harp yapacak bir seviyeye gelmiş değillerdi. Rum korsanlarının hareketlerini durdurabilecek kudreti ancak Mısır filosu gösterebilmişti.

Fakat Mısır Valisi devletlerin müdahalesinden sonra muhasamata iştirak edemiyordu. İngiliz amirali Lyons, İskenderiye açıklarında dolaşıyordu. Hatta onun Rus meslektaşı Hayden, Mısır Valisinin gemilerine karşı harekete girerek iki tanesine el bile koymuştu. Mehmet Ali Paşa, kendine mahsus bir donanma bulundurabilmek müsaadesini 1829 son baharında İstanbul'a gönderdiği bir milyon Taler para ve en son model altı gemi ile ödedi¹⁵⁵.

Mısır Valisi ile Osmanlı Sultanı arasındaki ilişkiler Pertev Efendi'nin (Haziran 1830) bir görevle İskenderiye'ye gönderilmesinden sonra bile gayet dostane idi. Mehmet Ali Paşa kendi de zor durumda olmasına rağmen Osmanlı hazinesine 500 bin Mısır lirası hibe etmişti ve bu meblağı bir milyona kadar çıkarmayı düşünüyordu. Bunun karşılığında resmen Kandiye Valisi olarak atandı. Kandiye'deki askeri yönetimi ise Avrupa tarzında eğitim görmüş bir subay olan Osman Nureddin Bey üstlenecekti. Girit, bir sonraki yılın ilk aylarında oldukça sakindi. Mehmet Ali Paşa bu tayin için İskenderiye'de inşa edilen bir korvet, değerli bir araba ve 24 Arap atı göndererek teşekkür etti¹⁵⁶.

2.9 Mora İsyanı (17 Mart 1821)

1821'de Eflak ve Boğdan'da başlatılan Rum isyanı ve ardından Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, şark meselesine çok farklı bir boyut kattı. Eflak ve Boğdan'daki isyan kolayca bastırılmıştı ancak Tepedenli Ali Paşa'nın isyan etmesi devleti zor duruma soktu. 17 Mart 1821'de Mora'da büyük bir isyan başladı. Bu olay döneme damgasını vuran en önemli olaylardan birisidir. Osmanlı İmparatorluğu bu isyan karşısında etkisiz kalınca güçlü bir filo ve orduya sahip olan ve yıldızı giderek parlayan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Tam bu noktada II. Mahmut bir kumar oynadı. En becerikli ve ihtirash valisinden Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Son on yılda Mısır Valisi giderek güçlenmiş, III.Selim'in tüm İmparatorluk'ta kurmaya çalıştığı Avrupalılaştırılmış yeni İslam düzenini kendi tarihsel Osmanlı bağımlılığı içinde Mısır'da kurmayı

¹⁵⁵ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 9.Cilt, MMP Basım evi, İstanbul, 2010, s.2591,2592.

¹⁵⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5.Cilt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 301.

başarmıştı. Arap yarımadasındaki Vahabi ayaklanmasını bastırmak için II. Mahmut'un isteği üzerine asker göndermiş olan Mehmet Ali Paşa, Mekke ve Medine kutsal kentlerini Halife-Sultan adına kendi ordularının kontrol etmesini sağlamıştı. Arabistan'da başarısını parlak biçimde göstermiş ve Mısır'ı çağdaşlaşma yoluna sokmuş olan Mehmet Ali'ye çağırıda bulundu¹⁵⁷. Napolyon savaşlarında çarpışmış tecrübeli kimselerin eğittiği bir başka ordu da Nil boyunca güneye inmişti, ordu yolda giderken esirlerle adam sayısını arttırmış ve 1882'de Hartum kentini kurmuştu. Mehmet Ali Paşa padişaha disiplinli ve talimli bir ordunun yansıra bir donanma ve Yunanistan'daki düzeni tıpkı Arabistan'da olduğu gibi gerçekleştirebilecek bir komutan verebilirdi. Buna karşılık II. Mahmut'da Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'e Girit Paşalığını ve Mora Valiliğini teklif ediyordu. Rum denizciler içlerinden "İbrahim belki Girit'e gelmeyi ister ama kışın böyle bir deniz yolculuğunu göze alamaz" diye düşünüyorlardı. Ama yanıldılar 1828 Şubatı'nda İbrahim 10.000 adamı, atları ve toplarıyla Mora'nın güneyindeki Modon'a çıktı. Koordineli bir strateji çerçevesinde bir Osmanlı ordusu da aynı anda Rumlara kuzeyden saldırdı.

Başlangıçta İbrahim savaşı hızla kazanacakmış gibi göründü Mora'da Mısır saldırısına karşı başarıyla direnen bir tek kendi olmuştu. Ama Batı Yunanistan'daki Misolongi, çoğunluğu Türklerden oluşan ordunun kuşatılmasına 1826 Nisanına dek karşı durmayı başardı. Bu sırada İbrahim kendi kuvvetleriyle Korint'i geçerek geldi ve iki yıl önce Byron'ın öldüğü kenti aldı. Misolongi'nin kahramanca karşı koyması ve "Avrupa'nın en soylu ruhuna" bir örneğini sergilemesi İbrahim'in müdahalesine karşı Helenik duyguların hızla büyümekte olduğu İngiltere ve Fransa'daki eski önyargıları harekete geçirdi. Mora'da bulunan tacir ve diplomatlar İbrahim'in "İnsanlık dışı barbarlarının" kasaba ve köyleri ateşe verecek yol açtıkları ıstırapı dile getirdiler. Hamont bu savaşla ilgili şunları dile getirmiştir:

Müslüman saflarında bir imam, Hilal'in muhafızlarına Kuran'ın yenilmezliğini anlatırken bir papaz Yunanlılara İncil'in tanrısal kaynağından söz ediyordu. Hz. Muhammed ve İsa Peygamber, kılıç ve haç; bir araya getiren kelimeler

¹⁵⁷ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2.Cilt, Çev: ServerTanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, s.39. Donald Quataert *a.g.e.*, s.56.

ve felsefe yeryüzüne dini inanışlar arasındaki farkları silmediği için insanlar birbirlerini boğazlıyordu¹⁵⁸.

Yunan taşra yönetimi daha 1825 Temmuzun'da Dış işleri bakanında George Canning'in gözle görülür sempatisine ve daha dokuz ay önce 800.000 sterlin borç vermiş oldukları Londra kentinin etkinliğine güvenerek koruma istemişti¹⁵⁹.

İngiltere'de 1824'te Canning'in Dışişleri Bakanı olmasıyla İngiltere'nin politikası büyük bir değişime uğradı. Canning, Mart 1823'te Rum asilerini "muharip" olarak tanıdıklarını ilan etti. Bu, tanımaya doğru atılmış bir adımdı. Canning'e göre, Rumların bağımsızlığı Rusya'nın elinde ve onun yardımı ile temin edilmektense Doğu Akdeniz'de kurulacak olan bu denizci devletin İngiltere'ye minnettar olması daha uygun olacaktı. İşte İngiltere, Rum isyanını bu bakımdan incelemiş ve politikasını ona göre şekillendirmiştir¹⁶⁰.

Batılı devletler, hala Fransız devriminin etkileriyle uğraştıklarından Rum isyanı gibi ayrılıkçı bir isyanı desteklemekte ilk başlarda tereddüt ettiler. Fakat Canning'in Dışişleri bakanı olması üzerine İngiltere Rum isyanına destek verme kararı aldı ve Rusya'da İngiltere'nin yanında yer aldı. Avusturya ve Prusya ise Rum isyanına destek verilmesine karşıydılar. Rum isyanını görüşmek üzere 7 Nisan 1825'te Petersburg'da bir toplantı tertip edildi fakat buna rağmen bir sonuç elde edilemedi. Fransa'nın İngiltere ve Rusya'nın yanında yer alması Osmanlı İmparatorluğuna yönelik baskıları arttırdı. 6 Temmuz 1827'de bu üç devlet Londra'da bir araya gelip Rum isyanında takip edilecek politikayı belirlediler ve alınan kararları Osmanlı İmparatorluğuna bildirdiler ama Osmanlı İmparatorluğu Londra kararlarını kabul etmedi¹⁶¹. Böylece bir Fransız-İngiliz donanması duruma müdahale etti. Navarin'de Mısır donanması ile birleşmiş Osmanlı donanmasını abluka altına aldılar. Bu olay savaşa yol açmış ve sonunda Türk-Mısır donanması yakılıp yok edilmiş ve 8000 denizci ve asker öldürülmüştür. (20 Ekim 1827). Bu olay Yunanlılara yeniden umut verdi ve İbrahim Paşa'nın Mora'da çevreyle olan bağlantısını kesti. Bu durum özellikle büyük devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine

¹⁵⁸ Gilbert Sinoué, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Son Firavun*, çev: Ali Cevat Akkoyunlu, 2.Baskı, Doğan Kitapevi, İstanbul, Ocak 2004, s. 239.

¹⁵⁹ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 141,142,143.

¹⁶⁰ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Mat., İstanbul, 1946, s.21.

¹⁶¹ Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s.,566.

müdahalesini kolaylaştırmıştır. Batı'da tamamen Yunanlılardan yana olan bir basın ve taraflı bir dış politika bu müdahaleyi destekler durumdaydı.¹⁶².

Ancak Navarin olayı, Rusya'ya Akdeniz'de karşı koyabilecek bir Osmanlı donanmasını yok ettiği için İngiliz hükümetinde de endişe yarattı¹⁶³.

2.10 Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)

II. Mahmut'un Navarin'den sonra bir ödün anlaşması sağlamasını gerektirdi. Bu anlaşma ona, Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit edecek yeni zorlukları önceden tahmin etme ve kaçınma fırsatı tanıyabilirdi. Ama 1821 Paskalyasında olduğu gibi öfkesi onu yeni bir çılgınlığa itti. Müslümanlar, Ruslarla Yunanlıların birleşik saldırısına karşı direnmek üzere silah altına çağırıldı ve Capodistrias'ın Nauplion'a varmasından kısa bir süre sonra da padişah boğazları tüm yabancı gemilere kapattı. Çoktan beri beklenen Türk-Rus savaşı böylelikle 1828 Nisan'ında başladı, hem de kaynakların ne kadar zayıf olduğu padişah ve bakanlar tarafından açıkça bilindiği bir sırada. Asakir-i Mansure-i Muhammediye hala talim aşamasındaydı. Padişah artık Mehmet Ali Paşa'dan bir yardım bekleyemezdi. İbrahim'in Girit ve Mora seferi için harcadığı büyük paralara karşılık ona zaten pek az ödül verilmişti. Çar Nikola Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederken baharda başlayacak bir Balkan seferinin kendisini hızla zafere götüreceğine inanmış durumdaydı.

Ama o da yanılıyordu. Orduları doğu Anadolu'ya doğru ilerledi ve Kars'ı aldı. Ermeni Hıristiyanlar onu, kendilerini Müslüman yönetiminden kurtaran biri olarak selamladılar. Balkanlarda ise üç Rus taburu Bükreş'in güneyinde Tuna'ya vardı, ama Silistre ve Rusçuk'ta güçlü bir direnişle karşılaştı. Balkan dağlarına sokulabilmeleri ancak ertesi yaz mümkün olabildi. 1839 Ağustos'u Sultan Mahmut için pek kara bir aydı. Doğu'da Rus ordusu Erzurum'u almış Karadeniz kıyısındaki Trabzon'u tehdit ediyordu. Başkentten 250 kilometreyi bile bulmayan bir uzaklıkta ise, ikinci bir Rus ordusu üç günlük bir kuşatmadan sonra Edirne'yi almıştı. Süvarilerden bazıları Ege'nin kuzey kıyılarına varmıştı bile. Bab-ı Ali hemen büyük güçlerin arabuluculuğuna başvurdu ve 14 Eylül 1829'da Edirne barış anlaşması

¹⁶² Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁶³ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz ilişkileri*, İmaj Yay., Ankara, 2006, s.7.

imzalandı. Bu anlaşma dünya tarihinde söz konusu kentin Bizans döneminden kalma adıyla, Adrianople anlaşması olarak bilinmektedir¹⁶⁴.

Rus Başvekili Kont Nessel Rod'e göre; 1828-1829 yıllarında Osmanlı Devleti ile savaşarak Edirne Anlaşmasını yapan Rusya isteseydi İstanbul'a girebilecekken ileride kendilerine rakip bağımsız bir devletin kurulmasından korktuğu ve Osmanlı Devleti'ni sadece kendi emellerine tabi bir ülke haline getirebileceğine inandığı için bunu yapmamıştır. Ancak bu tarihten itibaren Avusturya ve Rusya tarafından bölüşülmesi yerine, Hıristiyan Osmanlı tebaasının istiklallerini elde etme yoluyla Osmanlı Devleti'nin dağılma devri başlayacaktır¹⁶⁵.

2.10.1 Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)

Sultanın cesaretsizliği, gurursuzluğu yüzünden ortaya çıkan anlamsız bir savaşın ardından gelen barış anlaşması¹⁶⁶ aslında Osmanlı topraklarının çekirdeğine dokunmuyor, onu sağlam bırakıyordu. Edirne Anlaşması Rus sınırının Kafkaslardan güneye kayıp Gürcistan'ın tümünü içine almasına izin vermekle kalmamış, Erzurum'la Kars'ın boşaltılmasına da yol açmıştı. Avrupa'da ise Çar'ın orduları Prut nehrine kadar çekildi. Padişah sonunda özerk bir Yunanistan'la ilgili İngiliz-Rus önerisini kabul etmişti. Ama bu ülkenin sınırları henüz kesin değildi. Ruslar bir İslav dayanışması ruhu içinde, Sırp kardeşleri içinde ödünler kopardılar. Belgrad'da yine bir Osmanlı garnizonu kalacaktı ama Sırp özerkliği de artık gerçekleşiyordu. On bir ay sonra II.Mahmut, Miloş Obrenoviç'i Sırbistan Prensi olarak kabul etti, yönetim Prens'in seçtiği insanlara devredildi. Antlaşmanın en sert maddeleri, Osmanlıların ödemesi gereken savaş tazminatıyla ilgiliydi. On yıllık bir süreye yayılarak ödenecek olan bu paralar tüm Osmanlı bütçesinin iki katına varıyordu. Ayrıca Rus ordularının Balkanları boşaltmasına karşılık padişah hem Tuna, hem de Prut baylarını askerden arındırmak zorundaydı.

Bu koşullarda herhangi bir savaş durumunda Rus askerlerinin kolaylıkla buralara geri dönebileceği açıktı. Çar Nikola, anlaşmanın kendisine Osmanlı Devleti'nin yaşamasına izin verme yada onu parça parça etme arasında seçim olanağı vermesinden memnundu. Savaşın son haftalarında zaten St. Petersburg'da altı kişilik

¹⁶⁴ Alan Palmer, *a.g.e.*, s.158,159.

¹⁶⁵Mustafa Küçük, "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e kadar olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", Cilt 2, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.52.

¹⁶⁶ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 159.

bir komite kurmuş olan Çar, Türk-Rus ilişkilerinin geleceğine dair bir harita hazırlatıyordu¹⁶⁷.

Rusya'nın eski diplomatlarından olup bir müddet İstanbul'da bulunmuş ve Çar I.Nikola'nın saltanatı devrinde Adliye nazırı olan Başdanışman Dimitri Daşkof, Doğu işleri gizli meclisi'nin 4 Eylül 1829 tarihinde meydana gelen toplantısına bir muhtıra takdim etmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Rusya ile Türkiye arasında cereyan eden münasebetin şekil ve mahiyeti kesin ve açık bir şekilde tasvir eden bu muhtırada Rusya'nın dış siyasetinin esasını oluşturan belli başlı noktaların geçen yüzyılda değişime uğradığını, o dönemde Türklerin müttefiki oldukları ve görünüşte bir birlik varmış gibi telakki edilen bir durum göze çarparken, bu durumun aslında her iki tarafında milli duygularını tatmin etmediğinden söz etmektedir. Aynı muhtırada diğer yandan Rusya'nın, Fransa'nın eline geçirmiş olduğu Mısır'ı Osmanlı Devleti'ne iade etmesi için çaba sarfederken, Osmanlı askerlerinin Ruslara "Moskof" diyerek, onları "eşkiya" olarak niteleyerek Ruslara karşı nefretlerini dışa vurduklarından söz etmekte, hatta Osmanlı Devlet erkanının bile, kendilerinin bir dostu olan Amiral Uşakov'un donanmasının Boğaziçine ulaşmasını memleketin işgale uğrayacağı yönünde gizlice değerlendirerek alel acele bir takım tedbirlere başvurduklarından söz etmektedir¹⁶⁸.

Bu vesika tam Rus ordusu başkumandanı General Kont Dibiç'i Edirne Barış Anlaşması şartlarını Osmanlılarla müzakere ettiği bir sırada Doğu işleri gizli meclisinin huzurunda okunmuştu. Meclisin o toplantısında Osmanlı Devleti'nin yıkılması halinde Rusya'ca alınacak olan tedbirler de bahis konusu edildi. Kont Copodistria'nın düzenlediği taksim projesine göre, İstanbul müstakil bir şehir haline getirilecek ve Karadeniz ile Marmara denizi sahili boyunca uzanan dar bir arazi parçası ile Bozcaada ve İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahilinde bulunan iki müstahkem mevki bu şehre bağlanacaktı. Gerek bu bölge dâhilinde, gerek Çanakkale çevresinde bulunan diğer bütün kale ve istihkâmlar yıkılacaktı.

Daşkof'un fikrine göre İstanbul bölgesinin bu şekilde belirlenmesi halinde Boğazlardan geçecek gemileri ahalinin tecavüzlerinden korumak için İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Asya tarafındaki sahillerini bir kat daha tahkim etmek ve

¹⁶⁷ Alan Palmer, *a.g.e.*, s.160.

¹⁶⁸ Alan Palmer, *a.g.e.*, s.160.

İstanbul boğazının her türlü tehlikeden korunmasını temin etmek için de bütün İzmit çevresini İstanbul çevresine katmak lazım gelecekti. Daşkof, aynı muhtırasında “Zayıf durumu malum olan İstanbul şehri, istihkâmlardan mahrum olunca, İngiltere veya diğer bir devletle aramızda zuhur edecek ilk savaşta, Karadeniz’e bir düşman donanmasının girmesine mani olabilecek midir? Hâlbuki bizi şimdi boğaz yönünden hiçbir tehlikeye maruz bulunmuyoruz. Zira bir taraftan Türkiye’nin donanması aciz ve güçsüzdür; diğer taraftan Osmanlıların bir takım batıl fikir ve zanlardan doğan Avrupa aleyhtarlıkları ile Avrupalıların bütün icraatları hakkında daima gösterdikleri şüphe ve vesvese karşısında Babıâli’nin hatta en müşkül durumda bile Karadeniz’e bir Hıristiyan donanmasının sokulmasına müsait davranmasına hiç ihtimal verilebilir mi?” diye sormaktadır. Aynı muhtıranın devamında Daşkof sözlerine “Eğer Osmanlı Devleti’nin yıkılış sırasında Rusya İstanbul’a sahip olmazsa kendi güney eyaletlerinin taarruzdan korunmasını garanti eden emin bir rehini elde etmeye mecbur kalacaktır. Rusya o zaman İstanbul Boğazı’nı yabancı bir donanmanın hücumuna karşı savunmaya elverişli istihkâmlar inşa etmek üzere bu boğazın iki sahilinde birer kaya parçasının kendisine terk olunmasını talep edecek olursa, hiç kimse onu el altından tahrik ve ifsat etmekle suçlayamayacaktır.” diyerek son vermektedir¹⁶⁹.

Daşkof’un bu mütalaalarından dolayı Doğu ileri Gizli Meclisi, Osmanlı Devletinin yıkılmasına meydan vermektense muhafazasına çalışmanın Rusya için kat kat faydalı olacağını takdir etmekle beraber şayet Rusya’nın çalışmalarına rağmen Türkiye taksime uğrayacak olursa Karadeniz’e gidecek deniz geçidinin herhangi bir güçlü devletin eline düşmesini önlemek için insan takati dahilinde bulunan bütün vasıtaların kullanılması yönünde bir karar ortaya koyacaktır. Bu yüzden 2 Eylül 1829 tarihinde Edirne’de imza olunan barış antlaşmasında Rus savaş gemilerinin geçiş hakkına dair her hangi bir talepte bulunulmamış, fakat buna karşılık sadece Rusya’nın ve diğer dost devletlerin ticaret gemilerinin boğazlardan geçiş hakkına yer verilmiştir.

Rus devlet adamlarının Edirne antlaşmasıyla sağlanan başarılarından duydukları memnuniyeti Rus Başbakan vekili grandük Konstantin’e 12 Şubat 1830 tarihli sundukları anlaşmaya ilişkin bir raporla dile getirmektedirler:

¹⁶⁹ Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2006, s, 79,80.

“Edirne barışının şartları Rusya’nın nüfuzunu yakın doğuda sağlam bir temele dayandırıldı. Sınırlarını kuvvetlendirdi, ticaretini kurtardı ve haklarına zaman oldu, menfaatlerine de sağlam bir dayanak verdi. Hiçbir devlet ne bu tabii durumun meydana getirdiği menfaatleri ne de onun bir neticesi olan üstünlüğü Rusya’dan başarı ile çekip alamayacaktı. Ordu ile İstanbul üzerine yürümek, Osmanlı Devleti’ni yok etmek elimizdeydi. Hiçbir devlet buna karşı koyamazdı; şayet biz Avrupa’daki Osmanlı hâkimiyetine son darbeyi indirseydik hiçbir tehlike bizi doğrudan doğruya tehdit etmiş olmayacaktı. Fakat çarın fikrine göre, artık Rus himayesinde yaşayabilir bu duruma getirilen ve yalnız onun arzularını yapabilen bu devlet yeni Osmanlı Devletini bizim siyasi ve ticari menfaatlerimize, ya devletimizi haddinden fazla büyütmeğe yahut da Türkiye’nin yerine kısa bir zamanda kuvvet, kültür, sanayi ve servetçe rakibimiz olabilecek devletleri koymaya zorlayabilecek herhangi bir yeni teşebbüsten daha iyidir. Bugün Babıali ile olan münasebetlerimizi düzenleyen imparatorun bu prensibidir. Mademki onun imha edilmesini istemedik o halde on şimdiki durumunda muhafaza ve vikaye etmek çarelerini araştırmalıyız. Fakat şayet başka bir devlet bu tabii durumu ihlal etmeğe kalkacak olursa hastanın yanında nöbet bekleyen çar ona donma ve askerlerini göndermeği kararlaştırmıştır. Ancak bu yardım Türkiye’ye karşı duyulan bir temayülden ziyade genç ve kuvvetli bir devletin İstanbul’da yerleşmesini tecviz etmeyen Rus menfaatlerini korumak maksadı ile yapılacaktır”¹⁷⁰.

Yunanistan’ın kurulmasının Şark Meselesi ‘ne bir diğer etkisi de Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasına yeni bir şekil temsil etmesiydi. Daha önceki tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu büyük çapta toprak kaybetmiş ama bu kayıplar diğer devletlerin saldırıları sonucunda olmuştu. Yunanistan’ın isyan ederek bağımsızlığını kazanması ise Osmanlı tarihinde bir ilkti. Kendi tebaası isyan ederek ilk defa bir devlet kuruyordu. Batının baskısıyla bu tür bağımsızlık amaçlı isyanların artması Osmanlı İmparatorluğu’nu bir takım önlemler almaya zorladı. Yeni kanuni düzenlemelerle bazı haklar tanınırken Osmanlılık fikri etrafında Osmanlı topraklarındaki bütün milletlerin bir arada tutulmasına çalışıldı. Rum isyanının Şark Meselesi ‘ne en önemli etkilerinden biri de Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın milletler arası arenada daha fazla ön plana çıkmasına neden olmasıydı¹⁷¹.

¹⁷⁰ Cemal Tükin, a.g.e.,s, 172,173.

¹⁷¹ Erhan Afyoncu, a.g.e.,s.,567.

2.11 Sultan Mahmut II ile Mehmet Ali Paşa Arasındaki Anlaşmazlık

II. Mahmut ile Mehmet Ali arasındaki anlaşmazlık genel itibariyle Mora isyanına dayandırılmaktadır. Ancak Enver Ziya Karal bu durumu daha eskiye dayandırıp, durumun birikerek artan bir öfke olduğunu dile getirmiştir. Karal'a göre; Anlaşmazlığın başlıca sebebi, Mehmet Ali'nin Mısır'daki başarılı çalışmaları idi. İstanbul Paşaları bu başarıları çekemedikleri için, Mahmut II'yi Mısır valisi aleyhine kışkırtmak hususunda her fırsattan faydalandılar¹⁷². Ayaklanmayı maddeler halinde ayırırsak eğer; Mısır'ı komşuları olan Sudan ve tüm Arabistan'da en üstün güç haline getirmek, Suriye'yi ele geçirmek, İstanbul'dan bağımsız hareket edebilmek, Mısır valiliğini hanedanlık biçiminde babadan oğula geçirmek¹⁷³.

Mehmet Ali, Navarin vakasını önleyemeyince bu olaydan sonra askerinin irtibatını temin edemeyeceğini bahane ederek Sultanın emri olmadan Mora'dan kuvvetlerini çekmiştir. Bu suretle ilk emre itaatsizliğini gösteren Mehmet Ali, vadettiği halde hiçbir fayda ummadığı Rus seferine de iştirak etmeyerek yalnız para yardımında bulunmuştur. Mehmet Ali Mora'ya yaptığı yardımda her ne kadar donanmasının mühim bir kısmını kaybetti ise de, Avrupa'ya ordusunun kuvvetini göstermek ve Girit'i ele geçirmek gibi, muvaffakiyetlerde elde etti. Mora valiliği yerine Mehmet Ali Berüşşam (Suriye) mıntikasını talep etmişti. Girit kendisine bu talebi üzerine Suriye'nin yerine verilmişti.

Mehmet Ali bununla kalmadı, hatta bunu devlete iade etmek bile istedi. Ordu ve donanmasını layıkıyla hazırlayan Mehmet Ali, Suriye'yi istilaya karar vermişti¹⁷⁴. Mehmet Ali artık Suriye'yi istila etmek için müsait zaman ve bahane aramaya başladı. Mehmet Ali bu bahaneyi bulmakta gecikmedi. Akka valisi ile kendi arasında çıkan bir ihtilafı silah kuvvetiyle halledeceğini bildirerek, Sultanın emirleri hilafına İbrahim Paşa'nın kumandası altında ordu ve donanmasıyla 1831 senesi sonbaharında Suriye'ye taarruz etti¹⁷⁵.

İbrahim Paşanın Suriye'de yaptığı yeniliklerin en önemlilerinden biri, hiç şüphesiz, bütün dinlere müsavat vermiş olmasıdır. Fakat şunu derhal söylemeliyiz ki,

¹⁷² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁷³ Makale: Memmet Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁷⁴ Suraiya N. Faraghi, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁷⁵ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988. s. 28, 39.

İbrahim Paşa bu müsavata Hıristiyanların kendilerine yapmış oldukları yardıma müteşekkiren yapmış değildir. O, Mehmet Ali hükümetine yarayacak herkesten hangi dine mensup olursa olsun istifade etmeği düşünmüş ve bu müsavata Suriye dinlerine bahsetmişti. Bundan başka Mehmet Ali'nin bu yeniliği, Hristiyan âleminde tabiatıyla iyi karşılanacak, Mehmet Ali'yi yaptığı işlerde haklı bulacaklardı. Böylelikle bu tedbirlerin Avrupa üzerinde büyük tesirleri olmuş hatta Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat'ın ilânına hız veren sebeplerden birini teşkil etmiştir diyebiliriz.

Bu devirde Hıristiyanlar, meselâ beyaz, yeşil ve kırmızı renkli bezden sarık saramazlar, ata binemezlerdi. Vergiler de Müslüman ve Hıristiyanlara müsavi bir surette dağıtılmıştı. Hıristiyanlar daha önceleri bundan başka bir de haraç vermekte, fakat buna mukabil askerlikten muaf tutulmakta idiler. Hâlbuki İbrahim Paşa bunun aksini yapmış, Hıristiyanları, herhangi bir isyana karşı kullanmak gayesiyle, silahlandırmıştı. Fakat Hıristiyanlar kendilerine verilen bu hürriyet vs. müsavattan istifade ederek, Müslümanlarla birlikte, memleketin gelişmesi hususunda çalışmamışlar, her fırsattan yüz bularak, Müslümanların dini kanaatlerini incitmek suretiyle, onları tahkir etmeğe başlamışlardı.

Şam Hıristiyanları, İbrahim Paşanın zaferlerini ve kendilerine verilen hakları kutlamak gayesiyle bir tören yapmak isterler; bu arzularını yapmak hususunda hükümetçe kendilerine izin verilir: bunun üzerine, Hıristiyanlar bir deveyi bezedirler, üzerine şarap içen birini bindirirler ve bu suretle Müslüman mahallelerinden “İsa yeniden doğdu” diye bağırarak geçerler. Suriye gibi birçok mutaassıp bir muhitte, bir nevi hareketlerin İslâmlara yapacağı tesir, hiç şüphesiz ki, çok büyüktü. Suriye halkı, her şeyden evvel, Mehmet Ali idaresinin kendilerine emniyet ve sükûn getireceğini ve kendilerini mütegalibenin elinden kurtaracağını sanmışlardı. İbrahim Paşa vergileri indireceğini ve askerlik mükellefiyetini tamimiyle kaldıracağını vaat etmişti. İbrahim Paşa halkın kalplerini elde etmek ve Suriye'ye iyice yerleşebilmek için, başlangıçta bu valilerini, Suriye şehirleri hakimlerine tamimlerle bildirmiş bu ve tamimlerin halka ilân edilmesini emretmişti. Bundan başka ticaret ve ziraatı terviç eden tedbirler almış ve halkta hakikaten bu yeni idareden memnun olmaya

başlamıştı. Fakat iyi günler kısa sürmüş ve İbrahim Paşanın hakiki idaresi çok geçmeden kendini göstermişti¹⁷⁶.

Mısır valisinin doğal bir zekâsı, soğukkanlı ve hesapçı bir sabrı vardı. Oğlu asker olarak iyi bir komutandı ama onda bu özellikler yoktu. Tedbir onun gözünde bir zayıflık gibi görünüyordu¹⁷⁷.

Mehmet Ali hükümete danışmadan İngilizlerle anlaşıp Mora'yı boşalttı ve buraya mukabil Suriye valiliğini istedi. Girit'le yetinmesi gerektiği söylendi. Oysa kendisine Suriye vaat edilmişti. Rus seferinde Mehmet Ali 12.000 kişilik bir kuvvet göndermeyi üstlenmişken yalnızca 25.000 keselik bir para yardımında bulundu. Bu ortamda iki tarafın birbirlerine karşı komplolar düzenlemeye başladıkları ortaya çıktı. Mahmut'un güçlü ayanları can düşmanı bile tutumu olmasaydı da bu aşırı derecede kuvvetli valiye tahammül edilmesi zordu. Bazı tarihçilere göre daha önce padişahı kışkırtıyorken ondan sonraki dönemde Hüsrev Paşa Mehmet Ali'nin "büyük rakibi" ve Mahmut'un "kışkırtıcısı" rolüne haline gelmişti¹⁷⁸.

Yunan olayında Mısır valisi Mehmet Ali çok şey kaybetti, Donanması Navarin'de yok edildi ve Girit'le Mora Trablus Şam¹⁷⁹ valiliklerini umut ederken Fransızlarla İngilizlerin baskısı altında oraları boşaltmak zorunda kaldı ve yaptığı yardımdan dolayı hiçbir şey elde edemedi¹⁸⁰.

Osmanlı İmparatorluğu henüz bir savaştan çıkmış ve iki büyük toprak parçasını kaybetmişti. İçte ise ülkenin her tarafında Suriye'de dâhil, isyanlar patlak vermişti. Büyük devletler de, 1830 ihtilalleri dolayısıyla Avrupa sorunlarıyla uğraşıyorlardı¹⁸¹.

Mehmet Ali Paşa'nın bu harpten bekledikleri nelerdi? Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırarak bağımsız bir duruma getirmek istediği ve hatta Mahmut II'yi devirerek padişahlığını ilan niyetinde olduğu yolunda tarih kayıtları vardır.

¹⁷⁶Mevhibe Savaş,; "Kavalalı Mehmet Ali Paşasıyanı ve Neticelerini Hazırlayan Unsurlar", *Aksu (mahalli) Gazetesi*, 2 Nisan-10 Eylül 1996, 407- 430 sayılarında neşredilmiştir, s.19,20.

¹⁷⁷Alan Palmer,*a.g.e.*, s. 161.

¹⁷⁸Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, 3.Cilt, Cem Yayınevi, 10. basım, İstanbul, 2009, s. 116.

¹⁷⁹İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınevi, 26. Baskı, İstanbul, 2008, s. 63.

¹⁸⁰Robert Mantran,*a.g.e.*,s. 41,42.

¹⁸¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 6.Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 189.

Fakat paşa böyle bir maksat gütmediğini ve güdemeyeceğini bir İngiliz diplomatına şu sözleriyle anlatmıştır:

“Siz bir yabancısınız. Bir İslam gibi düşünmesini bilemezsiniz. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasından benim için doğacak mesuliyeti biliyor musunuz? Müslümanlar nefretle benden uzaklaşacaklardır. İlk uzaklaşanlardan biri de iki oğlum olacaktır. Padişah delidir. Fakat Tanrı onu bize günahlarımızın karşılığı olarak verdi”¹⁸².

İşte bu ortam içerisinde artık bir savaş kaçınılmaz duruma gelmiştir. Mehmet Ali İbrahim’i Akka’ya göndererek ilk hamleye yapacaktır. Ancak isyana geçmeden önce olayın başrolü olan Mehmet Ali Paşa’nın hayatına, yaşadıklarına bir göz atalım, böylece bu isyandaki ruh hali, düşünce yapısı hakkında daha iyi bilgiye sahibi olacağız.

¹⁸² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s. 130.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR SORUNU

3.1 Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kimdir?

*"Hayatımı Mısır'a adadım, başkalarına imkânsız görünen işleri başardımşa bunu ardından gelen paşalar keyif sürsün diye yapmadım. Mısır'ın İngilizleşmesini ve Türkiye'nin Ruslaşmasını hiçbir zaman kabul edemem."*¹⁸³.

Mehmet Ali

XVIII. asrın ikinci yarısı, isimlerini tarihe yazdıran birçok büyük şahsiyetler yetiştirdi. Yalnız tarihte oynadıkları rol bakımından değil aynı zamanda birinin diğeri üzerine yaptıkları tesir bakımından da önemli olan üç şahsiyet bilhassa dikkati çekmektedir. Bunlar da: Napolyon, Wellington ve Mehmet Ali'dir ki, her üçü de 1769 senesinde dünyaya gelmişlerdir. Bunlardan Napolyon ve Mehmet Ali, Mısır ve Suriye tarihinde de milli kalkınma bakımından büyük rolleri vardır¹⁸⁴.

Mehmet Ali 1769'da Kavala 'da doğdu. Arnavut olduğu yolunda birçok tarihçinin yazdıkları gerçek değildir. Mehmet Ali'nin dedeleri yüzlerce yıl önce Arapkir'den Kavala 'ya gelerek yerleşmişlerdi. Babası İbrahim ağa bu kasabanın bekçi başısı idi. Mehmet Ali'nin çocukluğu Kavala'da geçti. İş hayatına da burada başladı. İlk postacılık, sonra da simsarlık yaptı. On sekiz yaşında askerlik hizmetine geçti. Mısır'ı Napolyon Bonapart'ın kuvvetlerinden kurtarmak için Kavala'dan gönderilen seçme erlerin başında Kahire'ye geldi.

Okuryazar olmamakla beraber, çalışkan, cesur, muvazeneli ve becerikli olduğu için Kahire'de kendini az zamanda gösterdi ve serçeşmelik ünvanıyla Kahire'deki başıbozuk erlerin başkanı oldu¹⁸⁵.

İbrahim (Hasan) Ağa İsminde bir bekçi başının oğlu olan Mehmet Ali küçük yaşta babadan öksüz kalmıştı. Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girdi. Amcasının bir mesele yüzünden İdam edilmesi üzerine himayesiz

¹⁸³ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*,s. 9.

¹⁸⁴ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*, s.21.

¹⁸⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s. 125.

kaldı. Bu suretle genç yaşında hayatın her türlü acılarını tadarak olgunlaştı. Bu sırada Kavala'da tütün ticareti ile uğraşan Leon adlı bir Fransız tacirine intisap etti¹⁸⁶. Bu sıkıntılarının ıstırabı, Mehmet Ali'de, amcasını idam ettiren Osmanlı Devleti'ne karşı bir kini doğmasına sebep olmuştur. Leon Mehmet Ali üzerinde çok büyük izler bırakmıştır. Mehmet Ali'nin Fransa'ya ve Fransızlara eğilimi bu dönemden başlamıştır¹⁸⁷. Bu esnada Kavala hakiminin akrabasından dul ve zengin bir kadınla evlendi; bu suretle askerlik hizmetini yaparken aynı zamanda tütün ticareti ile de uğraşmak imkânını da buldu¹⁸⁸.

Mehmet Ali daha ilk anlardan itibaren askeri sınıflar arasında kendini göstermeye ve giderek yayılan bir şöhret kazanmaya başlamıştır¹⁸⁹. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali üzerine Osmanlı Devleti buraya bir ordu gönderdi ve bu orduya da Kavalalı'dan da bir takım ücretli asker (başibozuk askeri) de dahil edilmişti. Mehmet Ali Kavala birliklerinin komutan yardımcısı durumundaydı ve Mısır'a geldikten hemen sonra bu birliklerin komutanı da oldu.

Mehmet Ali Mısır'da Fransızlarla çarpışırken iki ordu arasındaki farkı yakından gördüğü için bir taraftan Avrupa'nın ilim ve tekniğine büyük ilgi gösterirken diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun aczini de yakından görmek imkânını elde etmiştir. Bu izlenimleri onda Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık duygularının zayıflamasına sebep olmuştur¹⁹⁰.

Mehmet Ali'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun aczini yakından görmesi ve Avrupa ülkeleriyle kıyasladığında Osmanlı'nın askeri alanda ne kadar geri olduğunu fark etmesi birçok kaynakta Mehmet Ali'nin Osmanlı'ya bağlılığını zedelediğini ve zayıflattığını söylüyor. Eğer bu durum Mehmet Ali'de Osmanlı'ya zayıflık arz ediyorsa o zaman Mehmet Ali'nin zaten ülkesine pek bağlı olmadığı ve bu zihniyetle yetiştiği görülmektedir. Zaten bu düşünce yapısı da onu kendi devletine karşı isyan etmesine sürükleyecektir.

¹⁸⁶ Mevhibe Savaş, *a.g.e.*, s.1.

¹⁸⁷ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁸⁸ Mevhibe Savaş, *a.g.e.* s. 2.

¹⁸⁹ Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali'nin Mısır Valiliği*, İstanbul, 1998, s.29,30.

¹⁹⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.194,195. Bkz: İsmail Soysal, *Fransız ihtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara, 1999.ss. 65-68.

Mehmet Ali Paşa'nın okumayı 45 yaşında öğrendiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Çağdaş Osmanlı Sultanları gibi Avrupa'nın yeni düşünceleriyle genel olarak ilgilendiğini söylemek mümkün değilse de özellikle devlet yönetimi ile ilgili eserlere ilgi duyduğu bilinmektedir. Bir yandan ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun'un Mukaddime'si kendisi için Arapçadan Türkçeye çevrildiği gibi öte yandan Napolyon hakkında yazılmış eserler Fransızca'da çevrilerek kendisine sunulmuştur. Amaca ulaşmak için her türlü yolu geçerli sayan İtalyan düşünürü Macchiavelli'nin ünlü eseri Hükümdar'ı beğenmemiş incelediği ilk yirmi sayfada yeni bir şey bulmadığını belirterek "Açık olarak anladım ki benim Macchiavelli'den öğreneceğim bir şey yok. Ben onun bildiğinden fazla oyunlar biliyorum" demekten kendisini alamamıştır.

Mehmet Ali Paşa insan haklarıyla ilgili beyanname yayınlamamış mevcut siyasal kurumlar üzerinde herhangi bir yenilik yapma girişiminde bulunmamış yönetim konusunda geleneksel yoldan ayrılmamıştır. Danışmaya önem vermiş ancak son kararı söyleyen daima kendisi olmuştur. Bu arada halkın yönetime ve siyasete olan ilgisini kırmaya çalışmıştır. Paris'te yöneticilik eğitimi görmüş bir gence "Yönetim benim işim sen Kahire'ye git ve orada askerlikle ilgili eserlerin çevirisini yap" demesi bu konuda açık bir fikir vermektedir.

Bütün bunlara rağmen Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa hakkında belli bir görüşü bulunmamakta idi. Mehmet Ali Paşa Avrupa devletlerini, işlerini, akıllarını kullanarak gören kaynaklarını akıllarını kullanarak işleten; hukuk ve siyasetin ölçütü olarak da bir milletin milli kudretini temel alan dinamik toplumlar olarak kabul ediyordu. Mehmet Ali Paşa Batılı toplumlarına gerçek kudretlerinin bilimsel bir örgütlemenin sonucu olan üretimden ileri geldiğinin farkındaydı. Bu bakımdan İstanbul'da İmparatorluğu yönetenlerden daha ileri bir görüşe sahip bulunduğunu ortaya koymuş oluyordu¹⁹¹. Olgunlaşan, enerji ve zekâ, fırsatlardan layıkıyla istifade etmesini bilen Mehmet Ali'yi çok büyük emelleri peşinde koşturmuş ve bunların çoğunda da muvaffak olmasını temin etmişti¹⁹².

3.2 Mısır'ın Öneminin Artması ve Mehmet Ali'nin Mısır Hâkimi Oluşu

Mısır'da kölemenler 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından egemenliklerine son verilmesinden sonra da yerlerini ve etkinliklerini korumakta

¹⁹¹ Sina Akşin, (Hüseyin G.Yurdaydın), *a.g.e.*,s.309, 310.

¹⁹² Şinasi Altundağ, *a.g.e.*,s. 23.

idiler. Osmanlı İmparatorluğu için bu memleket vergi gelirleri bir yana en önemli fonksiyon bakımından Suriye ve Arabistan üzerindeki egemenliğini sürdürmek için hareket üssü olması idi. İlk kez Napolyon orayı Hindistan da İngiliz egemenliği aleyhine saldırı kapısı olarak kullanmak isteyince Mısır dünya politikasında yer aldı. İngiltere 1778 yılında kısa bir süre önce saraydan ayrılıp özgür olmuş olan Kölemen Ali Bey ile Kızıl Denize gemilerinin geçmesi için bir ticaret anlaşması yapmıştı. 1798 yılı temmuz ayında Napolyon kölemenlerin kötü yönetimi, Fransız yurttaşlarının varlıklarını tehlikeye atıyor bahanesiyle Mısır'a bir saldırıya girişti ve her ne kadar Napolyon'un Ebubekir'de ki zaferi de daha ağustosta ülkede Fransızların tutunamayacağı bir duruma girdiyse de Ehramlardaki zaferi ile onların egemenliğine son verdi. 3. Sultan Selim şimdiye dek bu ülke ile pek az ilgilenmiş ise de saltanat haklarına yapılan bu saldırıyı sessiz karşılamadı. Bu nedenle 1799 yazında birkaç gemi ile Mısır'a asker yolladı. Bu deniz gücüne Mehmet Ali'nin amcası da 300 kişilik bir yardımda bulunmuştu. Bu yardımcı birlikleri götürecek olan genç oğluna Mehmet Ali'ye danışman olarak kattı. Mehmet Ali Mısır'da karaya çıkar çıkmaz komutayı eline aldı. Mehmet Ali 1801 Ağustosunda Fransızları ülkeden çekilmeye zorlayan savaşlarda o denli yararlılık ve beceri gösterdi ki bu hizmetlerinden dolayı paşalığa yükseldi. Fransızların çekilmesinden sonra daha önce Abhaz kölesi olan Hüsrev Paşa atandı.

Hüsrev, Osmanlı sarayının bütün entrikaları içinde yetiştiği için Mısır ona göre, tamah merdiveninin sadece bir ilk basamağı demek olurdu. Hüsrev Paşa'nın bütün çabası olabildiğince çabuk çok yüklü bir servet edindikten sonra bölgeden ayrılmaktı.

Mehmet Ali vali olarak kendi Arnavut birlikleri arasında daha sert bir disiplin kurduğu için Kölemenleri Hüsrev'e karşı kurnazca kullanma yoluyla yavaş yavaş bütün aşağı Mısır'ı kendi yönetimi altına almayı başardı. Hüsrev 1803 yılında artık o sırada pek o kadar karlı olmayan görevinden geri çağrılmaya razı oldu. Kendisinin yerine atanan kişi bu görevde ancak birkaç ay kalabildi. Ondan sonra Mehmet Ali kendini yüzyıllardan beri Kahire'de İslam aleminin dini eğitim ve öğretim kurumunun en belli başlı merkezi sayılan el-Ezher Medresesi bilginleri tarafından şer'i şerife dayanılarak Mısır ülkesinin yönetiminin sahibi olarak ilan ettirilmiş oldu.

Mehmet Ali gerçekte 1805 yılı ekim ayında yıllık vergi ödemek ve Hicaz'daki Vahhabilerin isyanını bastırmak şartıyla Mısır'a vali olarak tayin edildi¹⁹³.

Mehmet Ali Paşa, Kölemenlerin otoritesini kırdıktan sonra Vahhabilere karşı harekete geçti. Vahhabiler, Osmanlı Devletine tabi olmalarına rağmen Riyad'ı başkent yapıp, kontrollerini Medine ve Yemen'e kadar genişletmişlerdi. Mehmet Ali Paşa Vahhabi mücadelesini oğlu Tosun'a bırakmıştı. Tosun ve İbrahim Paşalar Vahhabileri kontrol altına almakta zorlandılar. İbrahim Paşa 1819'da Necit'i işgal ederek Necit Sultanı Abdullah'ı esir alarak İstanbul'a gönderdi. Diğer Vahhabi liderleri de Mısır'a getirildi. Mehmet Ali Paşa Vahhabilere karşı büyük bir başarı kazandı¹⁹⁴. Böylece kutsal şehirlere ve hacca olan erişim ile transit ticaret yolları yeniden güvene girdi. Bu olay Mehmet Ali ile Mahmut II arasının daha olumlu bir hal almasına vesile oldu¹⁹⁵. Bu başarısı, Mehmet Ali Paşa'nın bütün İslam aleminde büyük bir şöhret sahibi olmasına neden oldu. Hicaz'ın idaresi İbrahim Paşa'nın eline geçti ve bundan sonra da Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu bütün Arabistan'a yayıldı.

Ayrıca Mehmet Ali'nin Mısır'da gerçekleştirdiği yenilikler II. Mahmut tarafından yakından takip ediliyor ve birçok yenilik daha sonra Osmanlı ülkesinde uygulanıyordu. Örneğin; 1827'deki şiddetli muhalefet karşısında Sultan son derece devrimci bir adım atarak Paris'e 4 öğrenci göndermişti. Diğerleri de onları takip etti. II. Mahmut'un birçok reformu gibi bu adımda aslında yine Mehmet Ali Paşa'nın önceden yaptığı bir uygulamayı izliyordu. Mehmet Ali Paşa 1826'dan önce Paris'e birkaç kişi yollamış, ama asıl, 1826'da büyük bir öğrenci grubu göndermişti¹⁹⁶. Hatta Mehmet Ali'nin Avrupa'ya öğrenci göndermesiyle ilgili ilginç anekdotlarda vardır. Onlardan biri de şudur;

Mehmet Ali'nin Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerin düşünce yapısı hakkında fikir edinebilmemiz için aralarından birinin Avrupa'ya varır varmaz Mehmet Ali'ye oradaki ilk izlenimlerini aktarmak için yazdığı mektuba bir bakalım;

¹⁹³ Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan yay. İstanbul, 1989, s. 285; İRTEM, Süleyman Kani; *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi*, Temel Yay., İstanbul, 1999.s.29. Donald Quataert, *a. g .e.*, s. 98.

¹⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya Göndermiş Olduğu Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C.XXV/98, Ankara, 1961; s.249.

¹⁹⁵ Suraiya N.Faraghi, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁹⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008, s. 117.

“Çok Sevgili Baba,

Peygamber’in inayetiyle sağ salim yolculuğumuzun sonuna geldik; sağlığım hakkında endişelenme. Görevli hekim, sağlığımın iyi olduğunu söyledi; yalnız tenim biraz sarıymış, rengi düzeltmek için ilaçlar verdi. Bana ne verirlerse alacağım, buraya öğrenmek için geldim.

Bizi eğitmeden önce gezdiriyorlar. Bana Champs-Elysees, Tivoli ve Palais-Royal’i gösterdiler. Bu sonuncusu kadar güzel yer görmedim. Burası bütün dünya zenginliklerinin sergilendiği geniş bir pazar. Gün batmadan çiçeklerin havayı kokuttuğu, çağlayanların havayı serinlettiği nefis bir bahçede birden bire yakındaki bir haremden kaçtıklarını düşündüğümüz bir sürü güzel göründü. Güzelliklerini saklayacak kıskanç bir peçe ya da onları koruyacak bir muhafız yoktu. Aralarından biri gülerek bana baktı. Sevinçten sarhoş gibi peşine takıldım, ona mendilimi atacaktım. Ama mendilim cebimde değildi. Bir delilik yapmamı önlemek için olacak, dikkatli bir el mendili cebimden almıştı. Neyse o yere yine döneceğim ve isimsiz güzeli göreceğim. Senden ricam, bilgin olduktan sonra onu bana satın alman, tabii eğer satılıksa...”¹⁹⁷.

II.Mahmut çeşitli Avrupa başkentlerinde yer bularak bir grup karacı ve bahriyeli öğrenciyle işe koyuldu. Onlar Avrupa’ya büyük gruplar halinde gidecek olan Türk öğrencilerin öncüleri oldular. Bu öğrenciler döndüklerinde, ülkelerinin değişimi sürecinde sınırsız öneme sahip bir rol üstleneceklerdi¹⁹⁸. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Güneydoğu’sunun büyük bir bölümünü kontrolü altına alan Mehmet Ali, Avrupa güç dengelerini tehdit edecek düzeyde bir ordu kurdu ve Osmanlı tarihinin geri kalanı için ayrı bir yönlendirme başlattı¹⁹⁹.

Hurşid Paşa’nın Durumuna baktığımızda ise, Sultanın desteğini kaybeden, adamları tarafından terk edilen Hurşid Paşa teslim olmak zorunda kalırsa da bazı şartlar ileri sürer, Bunlar;

a) Ondan hiçbir surette hesap sorulmayacaktır.

¹⁹⁷ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁹⁸ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁹ Donald Quataert, *a.g.e.*, s.55.

b) Hasan Paşa'nın ikametgâhında güvenlik içinde kalabilecektir.

c) İskenderiye'ye girebilmesi için emrine tekneler, askeri birlikler ve erzak verilecektir. Askerlerine birikmiş maaş alacaklarının (yaklaşık beş yüz kese) ödenmesini ister. Bu rakam zorlukla da olsa yerine getirilir ve sabık vali 7 ağustosta ailesiyle birlikte şehir limanı Bulak'tan gemiye biner.

28 Ağustosta bir firkateyn İskenderiye'ye varır. Ayrılmadan önce el yazısıyla hazırladığı bir notta şunlar yazılıdır: “Arkamda imparatorluğun en müthiş asisi olacak bir adam bırakıyorum. Sultanlarımızın hiçbir zaman onunki kadar kurnaz politikaları, ne de onunki kadar kararlı ve güçlü adamları olmuştur²⁰⁰.”

3.3 Mehmet Ali'nin Otoritesini Güçlendirme Çalışmaları

17.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesiyle Mısır'da Memluklar baskın bir politik güç olarak belirmiş ve Osmanlı valilerinin askeri ve ekonomik gücünü azaltmışlardı²⁰¹. Mehmet Ali Mısır'da ilk önce Memlüklerin kurbanı olan ulemayla uzlaşır. İstanbul hükümetinin zayıflığını ve beklenmedik yığınla olaya bağlı güçlüklerin zayıflığını görerek, Mısır'ı hem çağdaş bir örgütleniş örneği hem de Osmanlı met buluşuna reddetmemekle beraber, kendi iktidarının bir kalesi yapmaya çabucak karar verir. 1801'den sonra Mısır'da kalmış Fransız subay ve astsubaylarının uzmanlıklarından yararlanarak yeni bir örneğe dayalı bir ordu kurmaya çabalar. Ne var ki, Osmanlı askerleri bu yeni askeri anlayışı izlemekte alabildiğine çekingen davrandıkları için bir başka yol arar Mehmet Ali: Kafkasya'dan ya da Kara Afrika'dan gelmiş yeni kura erlerinden oluşan nizam-ı cedid (nizamiye) örneğinde bir ordu kurarsa da koşullara uygun olmadığı çabucak ortaya çıkar; çünkü eski Memlük sistemini yeniden canlandırmaktır. Öyle olunca da Fransız ve İngiliz örneklerinden esinlenerek, ulusal bir ordu örgütler, askerlik yoklamasına göre toplanmış Mısırlı köylülerden oluşan ve yabancı subayların, Batı usulünde sınıflandırarak donatıp talim ettirdikleri bir ordudur bu (1823).

Bu ordu Girit'te arkasından Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında Yunanistan'da daha sonra da Suriye'de ve hatta Anadolu'da ün salacaktır. Mehmet Ali, idareyi modernleştirmeye Mısır'ın kaynaklarının işletilmesini geliştirmeye yeni tarım ve sanayiler yaratmaya Mısır toplumunu dış

²⁰⁰ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 79.

²⁰¹ Muhammed H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, Eren Yay., İstanbul, 1998, s.19.

dünyaya açmaya Avrupa'ya öğrenciler gönderip yeni bir eğitim sistemi kurmaya, ulusal, bir basının ortaya çıkışını kolaylaştırmaya da gayret eder.

Valiliğinin ilk yirmi beş yılı boyunca Mehmet Ali Sultanın reformlarının çok daha fazlasını gerçekleştirecek ve çağdaşlaşma yoluna sokacaktır Mısır'ı. 1830'da toplumsal ve siyasal bütün istemlerini bir formüle bağlamış değildir henüz: Onu izleyen on yıl, tutkularının, zaferlerinin ve başarısızlıklarının tanığı olacaktır; öyle de olsa Mısır'ı bütünüyle ayrılmaya da Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanından farklı, babadan oğula, bir monarşi haline getirmeyi başaracaktır.

II. Mahmut çeşitli alanlarda onun örneğini izleyecektir. XIX. Yüzyılın ilk otuz yılında Doğu dünyasındaki evrimi en çok temsil eder gibi görünen iki insan arasında çağdaşlaşma yarışında bir tür rekabet başlayacaktır böylece²⁰². Mısır, Osmanlı hâkimiyeti boyunca Osmanlı Devleti için zengin kaynakları bakımından hayati derecede önemliydi. Ancak Mehmet Ali Paşa ile birlikte Osmanlı-Mısır ilişkileri dalgalı bir hal almaya başladı, Ayrıca XIX. yüzyıl boyunca İstanbul Mısır'ın gelirlerinden faydalanamaz oldu. Öyle ki Mehmet Ali Paşa yaşamı boyunca neredeyse Osmanlı Devleti'ni devirecek idi²⁰³.

O zamanlar, bayram gelince önemli yerlere yeni tayinler yapılır, yerlerinde kalacaklara da yeniden fermanlar gönderilirdi. Mısır'ın Mehmet Ali Paşa idaresinde kalacağını belirten ferman, bir kapıcı başı ile Mısır'a gönderildi. Bu, bir formaliteden başka bir şey değildi; Çünkü o sırada Mehmet Ali Paşa'yı azletmek, yerine bir başka adam tayin etmek artık büsbütün imkânsız hale gelmişti. Tepedelenli Ali Paşa'dan sonra sıranın kendisine geleceğini bilen Mehmet Ali Paşa, kendisine sadrazamlık bile verilse Mısır'dan çıkmazdı²⁰⁴.

3.4 Mısır İsyanı

Akka Muhasarası, al-Zerramuharebesi (14 Nisan 1832); Akka'nın zaptı (27 Mayıs 1832); Şam'ın zaptı (16 Haziran 1832); Humus meydan muharebesi (8 Temmuz 1832); Halep'in zaptı (15 Temmuz 1832); Beylan meydan muharebesi (29 Temmuz 1832); Konya meydan muharebesi (21 Aralık 1832).

²⁰² Stanley Lane Poole, *a.g.e.*, s.75. Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 31,32.

²⁰³ Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 41.

²⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt II, İlgi Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 323.

Mehmet Ali, Osmanlı İmparatorluğu'na taarruzunda çok iyi bir an seçmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1826'da ordusunu lağvetmişti; 1827'de donanması Navarin'de mahvedilmişti. 1828'de başlayan Rus Harbi, yeni tesis edilen ordusunun ikmal ve yetiştirilmesine imkân vermemiş, elde mevcut olan Kıta'lar da iki sene süren bu harp esnasında mahvolmuştu. Osmanlı İmparatorluğunun maliyesi ise askeri durumundan da daha fena bir vaziyette idi; fazla olarak Edirne anlaşmasıyla Osmanlı devleti Rusya'ya harp tazminatı vermek mecburiyetinde kalmıştı. Memleketin felaketli anında tabii olarak, yurdun dört bir köşesini bir araya bağlamak ve bu süratle kalkınmaya çalışmak ta mümkün değildi.

Merkezden uzak olan eyaletlerdeki valilerde İmparatorluğun vaziyetinden istifade ederek bu zayıf vücuttan ayrılmak kaygısına düşmüşlerdi. Bundan dolayı Mehmet Ali elde etmiş olduğu taraftarlara da güvenerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan kat'i bir mukavemete maruz kalmayacağını biliyordu²⁰⁵.

Mısır'ın askeri durumuna baktığımızda ise;

800'er kişilik 4 taburdan oluşan (3200 kişi) 22 Piyade alayı	70400
2 Piyade muhafız alayı	6400
Suriye'de kurulmakta olan 1 Piyade alayı	3200
140'ar kişilik 6 taburdan oluşan (840) kişi 13 süvari alayı	10920
1 süvari muhafız alayı	840
Suriye'de kurulmakta olan 1 süvari alayı	840
1500'er 2 topçu alayı	3000
2 topçu süvari alayı	3000
Eski Askerlerin oluşturduğu 800 kişilik üç alay	2400
Toplam	101000

Ancak kısa süre sonra Mehmet Ali'nin halka bindirdiği askerlik yükü o denli ağırlaşır ki askere alma dönemleri fellahlar için trajediye dönüşür²⁰⁶.

²⁰⁵ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*, s. 51.

²⁰⁶ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 160.

Mehmet Ali'nin gittikçe artan gücü İstanbul'da onun er geç dışarıya karşı bir eyalet valisi olma ötesinde bir durum kazanacağı duygusunu uyandırmıştı. Kuşkusuz o, önce Sultana karşı borçlu olduğu saygıyı zedeleyecek davranışlardan özenle kaçındı. Bu cümleden o çevrede ayaklanmış olan Yunanlılara karşı kendisinden istenen askeri yardımı hiç itiraz etmeden yaptı. Navarin deniz savaşında yok edilen Osmanlı donanmasının kalıntılarını oğlu İbrahim aynı zamanda Mısır gemileriyle onarılıp eski durumlarına getirilmek üzere İskenderiye limanına götürüldü. Osmanlı Sultanı II.Mahmut Mısır'a götürülen Osmanlı donanmasıyla birlikte kendi donanmasını da İstanbul'a göndermesini Mehmet Ali'den istediğinde hükümdarı, her zaman çok hoşça giden para göndermekle yatıştırdı. Üstelik Rusya'ya ödenecek savaş tazminatının bir bölümünü üzerine almasına karşılık Girit adası bile kendisine ikta olarak verildi. Bütün bunlarla birlikte Mısır'da büyüyen ve yükselen her politik güç her zaman bir elini de Suriye'ye uzatmak zorunda bulunmuştur. Mehmet Ali paşa Akka muhafızı ile kavgaya tutuşmak için kolay bir bahane bulmuştu. Öte yandan onun olumsuz tarım politikası yüzünden kötü duruma düşmüş olan fellahlar (çiftçiler) sürüler halinde Suriye'ye göç etmekte idiler. Osmanlı sultanının uyruklarının İmparatorluk toprakları içinde istedikleri yere gidebilme özgürlüğüne tabii Mehmet Ali Paşa razı olmuyordu²⁰⁷.

Şunu da belirtelim ki bu sırada Suriye'nin de içi karmakarışıktı. Mehmet Ali bir bakıma bundan yaralanıyordu. Suriye'nin her tarafında ayaklanmalar vardı. Suriyeliler Mehmet Ali'den medet umuyordu. Mehmet Ali'de propaganda yoluyla Suriyelilere çok şey vaat ediyordu. Bu sırada Suriye ileri gelenlerinden biri "Bize gelecek Fatih hangi taraftan gelirse gelsin büyük bir sevinçle karşılanacaktır" diyordu²⁰⁸. Cezzar Ahmet Paşa'dan Akka valisi olan Abdullah Paşa bir aralık fermanlı ilan edilmişken Mehmet Ali Paşa'nın araya girmesiyle affedilerek valiliğini muhafaza etmişti. Abdullah Paşa Mehmet Ali'nin Akka'ya kaçmış olan kölelerini vermekten çekindikten başka borcunu da ödemek istemediği için bu olaydan faydalanmaya karar verdi²⁰⁹.

Bilal N. Şimşir konuyla ilgili eserinde Moltke'nin şu sözlerine yer vermiştir;

²⁰⁷ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*,s. 287.

²⁰⁸ Fahir Armaoğlu,*a.g.e.*,s.198.

²⁰⁹ Enver Ziya Karal,*a.g.e.*, s.129.

“Bu memleket aldığı bu kadar çok yarayı henüz iyileştiremeden Mısır Paşa’sı Suriye’den ilerledi ve Sultan Osman’ın son torunu (II. Mahmut) memleketin batması tehdidi altında kaldı. Yeni kurulmuş olan ordu asilere karşı gönderildi fakat haremde yetişme generaller bu orduyu kısa zamanda harcadılar”²¹⁰.

Mehmet Ali’nin Suriye’yi elde etme düşüncesi valiliğinin ilk yıllarına kadar gider. Osmanlı Devleti de Yunan ayaklanması sırasında bu noktayı tespit etmişti. Bu sebeple Mehmet Ali’nin bu istekleri de reddedildi. Ayrıca Babiali bu sefer Mehmet Ali’den kurtulmaya karar verdi. Kendisine sadece Girit valiliği verildikten sonra, “Derun-i Mısır’da bir ihtilal planıyla hakkından gelinmek “ üzere bir takım tertipler hazırladı. Yani Mısır’da bir ayaklanma çıkararak Mehmet Ali düşürülecekti. Fakat Mehmet Ali İstanbul’daki casusları vasıtasıyla bu komployu öğrendi ve harekete geçirmeye karar verdi. Suriye’yi kendi gücüyle alacaktı. İstanbul’un harekete geçmesi için zaman bırakmak istemedi²¹¹.

1831 yılı sonbaharında Mehmet Ali oğlunu bir ordu ile Suriye’ye yolladı. İsyân resmen başlamıştı tam bu noktada Edouard de Driault birkaç soruyla Mehmet Ali’nin amacının ne olduğunu o an için kestirmenin mümkün olmadığına dikkat çekiyordu. Bu sorular şöyleydi; Mehmet Ali Paşa’nın Suriye taaruzunda altında yatan başka amaçlar var mıydı? İstanbul’a kadar yürümek istiyor muydu? Sultanın makamını gasp etmek istiyor muydu?²¹² Mehmet Ali’nin oğlu İbrahim, kale muhafızı Abdullah Paşayı Akka’da kuşattı. Donanmanın orduyu desteklemesine rağmen Akka kalesinin kuşatılması ertesi yılın mayıs ayına dek sürdü. Bab-ı Ali, İbrahim Paşa’ya ılımlı bir biçimde ordularını geri çekmesini söyledi. Bu karşı isteğe önce, Akka ve Şam eyaletlerinin kendisine verilmesi ricasıyla yanıt verdi. Uzun bir duraksamadan sonra ona katılan Lübnan prensi Beşir Şahab’ın yardımıyla İbrahim bu arada bütün Filistin bölgesini buyruğu altına aldı²¹³.

1831 Ekiminde, akh başında, itaatli ve sadık Fellahlarla Araplardan teşekkül eden 9000 piyade ile 2000 süvariden ibaret Mısır ordusu, El-Ariş üzerine yürüdü.

²¹⁰ Bilal N.Şimşir, *Kürtçülük*, (1787-1923), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 72.

²¹¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.198.

²¹² Edouard de Driault, *Şark Mes’alesi(Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)*,Çev:Nafiz, Berikan Yay. Ankara, 2003,s.227.

²¹³ Süleyman Kocabaş,*a.g.e.s.* 288.

Öte yandan Mısır Valisinin evlatlığı İbrahim Paşa, daha önce Akka önüne gelmek amacıyla,⁷ firkateyn,⁶ korvet, 7 top gemisi ve üç çifte direkliden teşekkül eden donanmasına mensup bir gemiye bindi. 5000 nüfuslu Gazze ve 3000-4000 nüfus Yafa, hemen ona teslim oldukları gibi daha sonra Kudüs ile Fenike sahillerindeki limanlar da İbrahim Paşa'nın eline geçti. Kasım ayının sonunda İbrahim Paşa'nın Suriye'ye gelmiş bulunan kardeşi Abbas'ın da iştiraki ile Akka kalesinin muhasarasına başlandı.

Abdullah Paşa Dürzilere karşı kendi maiyetindeki Müslümanları yürütmek teşebbüsünde bulunmuştu. İbrahim Paşa bu Dürzilerle müzakerelere girişti ve kısa bir müddet sonra yalnız Emir Beşir'in oğlunu değil, aynı zamanda Emir'in kendisini de kazanmaya muvaffak oldu. Emir Mısır karargâhına geldi. İbrahim Paşa Kudüs'te ve kutsal Filistin topraklarının başka taraflarında Hıristiyanlara tam bir din hürriyetini ve o zamana kadar alınması mecbur olan gümrük ve ayak basma harçlarının kaldırılacağını vaat etti. Mısır'da olduğu gibi burada da Mehmet Ali'nin rejimi hiç olmazsa yabancı unsurlar için durumun yeni ve mesut bir şekil almasına amil oldu.

Babıali, hem her yıl kutsal Filistin'e yapılan dini ziyaretleri emniyet altına almak ve hem de devletin şüpheli görülen hayatiyetini ispat etmek amacıyla Mehmet Ali Paşa'nın silahla müdahalesine enerjik bir şekilde karşı koymak zaruretinde olduğu kanaatinde idi²¹⁴. 22 Mayıs 1832 günü Akka kalesi de düştükten sonra²¹⁵ Mısır askerleri Sam'a doğru hareket etti²¹⁶.

3.4.1 Avrupa Devletlerinin İsyana İlk Tepkileri

Bu tarihlerde Avrupa Devletleri iyice güçten düşmüş olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün devamını Avrupa dengesi ve siyasi statüsü için önemli bir etken olarak görüyorlardı. Bu bakımdan meydana gelebilecek büyük bir değişikliğe karşı görünmekteydiler. Bununla beraber başlangıçta II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'ya karşı yardım isteğine, devletlerin tepkisi, kendi çıkarlarına ve siyasetlerine yani Şark Politikalarına göre değişik şekilde olmuştur.

²¹⁴ Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, s. 2593.

²¹⁵ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.288.

²¹⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 4-5, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1999, s.713.

Rusya :

Mehmet Ali Paşa isyanı ile yakından ilgilenen ve olayın gelişmelerinden en çok telaşlanan bunun sonucu olarak da Osmanlı Devleti'ne yardım etmekte acele eden devlet olmuştur. Bunun nedeni ise Rusya Çar I.Petro'dan beri Karadeniz'i bir Rus gölü yapmak İstanbul'u ve Boğazları almak ve böylece Akdeniz'e çıkmayı hedef almıştı. Bu yoldan epeyce yol katetmişti. Hâlbuki Mehmet Ali Paşa'nın başarıları sonucunda zayıf Osmanlı İmparatorluğu yerine güçlü bir imparatorluk kurulsaydı, bu emeli suya düşebilir, hatta yanı başında kendisine tehlike olabilecek bir güç doğabilirdi. Bu nedenlerle, zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı kendisi ve gelecekteki emelleri yönünden daha yararlı olabilirdi. Bunun içinde, Mısır sonunda daima Mehmet Ali Paşa'nın karşısında yer almış, Babıali'ye yardım etmiştir.

Avusturya :

Genel siyaseti dolayısıyla zaten iç isyanlara karşıydı. 1830 ihtilalleri ile de İmparatorluğunun içerisindeki çeşitli toplulukların bir hareketinden çekinmekteydi. Bu nedenlerle "Metternich, Mehmet Ali Paşa'nın karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir politika izlemekteydi. Bu konuda Rusya ile ortak bir siyaset içerisindeydi. Ancak bu arada Rusya'nın Balkanlar'a yerleşerek kendisine tehlikeler yaratmasından çekinmekteydi. Bu iki devlete Mısır sorunu ile doğrudan ilgili olmayan ve hala Avusturya'nın siyasi etkisi altında bulunan Prusya'da katılmıştır.

Fransa :

18.Yüzyılın sonlarından, yani Napolyon'un Mısır seferinden beri, buranın önemini görerek, Mısır ile ilgisini kesmemişti. Mehmet Ali Paşa Vali olduktan sonra, Mısır'ı Fransız bilim ve teknik adamlarının yardımıyla geliştirmişti. Bu da Mısır'da Fransa'ya diğer devletlere göre üstünlük ve ayrıcalıklar sağlamıştı. Ayrıca Akdeniz'de tasarladığı girişimler ve İngilizlerin rekabetine karşı Mehmet Ali Paşa'dan yararlanmak amacındaydı. Bu bakımdan genel siyaset olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ilkesine bağlı kalmakla beraber, Mısır sorunu boyunca İngiltere ile çatışma pahasına da olsa, Mehmet Ali Paşa'nın yanını tutmuş ve onu desteklemiştir.

İngiltere :

Doğu Akdeniz’de ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda geniş çıkarları olan bir devletti. Mısır ile Fransa arasındaki yakın ilişkilerin, kendisinin bu çıkarlarını ve Akdeniz’deki üstünlüğünü zedeleyebileceği nedeniyle isyanı iyi karşılamamaktaydı. Mehmet Ali Paşa’nın güçlü yönetiminin Mısır ve Suriye’ye egemen olması; İngiltere’nin Hindistan’a giden Kızıldeniz ile deniz ve ayrıca Dicle Fırat, Basra yönündeki kara yolunu tehlikeye sokabilirdi. Hâlbuki zayıf Osmanlı yönetiminin buralarda devamı hem bu yolların güvenlik altında kalmasını hem de bütün İmparatorluk üzerinde elde etmiş olduğu çıkar ve ayrıcalıkların korunmasını sağlayacaktı. Bu nedenlerle, Mısır sorununda Osmanlı İmparatorluğu’nun yanını tutmuştur. Ancak, sorunun başlangıcında biraz da hükümetinin seçim ile meşgul olmasından dolayı, hemen işe karışmamıştır²¹⁷.

“Fransa’nın On Katı, Avrupa’nın Yarıısı “

1822 Sudan Seferinden sonra Mehmet Ali’nin Mısır İmparatorluğu’nun resmen kurulduğunu söyleyebiliriz. Basra Körfezi’nden Libya Çölü’ne, Sudan Akdeniz’e, Kızıldeniz’in her iki kıyısına kadar beş milyon kilometrekare, diğer bir deyişle Fransa’nın on katı ya da Avrupa’nın yarısı kadar bir toprak onun elindedir. Kavalalı, küçük tütün tüccarı on yedi yıl gibi bir sürede Napolyonvari bir imparatorluk oluşturur, böylelikle kahramanının üzerinde taht kurduğu bulutlara yaklaşır.

Bu aşamaları Babıali’ye yâda Avrupa’ya bir bedel ödemededen geçmek mümkün değildir. Souvenirs d’Orient adlı kitabında Marcellus kontu bu bedeli anlatır: “ Bu andan itibaren Türkiye ile Mısır arasında sonucu kestirilmeyecek bir savaşın çıkacağını tahmin etmek güç değildi. Yeni doğmuş güçlü bir imparatorluğun yaşlı ve güçsüz bir imparatorluğun hâkimiyetinde kalması beklenemez”. İşte ünlü Doğu sorunu karşımızdadır. Mısır’ın Yunanistan müdahalesinden sonra bu sorun Batılı ülkelerin ana konusu olur ve ciddi bir krize yol açar²¹⁸.

²¹⁷ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 190,191.

²¹⁸ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 145,146.

3.5 Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Politikası ve Suriye'nin İşgali.

Mehmet Ali, memleketini genişletme ve Suriye'nin tabii servetlerinden istifade etmek ve Osmanlı hudutlarını Mısır'dan uzaklaştırarak ülkesini daha emin bir duruma sokmak için Suriye'yi zapt etmek istiyordu.

Kahire Tıp Fakültesinin müessisi ve direktörü ve Mehmet Ali'nin müşavirlerinden biri olan Clot Bey'in bu husustaki izahatı da mühimdir: "Suriye'nin Mehmet Ali'nin elindeki ülkelere ilhakı zaruri bir mesele idi. Nil kenarında teessüs edecek müstakil bir devlet büyük bir varlık teşkil edebilirdi. Fakat bu gayeye varmak için Suriye'nin Mısır'a ilavesi elzemdi. Memleketin umumi vaziyeti kendisini harici bilhassa Süveyş üzerinden gelecek istilalara karşı koruyacak bir vaziyette değildir.

Tarihte Fatımilerin ve Napolyon kumandasındaki Fransızların yapmış oldukları seferler istisna edilecek olunursa, İranlıların, Yunanlıların, İslamların ve nihayet Türklerin yaptıkları muazzam istilaların daima şarktan, Suriye üzerinden Mısır'a geldiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı Mısır'ın müstakil olarak emniyet içinde yaşaması ancak Suriye'yi hudut yapmakla mümkündür; çünkü Mısır'ın tabii hudutları Süveyş'te değil Toroslardadır."

Müdafaası kolay olan bu mıntıka, Mısır'ı korumak için bir set haline getirilebilirdi. Suriye'nin bu esnada 2 milyon tahmin edilen nüfusu Mehmet Ali'nin ordusunu kuvvetlendireceği ve Mısır halkının bu bakımdan yükünü hafifleteceği gibi Suriye'de kereste maden kömürü ve bakır gibi Mısır'da bulunmayan kıymetli maddeler mevcuttu. Bundan başka Mehmet Ali'nin sanayi bakımından büyük emellerini tahakkuk ettirmek için Suriye'nin mutedil iklimi Mısır ikliminden çok daha müsaitti. Suriye Ön Asya'sının coğrafi ve iktisadi bakımdan ehemmiyetli bir parçası olduğu gibi Asya ile Avrupa arasında mükemmel bir transit merkezi, Hint Okyanusu ile Atlas Okyanusu arasında bir köprüdür²¹⁹.

Konya Muharebesine doğru yaşanan gelişmelere baktığımızda, İbrahim Paşa Akka meselesini hallettikten sonra derhal Mehmet Paşa ve Hüseyin Paşaları karşılamak üzere şimale çıkmadı. Şam'ı da ele geçirerek arkasını tamamıyla emniyete almak istedi. İbrahim Paşa Şam valisi Ali Paşa ve şehrin ayanına mektup yazarak teslim olmalarını istedi. Fakat şehir Halep valisi Mehmet Paşa'dan 22 Nisan 1832 tarihinde aldığı emre itaat etmiş ve müdafaaya hazırlanmıştı.

²¹⁹ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*,s. 35,36.

9 Haziran'da İbrahim Paşa 18000 kişilik bir ordu ile Şam üzerine yürüdü. 15'te Şam'a vardı ve şehri hadisesiz zapt etti. Çünkü ne halkta ne de Ali Paşa'da bu muntazam orduya karşı duracak kuvvet vardı. İbrahim Paşa Şam'da Haziran sonuna kadar kaldı. Bu süre zarfında şehrin asayiş ve idaresini temim etmekle meşgul oldu. Memurlar tayin ve bir de "Meşveret Divanı" tesis etti; bu divana Hıristiyan ve Yahudilerde aza olarak girebileceklerdi. İbrahim Paşa hareket ederken Şam'ın ileri gelenlerinden 15 kişiyi bin nefer kadar mahiyetleriyle beraber yanına aldı; İbrahim bu hareketleriyle iki fayda temin ediyordu: birincisi bu suretle İbrahim Paşa'nın memleket dahilinde nüfuzu ve itibarı artacak, ikincisi halk reisleri olmayınca bir isyana teşebbüs etmeyeceklerdi. 8 Temmuz'da İbrahim 30000 mevcutlu ordusu ile Humus önlerine gelmiş bulunuyordu.

Osmanlıların Mısırlıları karşılamak üzere sevk ettikleri iki ordu maalesef birbirini çekememezlik yüzünden birleşemedi ve İbrahim Paşa kolaylıkla her ikisini de ayrı ayrı yakalayarak perişan etti. Humus önlerinde 8 Temmuz Mehmet Paşa ordusuyla karşılaşan İbrahim Paşa bu orduyu tam bir hezimete uğrattı. Mağlubiyet o kadar ani olmuştu ki, Mehmet Paşa ordusunun resmi evrakını bile kurtarmaya muvaffak olmamıştı.

Antakya'dan cenuba doğru inmeye başlayan Hüseyin Paşa yolda Mehmet Paşa'nın mağlubiyetini öğrendi ve geriye Halep'e döndü. Mühimmat ve yiyecek bakımından bu şehirden istifade etmek istiyordu. Fakat Halep şehri kapıları kapayarak Osmanlı ordusunu kabul etmedi. Halk galibin tebaası olduğunu beyan etti. Gerek bu geri dönüş Gerek Halep'in takındığı tavır, ordunun maneviyatını sarsmıştı. Hüseyin Paşa bu vaziyet karşısında müdafaası kolay olan Beylan geçidini tutmaya karar verdi.

Hüseyin Paşa Beylan'da müdafaaya hazırlanırken İbrahim Paşa Halep'e girmiş, ordusunu dinlendirmiş ve şehrin idari vaziyetini düzeltmişti. İbrahim Paşa, burada Yeniçeri ocağını da yeniden kurduğunu ilan etti.

Temmuz sonlarında Halep'ten kalkan İbrahim Paşa 29 Temmuz'da düşmanı buldu. Tutulan geçide ait bazı tepelerin Osmanlı ordusu tarafından tutulmadığını gördü. İbrahim Paşa derhal yorgun askerine bu tepelerin işgalini emrederek harbe girişti. İki saat sonra, ricat hattını bile emniyete almayı düşünemeyen Osmanlı ordusu İbrahim'in kuvvetli ordusuna karşı mağlup oldu ve süvarinin şiddetli takibiyle

perişan edildi. Mısırlıların bu harpte 20 kayıp verdikleri zikredilmektedir. Bu belki abartı olabilir, fakat ne de olsa Osmanlı ordusunun umumi durumunu çok güzel göstermektedir. Hüseyin Paşa'nın bu harbi tasvir eden mektubu şöyledir:

“ Efendim Canım,

Seri senaveraneme vuku'yaftai maslahat bu derecelere varmazdı ve haini merkum bu şa'sa'yı rüyada dahi görmezdi. Amma muktezayı felek min indillah böyle oldu. Yani düşman beni kılıç ile asla ve kılıcı ile döndürse canım yanmaz; galiplik mağlubluk öteden beru ola gelmiş cümlelerin malumudur. Lakin muharebe olunup, ba'delmuharebe hasım dönüp yedi saat mesafede ordusuna avdet edüp ve muhlisleri dahi orduya dönüp bir kimseyi bulamadım. Böyle hal hiçbir vakitte misli mesbuk değil ve kimsenin başına gelmemiş. Hasbünallah ve ni-melvekil hasbünallah ve nimelvekil, hasbünallah ve nimelvekil. Bu şıkkımıza gizluca nazar buyurup ihrakı binnar eylemeye himmetleri mesuldur efendim.”

İbrahim Paşa bu galibiyetten sonra Adana'ya kadar ilerledi. Urfa ve Maraş taraflarını da elde ederek bu suretle Anadolu yollarının kontrolü de eline aldı.

II. Mahmut her ne kadar telaşa düşmüş ise de iradesini kaybetmemiş. Rus yardımını reddederek bir taraftan yardım istemek üzere Namık Paşa'yı Londra'ya göndermiş, diğer taraftan cesaretiyle şöhret kazanan ve Mora'da İbrahim Paşa ile birlikte Yunan asilerine karşı çarpışan, Reşit Mehmet Paşa'yı Anadolu'da ilerlemekte olan İbrahim'e karşı yollamıştı. İbrahim Paşa, kısa bir istirahatten sonra süratle Konya istikametinde, Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladı. Konya'ya kadar olan mıntikalarda mukavemet görmedi, bu şehri de hadisesiz zapt etti. Konya'da yeni bir meydan muharebesinin vukuu bulacağını anlayan İbrahim Paşa, büyük bir gayretle ordusuna manevralar yaptırarak araziye tanıttı. 18 Aralık'ta Osmanlı öncüleri Konya'nın garbında göründüler. Derhal öncü çarpışmaları başladı; çarpışmalara ertesi günde devam edilmişti ki bu sırada beş altı yüz Arnavut İbrahim Paşa'ya iltica etti.

20 Aralık'ta Reşit Mehmet Paşa esas kuvvetlerle Konya'ya yaklaştı. İbrahim Paşa'nın ordusu 30000 i geçmediği gibi top mevcudu da ancak 36 idi. Bundan dolayı, İbrahim Paşa'nın bu küçük ordu ile Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyişi bir sergüzeşt gibi telakki edilebilir. Fakat vaziyet böyle değildi. Anadolu halkı İbrahim Paşa'nın bir düşman gibi değil bir dost ve bir kurtarıcı nazariyle karşılıyordu. Halk

bir taraftan hakimlerden bizardı, diğerk taraftan, II. Mahmut'un yaptığı ıslahattan memnun değildi.

Osmanlı ordusu Mısır ordusunun iki misli kadardı (60000). Fakat Mısır ordusuna nazaran talim ve terbiyesi hemen hemen hiç denecek bir derecede olduğu gibi, Reşit Mehmet Paşa'nın da askeri malumatı, İbrahim Paşa'ya nazaran çok yetersi bir halde idi²²⁰.

Sonbaharda Ekim ayı ortalarında Osmanlı ordusunun yeni hücumlarına karşı yenilmek istemiyorsa tekrar saldırıya geçmek geçmek zorunda kaldı. Konya Valisi ve Adana Valisi Toros Dağları'nın dar geçitlerinde geri püskürtüldüler ve İbrahim Paşa Konya Ereğlisi'nde görkemli bir törenle karşılandı.

Zaferleri ile ün kazanmış Gürcü asıllı komutanı Mehmet Reşit Paşa ve Avrupa'dan getirtilen dinlenmiş ve sadık birlikleri arasındaki büyük savaşlar ancak Aralık ayı ortalarında Konya önlerinde yapıldı. Mehmet Reşit Paşa ve birliklerinin görevi aslında Mısır ordusunu yormak ve küçük birlikler halinde yok etmektir. Ama II. Mahmut küçük düşürüldüğü için görkemli bir intikam istiyordu ve Mehmet Ali Paşa'nın emrindeki subayların strateji yetenekleri karşısında bu yeni bir mağlubiyet anlamına geliyordu ki ordunun asıl büyük birlikleri Bursa, İzmit ve diğerk yerlerde kalmışlardı. Süleyman Paşa Antalya'da Osman Paşa'da Sivas'ta konuşlanmışlardı, ama güçlerini Mehmet Reşit Paşa'nın emrindeki birliklerle birleştiremediler. Silahların emrindeki öncü birlikler sadrazamın 18 Aralık'ta gelişinden önce sürpriz bir saldırıya uğrayıp yenildi. Birçok Arnavut ya etraflarının sarılmasına izin verip esir alındılar ya da düşmanın tarafına geçtiler. Araplar Osmanlı süvari birliklerini geri püskürttüler. Dervişler her yerde halkın İslam'ın gerçek inananları için ayaklanması için konuşmalar yapıyorlardı²²¹.

3.6 Konya Muharebesi (21 Aralık 1832)

Konya meydan muharebesinin vuku bulduğu 21 Aralık 1832, Cuma günü kalın bir sis perdesi harp meydanını örtmüş ve iki tarafından hareketini gizlemişti. Mısır ordusu düşmanı 500 metreye yaklaşınca kadar sükûnetle bekledi ve bundan sonra şiddetle ateş etmeye başladı. Osmanlılar da dehşetli bir suretle hücumla

²²⁰ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*, s. 61-64.

²²¹ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 307,308.

giriştiler, ancak topların tevzi hiçbir kaideye isnat edilmeden yapılmış, hiçbir noktada ateş kesafeti temin edilmemişti.

Osmanlı ordusunun sađ cenahı ta kat'ı bir taarruza geçmişti. Fakat süvarisinin hareketi çok süratli olduğu için piyadesiyle irtibatı kesildi ve Mısırlılar şiddetli top ateşi karşısında dağılmak mecburiyetinde kaldı. Bu fırsatı kaçırmayan Mısır süvari birlikleri sol cenahı, dūřmanın piyade, süvari ve topçu ateşi arasında kaldı; geri çekilmek istedi muvaffak olamadı; ricat hattı kesilmişti; teslim olmak zorunda kaldı.

Bozulmaya başlayan sol cenahı tekrar toparlamak ve dūřman üzerine atmak üzere atılan Mehmet Reřit Pařa sis dolayısıyla askeri zanniyle dūřman safları arasına girmiş ve İbrahim Pařa tarafından bulunan bedevilerin eline yaralı olarak esir dūřmüřtü. Hâlbuki bu esnada Osmanlı ordusunun sađ cenahı büyük mesafeler kat ettiğinden çok yorgun ve çok kayıp vermiş olmasına rağmen dūřmanı kuşatmış bir halde bulunuyordu. Ne çare ki Reřit Mehmet Pařa'nın esir dūřmesi ve bunun derhal orduya yayılması Osmanlı ordusunun maneviyatını bozdu. Bu vaziyet karşısında İbrahim ve Süleyman (Seve) Paşaların askeri kabiliyet ve bilgileri harbin kolaylıkla Mısırlılar tarafından kazanılmasını temin etti.

Konya muharebesiyle, İbrahim Paşa'ya İstanbul'a giden yollar açılmış yalnız Anadolu değil Osmanlı saltanatı da tehlikeye girmiřti²²². Konya muharebesinden sonra İbrahim Paşa kuvvetlerine şimdi İstanbul yolu açılmış bulunuyordu. Lakin, Mısır kuvvetlerinin bu hızlı başarı ve Osmanlı Devleti'nin aczi Avrupa Devletlerini harekete geçirdi ve Mısır meselesi bir Avrupa meselesi, Avrupa diplomasisi için yeni bir "Doğu sorunu" halini aldı. Çünkü İbrahim Paşa Konya zaferinden sonra Adana, Urfa ve Maraş taraflarını da ele geçirdiği gibi öncü kuvvetleri Bursa'ya kadar gelmişlerdi. Yani Osmanlı Devleti'nin yıkılması söz konusuydu.

Burada şu noktaya değinmek gerekiyor; Bazı kaynaklara göre Mehmet Ali'nin bütün amacı Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve onun yerine geçmek, yani Osmanlı Devleti'nin başına geçmekti. Mesela, İngiltere'nin Mısır'daki başkonsolosu Baker, 1832 yılı başında Londra'ya gönderdiği bir raporunda Mehmet Ali'nin Padişah'ı devirmekten başka bir amacı olmadığını yazarken, 1832 Ağustosundaki bir raporunda da "Mehmet Ali şimdiye kadar nihai gayesini kısmen gizlediği, yüzündeki peçeyi büsbütün attı ve amacının Sultan Mahmut'u tahtından indirip onun yerine

²²² şinasi Altundağ,a.g.e.,s. 64.

oğlunu geçirmek istediğini açıkça ilan etmiştir” diyordu²²³. Ancak II. Mahmut ve Mehmet Ali arasındaki ilişkiler bölümünde de bahsettiğim gibi Mehmet Ali böyle bir amacının olmadığını kendi bizzat bir İngiliz diplomata açıklarken dile getirmişti.

Mehmet Reşit Paşa, 21 Aralık'ta tamamen yenilmesi ve esir düşmesi ile sonuçlanan bir taarruz teşebbüsünde bulundu. Mehmet Ali Paşa'nın tüm mirasının birkaç hafta önce resmi bir fermanla devredildiği adam, İbrahim Paşa'nın elinde idi artık.

Mısırlı bir subay : “Sadrazam Siz misiniz ?”, diye sorduğunda Mehmet Reşit Paşa'nın buna: “Az öncesine kadar sadrazam bendim”, diye cevap verdiği söylenir. Savaş yine uzunca bir süre berabere devam ediyordu. 15 bin Arap soğuk bir Aralık gününde 53 bin Osmanlı askerini yenmiş ve neredeyse yok etmişti. İbrahim Paşa'nın üstün topçularının bu zaferdeki payı oldukça büyüktü.

Muzaffer Mısırlı komutan ve İstanbul arasında artık sadece Trabzon'un askeri birlikleri ve Ahmet Fevzi Paşa'nın komutanlığını astı olan Rauf Paşa'ya bıraktığı birlikleri vardı. Gerçi diğer taraftan henüz hiçbir kayba uğramamış Osmanlı Donanması da İstanbul önlerinde bekliyordu. Ama İbrahim Paşa sürekli olarak egemenliğini tanıdığını söyleyen ve babasının kısa bir süre önce Halil Paşa aracılığıyla barış tekliflerinde bulunduğu padişahın başkenti, kutsal İstanbul şehrine saldırmayı düşünemezdi bile. Eline geçirdiği topları iade edip, Sultan II. Mahmut'a yazdığı özür mektubu ve sadrazamı Osmanlı Sultanı tarafından azledilene kadar muzaffer ordusunun başkomutanı olarak kabul etmesi de bunun bir işareti idi. İbrahim Paşa sadece Bursa'da kış karargâhını kurma izni istedi. Ayrıca kendisi de çok iyi biliyordu ki Sultan Mahmut'tan ve rakibi Hüsrev Paşa'nın mağlubiyetinden büyük bir haz duymuş olan entrikacı ihtiyar Serasker Hurşid Paşa'dan başka daha birçok kimse, Rusya dahil bütün diğer devletler için Avrupa'nın muvazenesi ve siyasi düzeni için en esaslı bir şart haline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması için hazır durumdaydılar²²⁴.

3.7 İsyanın Bir İç Mesele Olmaktan çıkması

Mehmet Ali Paşa ve Mahmut II arasında savaş başladığı vakit Avrupa devletleri hiçbir telaşa kapılmamışlardı. Onlara göre Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bir

²²³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 199.

²²⁴ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s.309.

valinin hükümdarına karşı başkaldırması, bir aile kavgası, bir bölge buhranı idi. Hele isyanın Avrupa'dan uzak Asya ile Afrika hududunda baş göstermesi ve Müslümanlar arasında cereyan etmesi önemini büsbütün silik gösteriyordu. Genel düşünce, sonunda birçok isyanda olduğu gibi bu isyanda da padişah asi valinin hakkından geleceği merkezinde idi.

Hâlbuki olaylar tahminlerin dışında gelişerek Mehmet Ali Paşa padişahın ordularını mağlubiyetten mağlubiyete uğrattı ve Anadolu içlerine ilerledi. Bunun üzerine Avrupa büyük devletleri dikkat nazarlarını Mehmet Ali ile padişah arasındaki kavgaya çevirdiler. Her devlet Osmanlı İmparatorluğu'nda ki çıkarlarına göre bu kavganın çözümünü istemeye başladı²²⁵.

Bu tarihten sonra İbrahim Paşa'nın Anadolu'da propaganda faaliyeti başlar. Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde İbrahim Paşa'ya kendi idaresine geçmek arzusunda olduklarına dair birçok tahrirat geldiği gibi, İbrahim Paşa'da birçok Anadolu şehirlerine ve Osmanlı büyüklerine mektuplar göndererek bunları kendi tarafına meylettirmek için büyük mikyasta propaganda yapmaya başladı. Ayrıca Beylan'da mağlup olan Ağa Hüseyin Paşa Rıkab-ı Hümayun Kaymakamlığına gönderdiği arızada İbrahim Paşa'nın dört bir etrafa beyannameler dağıtarak buradaki halkı kendi tarafına çekmek istediği ve fazla miktarda para vaadiyle bunlardan asker tedarikine başladığını anlatıyor ve bundan evvel fermanlı olan Menemencioğlu'nun Mehmet Ali Paşa'nın iltiması üzerine affedilmiş olduğundan, halen onu iltizam ettiğini ve bu tarafın halkı ve aşireti arasında fevkalade nüfuz sahibi olan Menemencioğlu'nun Mehmet Ali'yi iltizam etmesi yüzünden Adana'da barınamadığı bildirilmektedir. Halk yalnız İbrahim Paşa'yı iltizam etmekle kalmamış, birçokları maiyetleri ile birlikte gücü ve disiplini bozulmuş olan Osmanlı ordusu ile birlikte üzerine baskınlar yapmaya ve bu suretle bunların diğer kısımlarla irtibatını keserek, bu kısımların da tamamıyla dağılmalarına ve mahvedilmelerine çalışmaya başlamışlardı²²⁶.

3.8 Mahmut II'nin Yardım Arayışları

Konya mağlubiyetinden sonra işin giderek daha fazla ciddi bir boyut kazanması II. Mahmut'u yardım arayışlarına yönlendirdi. Ancak dönemin koşulları

²²⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s. 131,132.

²²⁶ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*,s. 65,66.

içerisinde bu o kadar kolay olmayacaktır. Avrupa Devletleri içinde Mehmet Ali'yi en fazla destekleyen Fransa idi. Mehmet Ali Mısır'da yaptığı kalkınma hareketlerinde ve Özellikle Mısır ordusunun kurulup geliştirilmesinde Fransa'dan çok yardım görmüştü. Fransa ile Mehmet Ali arasındaki münasebetler çok dostane idi. Fransa Cezayir'i aldıktan sonra bütün Kuzey Afrika'ya ve bunun içinde Mehmet Ali'den yararlanmayı düşünüyordu. Kaldı ki Mısır Napolyon'dan beri Fransa için tabii bir ilgi alanı haline gelmişti. Bu sebeple Fransız halkı Yunan asilerini alkışladığı gibi, devletlerine başkaldırmış Mısır valisini de öyle alkışlıyorlardı. Mehmet Ali Fransız kamuoyunda son derece popüler bir hale gelmişti. Parlamento basın ve kamuoyu, Mehmet Ali'nin yalnız bırakılması halinde Temmuz hükümetini hiç affetmeyeceklerdi. Bununla beraber yeni Kral Louis-Philippe, İngiltere ile beraber giden bir politika izlediğinden bu devletle arasının açılmasını istemiyordu. Lakin Fransa'da kamuoyunun bu durumu karşısında, Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan yardım istemeyeceği açıktı. Ayrıca Cezayir'in işgalinden sonra da iki devlet arasındaki münasebetler soğumuştü. Fakat Rusya'nın işe karışması, Mehmet Ali'yi destekleyen Fransa'yı zor duruma sokacaktı.

Prusya, Avusturya'yı izlemekten başka bir şey yapmıyordu. Avusturya'ya gelince, Rusya'nın Balkanlar'a yayılması ihtimali Avusturya'yı korkutmakta idiyse de, 1830 ihtilalleri Metternich'i çok daha fazla korkutmuş ve Avusturya'nın Rusya'ya yanaşmasına sebep olmuştu. Bu durumda Osmanlı Devleti Avusturya'dan de medet umamazdı. Metternich bu sebeple Mehmet Ali krizi sırasında ikili oynayacaktır. Osmanlı Devletini destekler görünüp Rusya ile birlikte hareket etmeye çalışacaktır.

Osmanlı Devletine karşı izlediği genel politikası dolayısıyla ve diğer devletlerle olan çıkar çatışmaları da gözüne alınınca, Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali'nin Anadolu'ya girip İstanbul yolunu tutması karşısında yardımına güvенеbileceği tek devlet İngiltere idi. Mehmet Ali kuvvetlerinin daha Beylan muharebesini kazanması üzerine Osmanlı Devleti İngiltere'den yardım istemek üzere harekete geçti ve 1832 Kasımında Namık Paşa özel elçi olarak Londra'ya doğru yola çıkarıldı. Kendisine verilen talimat, İngiltere'den 15 parça savaş gemisi istemesi ve İngiltere buna razı olmaz ise, hiç değilse İngiltere'den aylıklı subay, topçu ve deniz eri temin edilmesiydi. Ayrıca İngiltere kralına hitaben II. Mahmut'un bir mektubu da kendisine verilmişti.

Namık Paşa ayrıca, Londra'ya giderken, önce Viyana'ya ve sonra da Paris'e uğrayarak onlarında desteklerini almak istedi. Metternich Avusturya'nın Mehmet Ali'ye bir asi gözü ile bakmakta olduğunu söylemekle beraber donanması olmadığı için Osmanlı Devletine yardım edemeyeceğini, padişah askeri gücüne güvenemiyorsa Mehmet Ali'ye Suriye'yi verip onunla anlaşmak suretiyle İmparatorluğun varlığını koruması gerektiğini söyledi.

Namık Paşa'nın Fransa'da gerek Kral, gerek Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerden edindiği izlenim ise "Fransa'ya bel bağlamak, Osmanlı İmparatorluğu için zararlı olacaktır" şeklinde olmuştur. Namık Paşa'nın asıl önemli olan Londra misyonuna gelince: Namık Paşa İngiltere Kralı tarafından üç gün süre ile Windsor Şatosu'nda misafir edilmesine Kral ile beraber at gezintileri yapmasına, Kralın Padişaha 20 top hediye etmesine Kralın, Fransa'nın Mehmet Ali'nin "fesadına" ortak olduğunu ve İngiltere'nin "Hint ülkesi" ne yol bulmak için türlü türlü desiselere müracaat eden Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olduğu gibi İngiltere'ye de tabii bir düşman olduğunu söylemesine rağmen, Namık Paşa İngiltere'den eli boş döndü. Başbakan Grey ve Dışişleri bakanı Palmerston ile çeşitli görüşmelerine rağmen İngiltere'yi hiç değilse 8 parçalık bir donanma göndermesine dahi razı edemedi. İngiliz hükümeti bu "hareketsizlik" için çeşitli sebepler ileri sürmüştür. Bir defa bu sırada İngiltere'nin başında Belçika ve Portekiz sorunları vardır. Yakında genel seçimler olacaktır ve kamuoyu Osmanlı Devleti'yle ilgilenmemektedir. Keza muhalefet de İngiltere'nin Mehmet Ali sorununa bulaşmasının karşısındadır. Keza kabinenin çoğunluğu da aynı fikirdedir. Hatta bazı bakanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun artık sonuna geldiğini ve onun yerine kuvvetli bir Mehmet Ali'nin geçmesinin daha iyi olacağını düşünmekteydiler.

Buna karşılık, Kral Başbakan, Grey ve Dışişleri bakanı Palmerston, Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın kucığına atmamak için onun yardımına gidilmesi taraftarıydılar. Bundan dolayı Palmerston altı yıl sonra İngiltere'nin bu tutumu, "İngiliz Hükümeti'nin korkunç hatası" diye nitelerken 1840'ta da şöyle yazacaktır: "Sultanın istediği yardım ve korumayı reddetmekle Lord Grey Kabinesinin dış politikada işlediği hata o kadar büyüktür ki, İngiltere tarihinin hiçbir döneminde hiçbir İngiliz kabinesi böyle bir hata işlememiştir".

İngiltere'nin yardımı Osmanlı Devleti'nin en büyük ve son ümidi idi. Fakat bu ümidin sönmesi, bu devleti Rusya'nın kucığına attı. Fransa, Avusturya ve

İngiltere'nin Mısır meselesinde takındıkları tavır Rusya'ya tek başına Mısır meselesine karışması için imkânlar yarattı²²⁷. Lord Palmerston 1833-1839 periyodu boyunca barışçı bir politika izledi. Yakınoğu'da çıkabilecek herhangi bir krizin önüne geçmeye çalışmış Mahmut II ile Mehmet Ali arasında çıkan gerginlikte de krizin en hafif şekilde atlatılabilmesi için önemli bir rol oynamıştır²²⁸. Palmerston, Mahmut II'nin isyanı bastırma ihtiyacından dolayı kendi kaynaklarıyla Türk İmparatorluğu'nun reform sürecini organize etti. Ayrıca Sultana Çar'ın bir kölesi gibi değil de bir sultan gibi davranması koşuluyla Mehmet Ali sorununun çözümü için yardım edeceğine dair de söz vermiştir²²⁹.

Karal, bu konu hakkında şunları söylüyor: “ Bu durumda II. Mahmut için tutulacak iki yol vardı; Ya imparatorluğun dayandığı İslamlık temellerine sadık kalarak Mehmet Ali Paşa ile anlaşmak, yahut ona karşı Hıristiyan bir devlet ile anlaşarak bir hanedan politikası izlemek.” Mahmut ikinci yolu seçti. Fakat ihtilalle ve Hollanda'daki yansımalarıyla meşgul olan Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı sorunlarıyla uğraşacak halleri yoktu. Zaten Fransa Cezayir'i istila ettiği 1830, Mehmet Ali'yi desteklediği için İstanbul'dan iyi gözle görülmemektedir. Bunun üzerine Mahmut “ Denize düşen yılana sarılır “ diyerek Rusya'ya başvurdu²³⁰.

İbrahim Paşa'nın Konya'dan Bursa üzerine ilerlemekte olduğu haberi Padişah'ı büyük bir korkuya düşürdü. Padişah Rusya'dan yardımda bulunmasını istirham etmek için Reis Efendi'yi Rus Elçisi nezdinde gönderdi. Padişah bir Rus filosunu yetersiz bir yardım kuvveti saydıkları için İstanbul'un müdafaasına memur olmak üzere Tuna sahillerinden güneye doğru otuz bin kişilik bir Rus kolordusunun hareket ettirilmesini talep etti. Elçi Butenef kendisine ancak Rus donanmasını İstanbul'a davet etme yetkisi verildiğini, bir kolordusunun sevk edilmesi için ne olursa olsun Çar'ın idaresini almanın gerektiğini beyan ederek, imdat hakkındaki talebin yazılı olarak yapılmasını bildirdi. Bu talep 21 Ocak'ta Reis Efendinin dikte etmesiyle Rus elçiliği kâtiplerinden Titof tarafından kaleme alındı. General Muravyef Mısır Valisi'nden Osmanlı Hükümeti ile karşılıklı düşmanlığı keseceğine

²²⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 201,202.

²²⁸ Frederick Stanley Rodkey, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41”, Part II, *The Journal of Modern History*, Vol.2, No.2 (Jun.1930), s. 193.

²²⁹ G.H.Bolsover, “David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy”, *The Journal of Modern History*, Vol.8, No.4, (Dec.1936), s. 447.

²³⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 117.

dair vaat aldıktan ve İbrahim Paşa tarafından Bursa üzerine askeri bir hareket icra olunmayacağı hakkında Babıali'ye teminat verildikten sonra, İskenderiye'yi terk ile 25 Ocak'ta İstanbul'a ulaştı²³¹.

Öyle görülüyor ki Çar hakikaten oyunu kazanıyordu. Osmanlı Devletine bu kadar zararları dokunmuş olan bir memleketin hükümdarı bir defa daha mağlup edilmiş ve yardımsız kalmış Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarıcısı sıfatıyla ortaya çıkacaktı. İngiliz hükümetinden hakiki bir yardım görmek ümidini anlamayan Sultan Mahmut, eğer Kahire'deki bendesi önünde eğilmek ve İbrahim Paşanın zaferden sonra ileri sürdüğü şartları kabul etmek istemiyorsa da Rus Çar'ı Nikola'ya hizmetine arz ettiği gemilerden dolayı teşekkür etmekten başka bir şey yapamazdı²³².

Dokuz savaş gemisinden mürekkep olan ve Konter Amiral Lazaref'in kumandasında bulunan Rus filosu 8 Şubat'ta Büyük dere önünde demir attı. Padişah Rus amiraline hem selam-ı şahanelerini hem de Rus donanmasının İstanbul'un biraz kuzeyinde bulunan Sozopol mevkiine çekilmesi hakkındaki arzularını bildirmek üzere, Müşir Ahmet Paşa'yı Büyük dereye gönderdi. Padişah'ın böyle bir arzuda bulunmalarına sebep olmak üzere Mehmet Ali Paşa taraftarlarının ahaliyi Ruslar aleyhinde ayaklandırmaları ihtimalinden bahsedildi. Rus donanmasını İstanbul'dan uzaklaştırmak fikri Babıali'ye Fransa elçisi Amiral Roussin tarafından telkin edildi. Zaten Fransa elçisi Padişah'ı Rusya'nın emelleri hakkında şüpheye düşürmek için imkân dahilinde olan vasıtaların tamamına müracaat etti. Bununla beraber Fransa'nın bütün entrikalarına rağmen Rus donanmasını uzaklaştırmaya muvaffak olmadı ve donanma İstanbul sularında kaldı. Hatta Babıali, Rus elçisi Butenef'e müracaat ederek Odesa'dan İstanbul'a on bin kişilik askeri bir birliğin gönderilmesini ve Tuna üzerinde otuz bin kişilik diğer bir kuvvetin hazırlanmasını talep etti²³³.

Bu yardıma anında koşmak, Rusya'nın çıkarları bakımından önemliydi. Güvenliğini korumak için Rusya'nın koruyucu desteğine el uzatan Osmanlı Devletinden koparılacak yeni çıkarlar ancak böyle kritik bir dönemde elde edilebilirdi.

²³¹ Sergey Goryanof, *a.g.e.*, s.87. Suraiya N.Faraghi, *a.g.e.*, s. 106.

²³² Joseph Von Hammer, *a.g.e.*,s. 2597.

²³³ Sergey Goryanof, *a.g.e.*,s. 88.

Dost Rus donanması(!) İstanbul önlerinde demirleri. Bir alay Rus piyade gücü Hünkâr İskeleyi dolaylarında çadırı karargâha yerleştirildi. İçte ve dışta her alanda tüm gücünü yitirmiş devleti bütün organlarıyla ele geçireceğine inanan isyancı vali Mehmet Ali Paşa'ya karşı başkent İstanbul'u şimdi artık Rus donanması ve Rus askeri koruyacaktı.

Çar I.Nikola dostluk gösterisinde daha da ileri gitti. Mehmet Ali Paşa'ya haber göndererek Kütahya'dan ilerleyerek Mısır kuvvetlerinin bundan böyle karşılarında Rus ordusunu bulacaklarını bildirdi. Bir sözde güvenlik, bir sözde zafer sağlanmıştı artık. Ve bütün bunlar dost(!) Rusya Devleti'nin yardımlarıyla olmuştu. Bu nedenle de yeni bir antlaşma istiyordu²³⁴. Ruslar Küçük Kaynarca anlaşmasına koydukları bir madde ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların himayesini sağlamak yolunda bir hak elde etmişlerdi. Edirne Antlaşmasıyla da bu haklarını tekrar onaylattıktan başka ticaret gemileri için Boğazlardan geçit hakkını da elde etmişlerdi. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı Ruslara Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni imtiyazlar koparmak için güzel bir fırsattı²³⁵.

Rus askerlerinin İstanbul'a gelmesi Mısır sorununu birden bire alevlendirdi. İngiltere ancak şimdi durumun ciddiyetini kavrayabilmişti.²³⁶. Bu olay Fransa ile İngiltere'yi o vakte kadar içinde gömüldükleri uyuşukluktan çıkarttı. Her iki devletin Akdeniz filoları Çanakkale istikametinde seyretmek emrini aldılar. Fransız elçisi İstanbul'a gelir gelmez işe koyuldu. Rus donanmasının İstanbul'dan uzaklaşmasının Padişah ile Mehmet Ali'nin anlaşmasına bağlı olduğunu anlıyordu. Babıali'nin onaması ile Mehmet Ali'ye Akka, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını kabul ettirerek padişah ile barış yapmasını teklif etti. Teklifi kabul etmediği takdirde de Fransa'nın kendisine karşı silaha sarılacağını söyledi. Mehmet Ali Paşa bu teklifi kabul etmedikten başka, bütün Beriyyetüşşam vilayeti ile Adana sancağına kendisine bırakılması için Babıali'ye bir ultiatom verdi. Ültimatoma müspet cevap verilmediği takdirde İbrahim Paşa Üsküdar üzerine yürümekle ödevlendiriliyordu.

Bu sıralar Mehmet Ali'nin entrikaları ile Anadolu'da padişaha karşı yer yer isyanlar çıkmış bulunuyordu. Kastamonu'da Tahmiscioğlu isyanı vardı. İzmir'de Mehmet Ağa isminde biri padişahın memurlarını atarak Mehmet Ali Paşa'nın

²³⁴ Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kıtay yay. İstanbul, 1969, s. 178-179.

²³⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* s. 134. Suraiya N. Faraghi, *a.g.e.*, s. 112.

²³⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 205.

idaresini kurmaya yeltendi. Bu yaşanan hadiseleri Edouard de Driault “Şark Mes’elesı” adlı eserinde padişah ile halktan bir dervişin konuşmalarına yer vermiş;

“Bir gün bir derviş padişaha yolda rast gelerek şöyle bir hitabta bulundu: “Gavur Padişah yapmış olduğun zulüm ve i’tisafa el vermedi mi ? Sen ecdadının yapmış oldukları şeyleri mahv ve tahrib ettin, dini mahv ediyor ve Peygamber-i zı-şan’ın hem kendi hakkında ve hem de bizim hakkımızda gazab ve infi’alini celb eyliyorsun?” diye diye yüzüne bağırması üzerine cevaben Padişah” Bu delidir” demiş ve Derviş tekrar kaleme-i ağaz ile:

“Deli mi diyorsun! Aklını ga’ib eden sensin, ben değilim geliniz, koşunuz Müslümanlar; ben bu sözleri İlham-ı Rabbani ile söylüyorum Cenab-ı Hakk Evliyaullah serine mazhar olacağımı tebşir ediyor” demiş; ve bunun üzerine derviş tevkif edilerek itlaf olunmuştur. Kardeşleri dervişe bir türbe inşa ettirmişler ki bu türbe ziyaretgah-ı enam olmuş ve orada bir takım aca’ib ahval ve havarık zuhur etmekte bulunmuştur”²³⁷.

II. Mahmut, bu durum karşısında başkentin güvenliğini bile tehlikede görüyordu. Ulemanın ve halkın homurdanmalarına rağmen Rusya’dan önce kararlaştırılan yardımı istedi. Bunun üzerine 15.000 kişilik bir Rus kuvveti, 5 Nisan 1833’te Boğaziçi’nin Anadolu yakasına yerleşti.

3.9. Mısır Meselesi’nin Seyri ve Kütahya Anlaşmasının İmzalanması

Bu olay, Fransız ve İngiliz elçilerine dehşet saldı. Rusların İstanbul’dan uzaklaşmaları Mehmet Ali’nin Anadolu’yu boşaltmasıyla mümkündü. Elçiler Babıali’yi Mehmet Ali ile anlaşma yapması için zorlamaya başladılar. II. Mahmut yeni teşebbüslerde bulunmayı kabul etti. Ahmedî Reşit Bey, Fransız maslahatgüzarı De Varenne ile İbrahim Paşa’nın ordugâhına yani barış tekliflerini götürdü. Bu teklifler üzerinde uzun boylu tartışmalar yapıldı. Neticede²³⁸De Varenne ve Ahmedî Reşid Efenedi, Suriye’deki dört paşalığın devri karşılığında barış sağlamak üzere Kütahya’ya doğru yola çıktılar. De Varenne, sade bir asker hayatı süren İbrahim Paşa tarafından Fransa’nın milli marşı ile karşılandı. İbrahim Paşa Alanya, Adana, Urfa ve Rakka’yı da istiyordu. Nihayet Alanya’dan vazgeçti ve Fırat nehri kenarındaki

²³⁷ Edouard de Driault, a.g.e., s.229.

²³⁸ Enver Ziya Karal, a.g.e.,s. 135,136.

bölgeler açısından II. Mahmut'un kararını kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Sadece Adana'nın kendisine verilmesinde hala diretiyordu. Ayrıca kendisine yardım eden herkes için genel bir af istiyordu. Bunun üzerine birlikleri derhal geri çekildi²³⁹.

Böylece Mehmet Ali ile padişah arasında Kütahya barışı yapıldı (14 Mart 1833). Bu barışa göre Mehmet Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak, Adana veliliği verildi; bunlardan başka, Anadolu'da Mehmet Ali Paşa tarafını tutmuş olanlar için de bir genel af kabul edildi²⁴⁰. Ayrıca İbrahim Paşa'ya Cidde Valiliğine ek olarak Adana'nın "muhasıllığı" yani oraların vergilerini toplama hakkı verildi. Buna karşılık Mehmet Ali Paşa vergileri ödemeye devam edecek, ordularını Anadolu'dan çekecekti²⁴¹.

Kütahya barışından sonra İbrahim Paşa kuvvetleri Sultan Dağı'nın ötesine çekilerek Anadolu'yu boşalttılar. Kütahya barışı, Babıali ile Mehmet Ali Paşa arasında mevcut anlaşmazlıkları kesin bir şekilde çözmekten uzaktı. Zaten bu barış, padişahın valisine haklar tanıyan bir ferman ile sağlanmıştı. Bu ferman ise devletlerarası bir anlaşma değildi. Verildiği gibi gerektiği vakit geri alınabilirdi. II. Mahmut fermanı geri alacak durumda bulunmadıktan başka, Mehmet Ali'nin yeni bir saldırısından da kuşku duyuyordu.

Kütahya Anlaşmasının ardından Babıali memleketin her tarafına 6 Mayıs tarihiyle gönderdiği umumi bir fermanla kendisi ile asi valisi Mehmet Ali arasında barışın iade edildiğini bildirdi. Fakat Rus kara ve deniz kuvvetleri çardan, Mısır valisi matbu ile uzlaşp askerlerini Torosların gerisine geri çekilene kadar, oldukları yerde kalmak emrini almış bulduklarından Babıali'nin bu beyannamesine kulak asmadıkları gibi, yerlerinden de kıvıldamadılar. Rusya'ya göre henüz her şey halledilmemişti. Tehlike ancak İbrahim'in ordusuyla birlikte Torosların öte tarafına çekilmesi ile sona erecekti. Nihayet Rusya bu kuvvetleri yalnız İstanbul'u İbrahim'in istilasına karşı korumak üzere değil, aynı zamanda bu müdahale ve hizmetlerine karşılık Osmanlı Devletinden bazı tavizler de ümit ve niyetiyle yollamıştı. Nitekim Çar bu maksatla görünüşte, İstanbul'daki elçisi Boutenew'in başta amiral amiral

²³⁹ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 313. Khaled Fahmy, *All the Pasha; Men, Mehmet Ali, his army and the making of modern Egypt*, The American University in Cairo Press Cairo, New York, 2002, s. 67-71.

²⁴⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 136.

²⁴¹ M. Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 652.

Roussin olmak üzere Fransızların çevirdiği dolapları önleyemediği bahanesiyle, gerçekte ise Devlet-i Aliye ile bir korunma paktı akd etmek için yaverlerinden general kont Orlov'u olağanüstü yetkilerle Osmanlı başşehrine yollamaya karar vermiş ve göndermişti. Her ne kadar ona verilen talimat projesinde, ittifak akdine dair açık ve kesin bir kayıt yoksa da, kont Nesselrode'in Rus elçisinden Ahmet paşa ile görüşmesine dair olmuş olduğu acele tahrirata verdiği cevapta Babıali ile tesadüfi bir ittifak yapılması için kont Orlov'a talimat gönderildiği açıklanmaktadır.

İşte bu özel ödevle aynı zamanda imparatorun hünkâra hitaben yazdığı bir mektubu da hamilen yola çıkmış olan Orlov Mayıs'ın ilk haftasında İstanbul'a geldi. Ertesi gün kont Nesselrode yolladığı bir mektupta Mısır kuvvetleri Torosların arkasına çekilir çekilmez Rus kara ve deniz kuvvetlerinin geri çağırılacağına dair hünkârın ve müşavirlerinde bir kanaat mevcut olduğu halde halkın büyük bir çoğunluğunun buna ihtimal vermediğinden bahisle şöyle diyordu: "Türkiye'de mevkiimizi uygun ve arzu edilen şartlar dahilinde bırakacağımız zaman kaybolan itimat hislerinin Osmanlıların kalplerinde tekrar uyanacağına ve halk tarafından hakiki halin anlaşılacağına inancım vardır. Bizi bir veya iki yıl sonra yine çağıracaklarında asla şüphe yoktur. Fakat o vakit eski hal ve hareketlerimizin mahiyeti anlaşılmiş olacağından herhangi bir şüphe uyandırmaksızın tekrar gelmek şayet gerekirse, orasını artık terk etmemek suretiyle avdet eylemek gibi faydalı bir durumda bulunacağız." Kont Nesselrode az evvel yukarıda sözü geçen cevabında Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapılmasını gerektiren sebeplerin şu görüşlerden ileri geldiğini yazmakta idi: "Evvela iki devlet arasında yapılacak bir ittifak Osmanlı Devleti'nin bundan sonra Rusya'nın himayesine sığınmak kararında olduğuna ve Rusya'nın da bunu ondan esirgememek azminde bulunduğuna dair Mehmet Ali'de bir kanaat husule getirecektir. Sonra bu ittifaka esas olacak bütünlüğün korunma ve idamesi prensibi yabancı devletleri Türkiye'ye ait Rus emelleri hakkında tatmin etmek gibi bir tesiri behemehâl hasıl edecektir. Nihayet ittifakın içine alacağı müspet taahhüt bir dereceye kadar Osmanlı devletini, buhranlı anlarda Çarın himayesi altına girmeye mecbur edecek ve onu Fransa'nın tesir ve nüfuzundan azade kılacaktır. Hulasa aramızda böyle bir ittifakın varlığı icabında Osmanlı topraklarında asker bulundurmamız ve kullanmamız meşru bir hareket olacak ve bu sayede herkesten evvel olayların vuku bulacağı yere yetişmek ve orada daha sağlam bir durum almak ve doğu meselesine, ister Osmanlı İmparatorluğu'nun devam ve bekasını mümkün

adedelim, ister bu çökmesini kaçınılmaz hal bilelim daima hakim olmak diğer bir deyimle bu meseleyi dilediğimiz şekilde kendi menfaatlerimize uygun çözmek imkanı olacaktır. Osmanlı Devleti ile aramızda şimdiki ve gelecekteki mevcut münasebetler meselesinde Rusya'nın rolü bu devleti himaye ile dışarıdan gelecek bir taarruza karşı korumaktan ibaret olabilir.

Rusya'nın bu saydığımız sebeplerden dolayı kara ve deniz kuvvetlerini İstanbul'dan çekmemesi doğu meselesinde bilhassa ilgili bulunan üç devleti yani İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın daha faal bir rol oynamalarına yeter bir sebep teşkil etti. Nihayet uykusundan uyanan İngiltere biraz evvel söylediğimiz gibi Lord Ponsonby'yi yeni elçi olarak İstanbul'a göndermekle iktifa etmedi, Aynı zamanda Fransa ile donanmalarını Akdeniz'e göndermek hususunda anlaştı. Belki de müşterek deniz kuvvetlerinin hedefi Çanakkale boğazını zorlamak ve Rus filosunu boğaz içinden uzaklaştırmaktı. Fakat bu plan gerçekleşmedi yalnız, La Mesange adına bir Fransız harp gemisi boğazdan zorla girmek teşebbüsünde bulundu ise de buna muvaffak olamadı, istihkâmlardan birkaç gülle atılması üzerinde geri dönmeğe mecbur kaldı.

Rusya, Fransız donanmasının Marmara denizinde görünmesinin kendi tarafından bir harp ilanı diye telakki ve kabul edilmiş olacağını Fransa hükümetine bildirdi. İngiliz donanmasını ise bizzat elçi Lord Ponsonby Çanakkale boğazının önünde durdurttu. Avusturya'da Rusya'ya karşı takındığı ihtiyatlı tavır ve hareketlere rağmen Osmanlı Devleti'nin istikbalini görüşüp müzakere etmek üzere bir konferansın toplanması teklifini yeniden ortaya attı. Aynı zamanda prens Metternich Avusturya elçisi baron Stürmer'e yolladığı talimatta bütün mesaisini Rusların dürüst hareketlere sadık kalmalarını ve onların çekilmesini temine sarf etmesini emrediyordu. Hatta Prusya bile bu durumu iyi karşılamaya başladı.

Böylece Avrupa'nın bilhassa bu üç büyük devleti Rus kara ve deniz kuvvetlerinin İstanbul'da kalışını şüphe ile karşılayıp onları bu şehir dolaylarından bir an evvel uzaklaştırmak için çalışır ve yeni tedbir ve çareler araştırırlarken kont Orlov da hükümeti tarafından kendisine hareketinden evvel ve sonra verilmiş ve gönderilmiş olan talimatlar gereğince Rusya'ya doğu ve boğazlar meselesinde üstün bir durum sağlayacak olan bir anlaşmayı Babıali ile yapmak üzere harekete geçti. Bu

teşebbüsünde denilebilir ki hiçbir ciddi mukavemetle kendisi için çok daha vahim neticeler doğurabileceğini biliyordu²⁴².

Sultan Mahmut daha 11 Ocak 1830'da barış metnini Çar I. Nikola'ya götüren Halil Paşanın Sultana getirdiği mesajda «Sultan II. Mahmut'un saltanatı ve sülalesinin devamının en emin yolu Padişah'ın tebaasının ekseriyetinin dinini teşkil eden Hıristiyanlık Ortodoksluğa intisap etmesidir.» diye haber göndermiştir. Yani Nikola, Sultan II. Mahmut'a İslamiyet bırakıp Ortodoksluğa geçmesi teklifinde bulunmuştu. “200 milyon Müslüman'ın Halifesi ve İslâmiyet esaslarına göre kurulan Osmanlı devletinin padişahına böyle bir teklifte bulunabilmesi” Osmanlının içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından çok önemlidir²⁴³. Sonuç olarak, Ruslar bu isyanda Osmanlı Devleti yerine kurulabilecek güçlü bir devlete komşu olmaktan endişe duyuyorlardı. Böylece yardımları karşılığı ve bu durumun bir daha oluşmasına engel olmak amacıyla 1833'te Osmanlı ile Hünkâr İskelesi Anlaşması imzaladılar²⁴⁴.

3.10 Hünkâr İskelesi Anlaşması (Temmuz 1833)

Hünkâr İskelesi Anlaşması 8 yıl için imzalanmış, 6 açık ve 1 gizli maddeden meydana gelen bir ittifak anlaşmasıdır²⁴⁵. Önsöz de Türkiye ile Rusya arasında kurulmuş olan barış sistemi ile iyi geçim zihniyetinin devamı için iki devletin bu anlaşmayı savunma maksadıyla hazırladıklarına işaret etmektedir.

Birinci madde, iki devletin sadece savunma kaygısıyla anlaşmayı yaptıkları huzur ve güvenlikleri ile ilgili bütün problemler hakkında yekdiğerine yardımda bulunacakları belirtilmektedir²⁴⁶.

İkinci madde de, 1829 Edirne Adlaşması ile buna dayalı olarak daha sonra yapılan adlaşmalar yeniden onaylanmıştır

Üçüncü madde, Osmanlı Devletine bir saldırı olursa; Rusya karadan ve denizden Osmanlı Devletine İki taraf (arasında kararlaştırılacak sayıda yardım gönderecekti²⁴⁷.

²⁴² Cemal Tükin, *a.g.e.*,s. 223- 227.

²⁴³ Mevhibe Savaş,*a.g.e.*,s. 27.

²⁴⁴ Donald Quataert, *a.g.e.*, 58.

²⁴⁵ Fahir Armaoğlu,*a.g.e.*,s. 206.

²⁴⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s.137.

²⁴⁷ Mevhibe Savaş, *a.g.e.*,s. 27.

Dördüncü maddeye göre, yardım isteyen taraf yardıma gelen kuvvetlerin masraflarını ödeyecektir.

Beşinci madde, antlaşma sürecinin sekiz yıl olduğunu açıklamıştır.

Altıncı madde, bu savunma antlaşmasının iki ay içinde onanacağı ve onanmış nüshaların İstanbul’da değiştirileceği yazılmıştır²⁴⁸.

Kapalı maddeye gelince:

“Bu savunma antlaşması gereğince iki taraf ülkelerinin güvenliği için birbirlerine maddi yardımda bulunacaklardır. Bununla beraber Rusya İmparatoru bu antlaşmanın Osmanlı Devletine sağladığı Rus yardımına karşılık, Rusya’ya maddi bir yardım yapmanın Osmanlı Devleti’ne yükleyeceği güçlükleri takdir ettiğinden Osmanlı Devleti’ne böyle bir yükümlülük doğarsa bunu karşılamak zorunda olduğu halde, bu yardımı isteyecektir.

“Buna karşılık olmak üzere gerektiği takdirde Osmanlı Devleti, Rusya lehine Akdeniz (Çanakkale) Boğazını kapatacak, yani yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğaz’a girmesine izin vermeyecektir”.

Görüldüğü gibi, iki devlet aralarında yapmış oldukları bu savunma antlaşması ile bir tehlike anında birbirlerine karşılıklı olarak kara ve deniz kuvvetleriyle yardım yapmayı kararlaştırılmış bulunuyorlardı. Ancak gizli madde ile Rusya, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumdan dolayı kendisine yapacağı yardımı istemekten vazgeçiyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Rusya’ya bir saldırı olursa Çanakkale Boğazı’nı kapatmayı kabul ediyordu.

Böylece Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış; Rusya’da kendisine Akdeniz’den gelebilecek tehlikelere set çekmiş, bu suretle de güneyini güvenlik altına almıştır. Antlaşmanın tümü itibari ile de Rusya, Boğazlar üzerinde söz sahibi olmuş ve Osmanlı Devleti ile Rusya’yı protesto ettiler ve bunu tanımayacaklarını bildirerek donanmalarını Çanakkale önlerine gönderdiler. Ancak Avusturya ve Prusya’nın Rusya’nın yanını tutması üzerine dahi ileri gidemediler. Bu arada Rusya’nın da antlaşmasının uygulanmasında fazla ısrar etmeyeceğini duyurması üzerine sorun yatışma durumuna girdi²⁴⁹.

²⁴⁸ Enver Ziya Karal,*a.g.e.*,s. 137.

²⁴⁹ Rifat Uçarol,*a.g.e.*,s. 193,194.

Herkesin kendini güç durumda hissettiği bu olayda tek galip sonuç olarak Türkiye'ye bir ipotek koymayı başarmış olan Rusya'dır. Antlaşma Batı ülkeleriyle Slavları karşı karşıya getirir. Kütahya barışının Ortadoğu'nun geleceğini pamuk ipliğine bağladığı söylenebilirse Hünkâr İskeleyi anlaşması da Avrupa'nın geleceğini büyük bir tehlikeye atmaktadır.

Mehmet Ali durumdan memnundur. Filistin'in ve Suriye'nin efendisidir ve Türklerin saldırılarından koruyacak olan Toros geçitleri denetimi altındadır. Bu geçitler Türkiye'nin anahtarıdır ve gerektiğinde Anadolu üzerinden İstanbul'a saldırmaya izin verebilir. Toprakları inanılmayacak kadar genişlemiş, siyasal saygınlığı artmıştır. Askeri açıdan orduları hizmetkârı dudaklarının ucuyla da olsa kulu olarak kaldığını söylediği imparatorluğun güçleri karşısında üstünlüğünü bir kez daha kanıtlamıştır.

Ancak son firavunun (Mehmet Ali Paşa) bu denli genişleyen topraklar üzerindeki denetiminin Mısır'dan çok daha farklı hakları kapsamı, bu denetimin uygulanmasında karşılaşılabilecek sorunların habercisidir. Kahramanı Napolyon gibi o da kendi gelişiminin kurbanı olacaktır²⁵⁰.

Şimdi sıra Rus dostları da memleketlerine göndermek işine gelmişti, Kütahya Barışı'nın arifesinde Amiral Kuma'nın komutası altında ikinci bir Rus filosunun getirdiği Muraviyef, 500 kişi ile Hünkâr İskeleyi'nde bulunuyordu. Birkaç gün sonra Amiral Hersavski, 8000 kişi daha Büyükdere'ye çıkardı. Sultan Mahmut, 13000 kişilik bu orduya 11 piyade taburu, 8 süvari gurubu ve 36 top mümkün olduğu kadar güler yüzle geçit resmi yaptırmak zorunda kalmıştı. İstanbul'da ki Rumlar kendi dindaşlarının gurur ve huşu ile büyük Paskalya şenliklerine iştirak ettiklerini gördükleri zaman alkış tufanı koparıyorlardı. Gerçekten de bütün İstanbul, Rusların hükmü altında idi. Ne padişahın az sayıda askeri ve ne de Padişah tarafından sistematik bir surette korkutulan ve sindirilen İstanbul halkı, İstanbul'da Türk hâkimiyetini koruyabilecek durumda idiler²⁵¹.

13 bine yakın Rus askerinin Beykoz'da kalmasının bir hatırası olarak Boğazın Selvi Burnu'nda 5 arşın boyunda 1,5 arşından kalınca bir taş dikmişlerdi. Üzerine

²⁵⁰ Gilbert Sinoué,*a.g.e.*,s. 306.

²⁵¹ Joseph Von Hammer,*a.g.e.*,s. 2599.

sadece Çar Nikola'nın doğum gününe rastlayan 25 Haziran 1833 tarihi Rusça olarak yazılmış ve aşağısına Pertev Efendi'nin şu kıtası dahi kazılmıştı:

“ Bu sahraya misafir geldi gitti asker Rusi
Bu seng-i küh peyker yadigar olsun, nişan kalsın
Vifakı devleteynin böyle dursun sabit-ü muhkem
Lisanı dostanda dasitanı çok zaman kalsın”

Çar Nikola I. Tek bir Rus askeri kaybetmeden çok büyük bir diplomatik zafer kazanmış oldu. Hünkâr İskeleyi Muahedesi ile Osmanlı Devleti Rusya'nın himayesi altında konmuş oldu. Ancak mesele o kadar basit değildi. İngiltere ve Fransa'nın “Şark Meselesinin“ bu tarzda haline ve Rusya'nın Boğazların yegâne hakimi olmasına asla müsamaha etmeyecekleri aşikârdı. Nitekim bu muahede hükümlerinin tatbikine mani olmak için her iki devlet tarafından az sonra harekete geçildi ve Babıali bu yolda zorlanmağa başladı²⁵².

3.10.1 Anlaşmaya Avrupa Devletlerinin Tepkileri

Rusların Boğazlardan çekilmeleri zannedildiğinden çok kolay olmuştu. Fakat bu vaziyet devletleri müsterih ve memnun edeceği yerde düşünce ve endişeye sevk etti. Bu sıralarda Rus diplomatlarının Osmanlı ricali ile sıkı münasebetlerde bulunmaları bu şüpheyi kuvvetlendirmişti. Filhakika Rusların hareketinden iki hafta sonra, 8 Temmuz tarihinde, Babıali ile Rusya arasında tedafüi bir anlaşmanın imzalanmış olduğu anlaşılmıştı.

1832-1833 krizi ve Hünkâr İskeleyi Anlaşması başlangıçta, İngiliz basını ve parlamentosunda beklenen ölçüde tepki ve ilgi uyandırmamıştı. Ancak 1833 yazından sonra İngiliz gazetecileri ve broşür yayımcılarının Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve varlığına karşı bir tehdit olarak ilan etmesi sıradan bir olay haline geldi. Bir kısmı 1820 ve daha öncesinden beri bunu zaten yapmaktaydı. Artık İngiltere'de bu tür yazıların hitap edebileceği Rus karşıtı duygu birikimi oluşmuştu. Yakındoğu'da İngiliz-Rus rekabetinin görece yeni bir olgu olması da, rekabetin keskinleşmesine ayrıca katkıda bulunuyordu. Birçok açıdan Fransa hala İngiltere'nin Doğu'daki rakibi olmayı sürdürüyordu. Ama dünyanın

²⁵² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.63.

çeşitli bölgelerinde Fransa ile rekabet kuşaklar boyu sürüyordu ve adeta baştan kabul edilen bir durumdu. Buna karşın Rusya uzak, garip ve az bilinen bir ülkeydi, başka Avrupa devletlerinin olmayacağı bir biçimde korkutucuydu. Rusya'ya karşı duyulan düşmanlıkla birlikte Mehmet Ali'ye karşı bir düşmanlık da geliyordu. Mehmet Ali Paşa, hırsıyla Rus ordusunun boğaza gelmesine ve İstanbul'un Rus himayesi altına girmesine yol açan bir kişi olarak algılanıyordu²⁵³. Bu anlaşmayı imzalayan iki devlet arasında kuvvet bakımından biraz farklar olmasa bunlardan kuvvetli olanı zayıf olana karşı gerek sulh, gerek harp halinde, sistemli bir istila siyaseti takip etmiş olmasa idi, bu hadise Batı Devletlerinin pek o kadar itirazına hedef olmayacaktı. Rusların çekilmesinden iki hafta sonra muahedenin malum olması Batı Devletlerine Rus fedakârlıklarının mahiyetini daha vazıh bir hale koymuştu. Bu muahede ile Batı Devletlerini fevkalade kuşkulandıran Rus askeri yardımı artık bir hak olarak tanınacaktı. Yukarıda söylediğimiz neticesinde gizli maddenin mevcudiyeti de sezilmişti fakat bunun muhtevası hakkında uzun müddet ancak bir takım tahminler yürütebildi.

Avrupa Devletleri ilk defa olarak muahedenin mevcudiyetini İstanbul'da dolaşan şayialardan öğrendiler. Haberi ilk olarak Roussin almıştı. Hünkâr İskelesi muahedesinin malum olması Batı Devletlerinin diplomatları arasında bir fırtına kopardı. Roussin gizli maddenin mevcudiyetini de sezmişti. Stürmer'e " Ruslar askeri kıtalarını ilerletmeyeceklerdir, fakat bize Basforu kapayacaklardır ki, bu da kâfidir" demişti. İngiliz ve Fransız donanmaları yeniden Çanakkale Boğazının önünde göründüler. 28 Ağustosta her iki devletin elçileri Babıali'ye bir hafta evvel tasdik edilen muahede aleyhine hemen hemen aynı mealde birer protesto notası verdiler. Bu notada ezcümle şöyle denmektedir:

Fransa hükümeti akdedilen bu muahede dolayısıyla Babıali ile Rusya arasındaki münasebetlerde büyük değişiklikler olacağına kanidir. Fakat Avrupa Devletleri bu gibi değişikliklere razı olmamak hakkına maliktirler, bundan dolayı, Petersburg hükümeti zikri geçen muahede ahkâmı mucibince Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerine askeri kuvvetle müdahale ettiği takdirde Fransa

²⁵³ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.104.

hükümeti bu anlaşmayı hiçe sayacak meydana gelecek duruma göre istediği gibi harekete geçecektir²⁵⁴.

Hünkâr İskeleyi muahedesi ile Fransa'da ve İngiltere'de duyulan hoşnutsuzluk ve itimatsızlık prens Metternich'in aracılığı ve çar Nikola I' in barışçı teminatına rağmen büsbütün ortadan kalkmadı. Paris ve Londra'da Rusya'nın bu antlaşma ile elde ettiği üstün nüfuzunu kullanmasına engel olmaya ve gerektiği takdirde, her ne kadar esaslı olsa da, Rus menfaatlerinin dışında gözetilmesi ve unutulmaması lazım gelen diğer menfaatlerin de mevcut olduğunu ona göstermeye karar verildi. 8 Temmuz 1833 tarihli Osmanlı-Rus antlaşmasının siyasi alanda doğurduğu bu huzursuzluk ve karışık durum Mısır Valisi Mehmet Ali'nin Babıali'ye karşı ikinci bir defa ayaklanmasına kadar sürdü²⁵⁵.

Avusturya Hünkâr İskeleyi anlaşmasının Avrupa politikası için doğurabileceği mahzurlar üzerine Çar hükümetinin dikkat nazarını çekti. İmparator Nikola anlaşmayı bozmamakla beraber, yürürlüğünü sağlamaktan çekineceğini ima eder yolda sözler söyleyerek ortalıktaki heyecanı yatıştırdı. Bununla beraber Çar İngiltere ile Fransa'ya bu müdahalelerini yanlarında kar bırakmak istemedi²⁵⁶.

Doğu Sorununun bir sonraki aşamasını, İngiltere'nin (daha az olsa da Fransa'nın da) Rusya'dan duyduğu derin şüphe ve İngiltere'nin Mısır Paşası'na duyduğu düşmanlık belirleyecekti. II. Mahmut'un tutumu yeni bir krizin uzun süre ertelenemeyeceğini gösteriyordu²⁵⁷. Frank E.Bailey'e göre; Eğer Sultan İngiltere ile bir anlaşmaya (yani yeni ticari uygulamaya) varsaydı, İmparatorluğun önemli bir bölümü olan Mısır'da da bu uygulama olacaktı ve Mehmet Ali ekonomik olarak kısıpaca alınacaktı. Böyle yaparak Sultan yalnızca Mehmet Ali'yi maddi sıkıntıya sokmayacak aynı zamanda Mısır'daki hâkimiyetini yeniden sağlayacaktı. Böylece İngiltere Sultan'ın Mehmet Ali'ye olan kininden kar etmiş olacak ve ticari imtiyazını korumuş olacaktı²⁵⁸.

²⁵⁴ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*, s.153,154,155.

²⁵⁵ Cemal Tükin, *a.g.e.*, s. 249.

²⁵⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.138.

²⁵⁷ Matthew Smith Anderson, *a.g.e.*, s.104.

²⁵⁸ Frank E.Bailey, *The Economics of British Foreign Policy 1825-50*, The Journal of Modern History, Vol.12, No.4, (Dec.1940), s. 481.

İngiliz halkını Doğu Sorununun incelikleri hakkında, gazeteler yoluyla, köşe yazılarıyla makaleleriyle bilgilendirmek ve kendi görüşlerini yaymak için çabalayan David Urquhart'a göre; İngiltere'ye eski canlılığını yeniden yüklemek için Padişah'a, Rusya ve Mehmet Ali'ye karşı bağımsızlıklarını korumayı istedikleri şeklinde ikna etmelidir. Yani İngiltere'nin eski ihtişamına dönmesi için, sahip olduğu gücü yitirmemek için, Mahmut'u Rusya ve Mehmet Ali'ye karşı savunmalıdır. Onların eline düşürmemelidir. Bu açıktı, eğer İngiltere bu bölgedeki üstünlüğünü korumak ve Boğazlardan geçişi engellemek istiyorsa Hünkâr İskeleyi anlaşmasının yok edilmesi gerekiyordu. Urquhart tam anlamıyla başarılı olamasa da siyasi görüşü çok büyük değer kazandı. Hiç kimse politik ve ekonomik açıdan Doğu Sorununa Urquhart kadar berrak, açık bir şekilde tartışmamıştı²⁵⁹.

3.11 Münchengratz Anlaşması (18 Eylül 1833)

Avrupa Devletlerini çok yakından ilgilendiren ve en tehlikeli siyasi meselelerden biri haline gelen Mısır Meselesinin birinci safhasının 1831-1833 seneleri arasında devam ettiğini ve Osmanlı İmparatorluğunu alakadar etmesi bakımından Kütahya Antlaşması ve Hünkâr İskeleyi anlaşmasıyla Büyük Devletler Mısır meselesi etrafında iki gruba ayrılmışlardı: Birinci Grup Rusya, Avusturya ve Prusya'dan; ikinci grup ise İngiltere ve Fransa'dan teşekkül ediyordu. Münchengratz anlaşması Mısır Meselesinin sona ermesinden sonra, Şark Meselesi hakkında Avusturya ve Rusya arasında, 18 Eylül 1833 tarihinde imzalanan bu anlaşma konusu bakımdan doğrudan doğruya Şark Meselesi ve Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendirmektedir²⁶⁰. 18 Eylül 1833 tarihinde Rusya hariciye nazırı Kont Nesselrode ile Avusturya başvekili Prens Metternich arasında bir sözleşme yapıldı. Bu arada padişahın hüküm ve nüfuzuna kimin varis olacağı meselesi hakkında Avusturya ve Rusya bakış açılarının birbirine taban tabana zıt olmasından, diğer taraftan bu meseleye dair vaktisiz bir hüküm ve karar verilmesiyle, iki devlet arasında münakaşa ve mücadele kapısı açılarak anlaşma yapılış durumunun bu yüzden güçlülere uğratılması ve beklide sonuçsuz kalması endişesinin iki tarafta da mevcut bulunmasından dolayı, Rusya ve Avusturya devletleri Osmanlı'nın şundaki durumu

²⁵⁹ G.H.Bolsover, *a.g.e.* s. 457,455,462,467.

²⁶⁰ Şinasi Altundağ, *a.g.e.*,s. 159.

yerine başka bir siyasi vaziyetin tesis edilmesiyle alakalı bütün meselelerde birlikte hareket edeceklerini bir takım genel tabirlerle beyan etmekle yetindiler²⁶¹.

Münchengratz anlaşması adet olan mukaddimeden sonra ikisi gizli olmak üzere beş maddeden ibarettir.

I.madde anlaşmayı imzalayan devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlı Hanedanının elinde kalmasını temin ettiği, ellerinde bulunan bütün vasıtaları bu hususta kullanmayı üzerine alıyorlardı.

II. maddede bu iki devlet, gerek tam bir hanedan değişmesi şeklinde olsun gerek Osmanlı İmparatorluğunda hükümlerlik haklarını tehdit eder durumda bulunsun her türlü değişikliği birlikte önlemeyi vaat ve böyle bir hal karşısında bu gibi yeni bir teşekkülü kabul etmeyi ve en müessir vasıtalarla buna karşı gelmeyi kararlaştırmış bulunuyorlardı.

III. madde retifikasyon şartlarını ihtiva ediyordu.

I. gizli madde esas anlaşmanın Mehmet Ali'yi ilgilendiren kısmını daha geniş bir surette ele almakta ve müttefiklere daha ağır ödevler yüklemekte idi. Bu madde ile Mehmet Ali'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa tarında bulunan ülkelerinde de doğrudan doğruya veyahut bilvasıta genişlemesinin beraberce önüne geçileceği karar altına alınmıştı.

II. gizli madde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak ihtimalini nazarı itibara alıyordu; bu hal karşısında anlaşma baki ve muteber kalacaktı. Müttefikler gerek kendi menfaatlerini gerek Avrupa Devletler muvazenesini bozacak durumların zuhuruna hep birlikte mani olacaklardı. Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak mümkün olmadığı takdirde, Çar'da Avrupa Türkiye'sinde büyük bir Yunan hükümeti yerine küçük prensliklerin teşkil edilmesine razı olmuştu²⁶².

Düşünülen bu anlaşmanın genel itibariyle iki amacı vardı: Hem dahili milli ihtilallere karşı üç konservatif devletin (Avusturya, Rusya, Prusya) müttehit olduklarını gösterecek hem de Şark Meselesi'nin düşünülen şeklini tespit edecekti. Bununla beraber anlaşmanın esas ve önemli kısmı Şark Meselesine ait olanı idi²⁶³.

²⁶¹ Sergey Goryanof, *a.g.e.*,s. 109,110.

²⁶² Şinasi Altundağ, *a.g.e.*,s. 163,164.

²⁶³ Şinasi Altundağ,*a.g.e.*, 162.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSYANIN İKİNCİ SAFHASI VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR

4.1 İsyanın İkinci Safhası

Kütahya anlaşması ne II. Mahmut ne de Mehmet Ali tarafından devamlı bir anlaşma olarak kabul edilmedi. Kütahya anlaşması II. Mahmut'un çok ağına gitmişti. Bunu istemeye istemeye devletlerin zoru ile kabul etmişti. Bunu Mehmet Ali'de biliyordu. Padişahın ilk fırsatta kendisine darbe indirmek isteyeceğinden emin olduğu için, daima tetikteydi. Ayrıca Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak için diplomatik faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Bununla yetinmeyip İbrahim Paşa Mekke ve Medine'ye de elinde tuttuğu için, Hilafeti İstanbul'dan tekrar Kahire'ye getirmeyi tasarlamaktaydı.

Buna karşılık padişahta Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek üzere Prusyalı general Moltke ile diğer Prusyalı subayları İstanbul'a çağırmişti. Mehmet Ali Osmanlı ordusunun kuvvetleneceğinden korkarak bunu hiç hoş karşılamamıştı. 1834 yazında Suriye'de İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmalar çıktı. İbrahim Paşa Mısır'da olduğu gibi gelir sağlamak amacı ile her şeye el koymuştu. Suriye halkını zorla askere alıyordu. Suriye halkı şimdi Osmanlı yönetimini arar olmuştu. Bu sebeple İbrahim Paşa'ya karşı ayaklandılar. II. Mahmut bu durumu fırsat bilip tam harekete geçeceği sırada Arnavutluk'ta isyan çıktı. Bunun üzerine II. Mahmut harekete geçmekten vazgeçti. Böylece iki taraf arasında barış bir 4-5 yıl kadar daha sürdü. Bunda devletlerin saldırgan tarafa yardım etmeyecekleri uyarısı da etkili oldu.

Zira devletler Babıali ile Mehmet Ali arasında yeni bir anlaşmazlığın patlak vermesinin bir Avrupa savaşına dönüşmesinden korkmaktaydılar. 1839 yılı geldiğinde II. Mahmut iyice hastaydı. Mısır olayları ve yenilgiler onu o kadar üzmişti ki uyku uyuyamaz olmuş bu olayların acısını ve üzüntüsünü unutmak için iyice içkiye düşmüştü. Ölmeden önce kendisi için bir leke gibi duran Mehmet Ali sorununu halletmeye karar verdi²⁶⁴.

²⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 210,211.

II. Mahmut'un bu yoldaki düşüncesi o kadar genişledi ki bir gün İmparatorluğun ve İstanbul'un mukadderi ile kendisini ilgilendirmek isteyenlere "İmparatorluğun ve İstanbul'un ne önemi var? Mehmet Ali'nin başını getirecek olan İmparatorluğu da İstanbul'u da bağışlamaya hazırım" demişti.

Mehmet Ali'nin padişah hakkındaki düşüncelerine gelince İngiliz elçisine söylemiş olduğu şu sözlerden açıkça anlaşılmalıdır:

"Şuna kesin olarak inanıyorum ki, padişah yakında tahttan indirilecek ve oğlu onun yerine getirilecektir. Böyle bir durumda yeni padişahın vasiliğini yapmak için benim veya oğlum İbrahim'in Osmanlı halkı tarafından çağırılmamız ihtimalini uzak görmüyorum".

İki tarafın bu sözleri Kütahya barışının bir mütareke gibi sayıldığını netleştirmektedir. Nitekim olaylar da Osmanlı-Mısır münasebetlerini yeni bir savaşa doğru geliştirmiştir.

İlk anlaşmazlık Mısır'ın Babıali'ye göndereceği para yüzünden çıktı. Mehmet Ali, 32.000 kese göndermek istedi. Babıali kendisine bırakılan vilayetlere göre bu paranın yetersiz olduğunu ileri sürdü, fakat daha fazlasını elde edemedi. 22 Mayıs 1834'te yeni bir anlaşmazlık çıktı. Lübnan'da Mehmet Ali'ye karşı çıkan isyanı II. Mahmut destekledikten başka sınır üzerinde Reşit Paşa komutasında kuvvetler toplamaya başladı. Buna karşılık İbrahim Paşa'da Fırat ötesinde Urfa'ya yakın Mısır kuvvetlerini yerleştirdi.

Bu esnada Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa Mısır'ın tam bağımsızlığını sağlamak için diplomatik çalışmalarda bulunmayı kurdular. İbrahim Paşa, Mısır'ın egemenliğini sağlamayı istedikten başka halifeliği de İstanbul'dan Kahire'ye kaldırmayı düşünüyordu. Halifelik makamı Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'dan alınmıştı ve şimdi yeniden aynı yere dönme ihtimali belirmişti. Mehmet Ali Paşa'nın bu iddiaları, padişahı olduğu kadar idaresinde bulunan Suriye Müslümanlarını da yaralamış oluyordu. Suriye Müslümanları İbrahim Paşa'nın Hıristiyanlar ile İslamlar arasında eşitlik prensibini yürürlüğe koymasından ve ağır vergiler istemesinden Mısır idaresine karşı kırılmışlardı. Durum padişah için elverişli idi. Zaten arada Osmanlı ordusu yeniden düzenlenmiş ve İngiltere ile bir ticaret

antlaşması yapılarak Büyük Britanya İmparatorluğu'nun siyaset alanında yardımı sağlanmıştı (16 Ağustos 1838)²⁶⁵.

4.2 Balta Limanı Anlaşması ve Osmanlı-İngiliz İlişkileri (16 Ağustos 1838)

İngiltere sanayi inkılabının ilk yıllarında 1789 Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sırasında savaş malzemesi askerin giyimi gibi alanlardaki üretim fazlasını kolayca satabilmiş, ancak savaşın sona ermesi ile mallarına talep azalmaya başlayınca 1815'te ekonomik bunalımla karşılaşmıştı. Bu bakımdan ülkesindeki işsizliğin önlenmesi için iş olanakları hazırlamak bunun içinde dış pazarlar bulmak çabasına girmişti. Hâlbuki 1815 yılından itibaren Avrupa devletleri ekonomide kendi kendilerine yeterli olmak kararı almış ve ticaret sınırlamalarına başvurmuşlardı. Örnek olarak: 1833 yılında Avusturya 69 eşyanın, Rusya ise 300 malın ülkesine girmesini yasaklamış; yine aynı tarihte Avusturya 1,600 madde üzerine ağır gümrük vergisi koymuştur. Bu durum karşısında da İngiltere Ticari bakımdan Güney Amerika, Çin ve Balkanlar gibi yeni alanlara yönelmiş ayrıca Doğu Akdeniz'e de yeniden öncelik vermeye başlamıştır²⁶⁶.

Bu gelişmelerin olduğu sıralarda ise Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, son defa 1820'de 14 yıl süreli ihraç ve ithal mallarından %3 esaslı üzerinden gümrük resmi alınmasını öngören "tarife" anlaşması yapılmıştı. Ancak mal fiyatlarında görülen yükselişler dolayısıyla belirlenen gümrük resimlerinin oranları zamanla %3 yerine %1- 1,5'a kadar inmiş bu da, Osmanlı Hazinesine gümrük yoluyla giren gelirden %50 oranında bir azalmaya yol açmıştı. Bun nedenle Osmanlı Devleti, süresi dolan tarife'nin yenilenmesi için 1834'te İngiltere'ye başvurmuştu.

İngiltere, 1830'larda kıta Avrupa'sı devletlerinin gümrük duvarlarını yükseltip çeşitli malların ithalatını yasaklayıp İngilizleri Avrupa pazarının dışında bırakırken, Osmanlı Devleti'nin "tarife" anlaşmasının yenileme isteğini yeni çıkarlar ve ayrıcalıklar karşılığında kabul edeceğini bildirdi. İstanbul Hükümeti başlangıçta çok ağır olan İngiliz önerilerini kabul etmek istemedi. Ancak yukarıda belirtilen gümrük oranlarındaki düşüşlerden dolayı her geçen gün hazinesinin uğradığı zararı artması, öte yandan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla Devletin

²⁶⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.139,140.

²⁶⁶ Rifat Uçarol, *a.g.e.*,s.195.

içine düştüğü siyasi ve ekonomik bunalım nedeniyle Londra Hükümeti'nin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine de Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında 16 Ağustos 1838'de Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması (Balta Limanı Antlaşması) imzalandı²⁶⁷.

On maddeden oluşan anlaşmanın başlıca esasları özetle şöyleydi:

1) Bundan önceki antlaşmalarda olan ihraç yasakları tarım, vs. maddeler üzerine konan her çeşit “ Tekel” sistemi ile satın alınan malın bir yerden diğer yere nakli için izin belgesi isteme yöntemi kaldırılacaktı.

2) İngiliz tüccarı, “en çok müsaadeye mazhar millet” olma niteliğini kazanmakla birlikte ülke dahilindeki her türlü ticarete en çok müsaadeye mazhar yerli tüccarla da eşit haklara sahip olacaktı.

3) İngiliz tüccarlarının %3 resmi haricinde çeşitli adlarla alınmakta olan dahili resimlerin hepsinin yerine geçmek üzere ihracatta %9, ithalatta ise %2 ödemesi kabul edilecekti; böylece ihraç mallarında ödeyecek resim $\%9 + \%3 = \%12$, ithal mallarında ise $\%3 + 2 = \%5$ oranında belirlenmiş olacaktı.

4) İngiliz tüccarı diğer ülkelerden getirilen malların da serbestçe ticaretini yapma hak ve ayrıcalığına sahip olacaktı²⁶⁸.

İngilizlerin önerileri esas alınarak düzenlenen antlaşma koşullarından anlaşıldığı gibi, İngiltere 1830'ların sonlarında kendi ülkesinde net ithalat üzerindeki ortalama vergi oranı yüzde 31 iken aynı konuda bu oranı Osmanlı Devleti'ne yüzde 5 olarak kabul ettirtmiştir. Öte yandan bundan önceki antlaşmalarda kendisine verilen hakların sürmesini ve bazı malların üzerine konmuş olan “tekel” usulünün ve ihraç yasağının kaldırılmasını sağlamıştır. Bundan böyle İngiliz uyruğu olan kişiler ile onlar adına çalışanların Osmanlı ülkesinde yetiştirilen yada işlenen her cins malın satın alma hakkına sahip olmasını; satın alınan malların Osmanlı ülkesi içinde bir yerden bir yere nakli için yerel yönetimden izin isteme usulünden vazgeçilmesini kabul ettirmiştir²⁶⁹.

²⁶⁷ Suraiya N.Faraghi, *a.g.e.*, s. 113.

²⁶⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, C.II.,(1838-1850), İstanbul, 1976,s.5,6.

²⁶⁹ Rifat Uçarol,*a.g.e.*,s. 169.

Özetle, Osmanlı Devleti tarafından verilen bu yeni haklara İngiliz tüccarı, Osmanlı ülkesinde sadece “En çok gözetilen millet” olmak niteliğini kazanmakla kalmıyor; aynı zamanda en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar düzeyine de ulaşmış oluyordu. Balta Limanı Antlaşması ülkeyi Avrupa’nın açık pazarı haline getirerek yol açtığı ekonomik çöküşle, Osmanlı İmparatorluğu’nu dağılmaya götürecekti süreci başlattı. Sarsılmakta olan ekonomik isleyiş tam anlamıyla çözüldü ve yabancı rekabete hazır olmayan yerli üretim tümüyle yok oldu²⁷⁰.

Üçüncü Palmerston Vikontu Henry John Temple, İngiltere’nin 1830 ve 1865 yılları arasında izlediği dış politikanın gerçek ve beklide tek ilham kaynağıdır. Kararlarını sadece ülkesinin büyüklüğü etkiler. Paris’teki Kont Granville’e yazdığı 8 Haziran 1838 tarihli mektupta Palmerston uygulamayı düşündüğü Doğu Politikasının ilk ipuçlarını verir:

“Sevgili Granville,

Mehmet Ali ve Mısır’la ilgili olarak bu satırları yazmaya zaman buluyorum. Hükümet dün Mehmet Ali’nin bağımsızlığını ilan etmesine ve Mısır ile Suriye’yi Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayırmasına izin verilmemesine kararlaştırdı. Hükümet onun tarafından ilan edilecek bağımsızlığın hemen ya da yakın bir gelecekte Mısır ile Sultan arasında bir savaşa yol açacağını ve Türk ordularının böyle bir savaşta muhtemelen yenilgiye uğrayacağını düşünüyor; bu durumda Ruslar Sultanın yardımına koşacaklar ve Rus birlikleri İstanbul ve Boğazları işgal edeceklerdi. Bu iki yeri bir kere ellerine geçiren Rusların buraları terk edeceklerini düşünmek yanlış olur. Bu nedenle gerek görülmesi ve istenmesi halinde Mehmet’e karşı Sultan’a donanma desteği vermeye hazırız. Akdeniz filomuzu derhal İskenderiye’ye göndermek ve Mehmet Ali’ye kararlılığımızın gözle görülür kanıtını vermek zorundayız. Fransızların da bu kararlılığımıza katılmasını ve gemilerini İskenderiye’ye göndermelerini dileriz.

Benim istediğim ve kabineye kabul ettirebileceğimi düşündüğüm, Fransa ve İngiltere ile Türkiye arasında imzalanacak birkaç cümlelik bir anlaşmayla Fransa ve İngiltere’nin belirli bir süre için Türkiye’ye Türk topraklarının Rusya’nın yada

²⁷⁰ Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar (1923–2005)*, Umay Yay., 10. Baskı, İzmir, 2005, s.15,17.

Mehmet Ali'nin saldırısıyla karşı karşıya kalması ve Sultanın istemesi halinde deniz desteği sağlamalarıdır.

(...) Fransa ve Rusya arasında varılacak bir anlaşmanın Avrupa için doğuracağı tehlike unutulmamalıdır. Böyle bir anlaşma İmparator Nikolay'ın özel duyguları nedeniyle bugün için uzak bir olasılık gibi görünmesine karşın, hiç de imkânsız değildir. Bu nedenle daha imkân varken Ortadoğu konusunda Fransız politikasının doğru çizgiye çekilmesi iyi olacaktır"²⁷¹.

Aslında birbirinin zıddı olması gereken İngiliz ve Fransız politikalarının birbirlerine çok yakın olduğu da görülmektedir. Fransa ve İngiltere Büyükelçi ve konsoloslukları hakkındaki bazı yazışmalar ise şöyledir:

15 Şubat 1839: Fransız Kont Mole'den İngiltere'nin Paris büyükelçisi Lord Granville'e : “ Fransa ve İngiltere Padişahla Paşa arasında barışı korumak amacı güdüyorsalar da aralarında görüş ayrılığı vardır. Mısır, Avrupa ile İngiliz İmparatorluğu arasında geçiş teri olduğundan savaşın önlenmesi İngiltere için daha önemlidir”.

7 Mart: İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Ponsonby bildiriyor: Hafız paşa, “ Ordumuz Suriye'deki Mısır ordusunu yenebilecek güçtedir” demiş. Kaptan Paşa'da, “Donanmamız Mısır donanmasını yenecek ve yok edecek güçtedir” demiş. Sabırlı ve temkinli olması için bütün gücümle padişahı ikna etmeye çalışıyorum.

14 Mart: İngiltere'nin Beyrut Konsolosu N.Moore bildiriyor: İbrahim Paşa Şam'dan ayrılıp Kuzey Suriye'ye gitti. Toroslardaki asilerin Halep cephesindeki Mısır ordusuna katıldıkları söyleniyor”.

18 Mart: İngiltere'nin Beyrut Konsolosu Moore bildiriyor: “Süleyman Paşa (Mısır ordusundaki Fransız general) cumartesi akşamı Beyrut'a geldi ve bu sabah Homs ve Hama'ya gitti. Paşa padişah kuvvetleriyle çatışmanın yaklaştığını ve askere hazır ol emrini verdiği açıkça söyledi”.

30 Mart: İngiltere'nin Halep konsolos Vekili Werry bildiriyor: Malatya, Urfa ve Diyarbakır taraflarında büyük askeri hazırlıklar yapıldığını, depolara erzak, mühimmat, her türlü askeri malzeme ve gereçler yığıldığını haber aldım”.

²⁷¹ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 324.

1 Nisan: İngiltere'nin Kahire Başkonsolosu Albay Cmpbell bildiriyor: Paşa (Mehmet Ali Paşa) bu sabah saldırgan taraf olmayacağını ama padişah kendisine saldırırsa Urfa ve Diyarbakır'ı tamamen ele geçireceğini söyledi. Paşa bunu bu sabah Rus ve Toskana ve Başkonsoloslarının ve Boghos Bey'in önünde söyledi".

23 Nisan: İngiltere'nin Halep Konsolos vekili Werry bildiriyor: "Güvenilir kaynaktan aldığım bilgilere göre padişah kuvvetleri Bir'den (Birecik) nehri geçmeye başlamıştır. Son istihbarata göre, Kürt Mehmet Paşa komutasında 3000 gayri nizami asker Fırat nehrini geçmiştir".

24 Nisan: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili Werry bildiriyor: " Dünkü raporumda Fırat nehrini geçtiğini bildirdiğim Kürt Mehmet Paşa komutasında 10.000 asker bulunduğunu bunlardan 3000 kadarını gayri nizami süvarilerin oluşturduğunu haber aldım".

1 Mayıs: Genel Valinin (Mehmet Ali Paşa'nın) Başkatibi ve tercümanı Artin Bey'den Ekselans Boghos Bey'e "Başkomutan (İbrahim Paşa), Padişah kuvvetlerinin halen "Bir" denen Birecik'i geçtiğini ve orada tahkimat yaptığını özel bir mektupla bildirmiştir. Başkomutan Suriye'deki birliklere Halep'e hareket emri verdikten sonra kendisi de oraya hareket etmiştir. Genel vali yukarıdaki bilgileri derhal Başkonsoloslara bildirmenizi istedi".

4 Mayıs: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili Werry bildiriyor: "Birecik'ten geçen askeri birlikler sınıra doğru ilerleyen Türk ordusunun parçalarıdır. 30 Mart ve 23 Nisan tarihli raporlarımda Birecik'ten Fırat'ı geçtiğini bildirdiğim askerler Padişah ordusunun parçalarıdır. 25-30 bin askerle Bağdat'tan Diyarbakır'a gelmiş olan Ali Paşa'da bu orduya katılacaktır. Serasker Hafız Ali Paşa komutasında 60.000 mevcutlu bir kolun da Malatya'dan Rumkale'ye doğru ilerlediği; Halil Paşa ve Süleyman Paşa komutasındaki 40.000 mevcutlu üçüncü bir kolunda Maraş hattına doğru yürüdüğü haber veriliyor. Son habere göre, Haouran'daki (Harran) ayaklanma devam ediyor ve genişliyor. Bu ayaklanmanın Padişah'ın Seraskeri Hafız Paşa ile işbirliği yapmak amacıyla çıkarılmış olması ihtimal dışı değildir.

5 Haziran: İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Granville bildiriyor: Genel Vali(Mehmet Ali Paşa) Fransa'nın Paris Başkonsolosu M.Cochelet'ye demiş ki: Birecik yakınından Fırat'ı geçmiş bulunan Padişah kuvvetleri nehrin öteki tarafına çekilirse, kendisi (M.Ali) de ordusunu geri çekecek ve oğlunu Şam'a çağıracaktır.

Eğer Hafız Paşa Malatya'nın ötesine çekilirse Genel Vali'de Mısır Başkomutanını (İbrahim Paşa'yı) geri çağıracaktır. Eğer dört büyük devlet barış ve babadan oğla veraseti garanti ederlerse kendisi de Suriye'deki kuvvetlerinin bir bölümünü geri çekecektir...²⁷².

Kavalalı'nın içinde bulunduğu ruh halini, üzüntüyü ve terk edilmişlik duygusunu tahmin etmek kolaydır. Fransa onu yalnız bırakmış, İngiltere gerçek bir şantaj uyguluyor, Avusturya gelişmeleri izliyor, Rusya ise masanın üzerindeki parayı toplama zamanını bekliyordu²⁷³.

Mehmet Ali, etrafında örülmekte olan çemberden kurtulmak ümidiyle idaresinde bulunan yerlerin babadan evlâda geçmek üzere valiliğini istedi. Babıâlî, Mısır, Akkâ ve Trablusşam için muvafakat etti; fakat Suriye ile Adana'nın iadesini istedi Bunun üzerine Mehmet Ali. Paşa her yıl Babıâlî'ye göndermekle ödevli bulunduğu vergiyi göndermedikten başka bağımsızlığım da ilân etti. II. Mahmut, Rusya'nın da düşüncesini sorduktan sonra, Mehmet Ali Paşaya karşı savaşa girişilmesi için emir verdi. (21 Nisan 1839)²⁷⁴.

4.3 Nizip Savaşı (24 Haziran 1839)

Malatya bölgesinde toplanan ve Hafız Paşa komutasında yeniden düzenlenen Osmanlı ordusu, Mayıs 1839 ortalarında Fırat Nehri'ni Birecik'te geçer ve Halep'e doğru ilerler. 4 Haziranda İbrahim Paşa, babasına bir mektup gönderir. Mektubunda, Türklerin sürekli ilerlediğini ve sahip oldukları köyleri birer birer boşaltmaya başladıklarını, hiçbir şekilde karşılık verilmezse Antep'e 3 saat uzaklıkta bulunan Türklerin Antep'i de ele geçireceklerinden endişelendiğini dile getiren İbrahim Paşa harekete geçmek istediğini ve bunun için babası Mehmet Ali'den izin istemiştir.

Sultan Suriye harekâtına emir vermekle saldırı sorumluluğunu reddedilmeyecek şekilde üstlenir. Bunu Palmerston'da kabul eder. Saldırı, Londra'da bile hafife alınmayacak kadar açıktır. Mehmet Ali'de büyük devletlerin desteğini almak için buna güvenir. Gelişmelerin kendi lehine olduğunu ve bağımsızlığını ilan edilmesinin artık uzak bir olasılık olmadığını düşünür. 9 Haziran da oğlunun harekete geçme isteğinin olduğu mektuba cevap verir:

²⁷² Bilal N.Şimşir,*a.g.e.*,s. 76,77,78,79.

²⁷³ Gilbert Sinoué,*a.g.e.*,s. 328.

²⁷⁴ Mevhibe Savaş,*a.g.e.*,s. 30.

“Düşmanlarımızın saldırısı kabul edilebilir sınırları aştı. Daha da sabır gösterirsek onları durdurmamız zorlaşacaktır; çünkü gün geçtikçe daha çok karışıklık çıkarıyorlar. Büyük devletlerin isteklerine karşı çıkmamak için ne kadar sabırlı ve dikkatli davrandıysak düşmanlarımız da o ölçüde cesaretlendi ve olayların bu güne gelmesine neden oldu. Artık başka çare kalmamıştır. Biraz daha beklemek zaman kaybetmek demektir, bu da bizim durumumuzda doğru değil. Düşmanın üzerine yürümenin ve ona saldırmanın dışında başka çaremiz yok. Herkesin de gördüğü gibi saldırının düşman tarafından başlatılmış olması, büyük devletlerin bizi bağışlamasına ve bizi haklı görmelerine neden olacaktır. Bu nedenlerle, bu mektubu alır almaz topraklarımıza giren birliklere saldıracak ve onları kovduktan sonra asıl ordunun üzerine yürüyecek ve onunla savaşıacaksınız. Eğer Allah’ın izniyle talih bize gülerse Gülek Boğazı’na girmeden Malatya, Urfa ve Diyarbakır üzerine yürüyeceksiniz”²⁷⁵.

Kütahya anlaşmasından sonra iki taraf arasında bir savaş çıkacağı zaten yaşanan olaylardan belliydi ve bu savaş içinde bahane kolayca bulundu: Fırat dolaylarında Kürtler Türklere karşı isyan halinde bulunuyorlardı. Lübnan’da da Mısır kuvvetlerine karşı birkaç yıldan beri bir türlü kökten temizlenmeyen bir kaynaşma sürüp gidiyordu. Bu durum iki taraf ordularının sınır üzerinde yığılmalarına sebep oldu. Osmanlı ordusunun büyük kuvvetleri Birecik’te Fırat’ı geçtikten sonra Nizip’te konakladılar. İbrahim Paşa karargâhını Halep’te kurdu.

Osmanlı ordusunun komutası Hafız Ahmet Paşa idi. Bu zat cesurdu fakat düzenli bir meydan muharebesi yapmamıştı. Üstelikte komutasındaki generallerden çok mollaların düşüncelerine önem veriyordu. Osmanlı ordusunda Prusyalı üç kurmay subay bulunuyordu. Bunlardan biri Moltke idi. Moltke’ye göre Nizip’te Osmanlı ordusuyla Mısır ordusunun durumu şöyle idi:

“Ordunun önemli birliğini yayalar teşkil ediyordu. Bunlar taze erlerdi. Kendilerine Avrupa savaş usulünden çarçabuk bazı şeyler öğretilmişti. Subaylara gelince subaylıktan hiçbir şey anlamıyorlardı. Orduda ölüm dereceleri dikkati çekecek derecede idi. Erlerin yiyecek ve giyeceği iyi idi. Gördükleri muamele de iyiydi.

İbrahim Paşa’nın ordusuna gelince erlerin çadırları yoktu. Açıkta yatıyorlardı. Ordu sekiz aydır sefalet içindeydi. Hastalarla kimsenin ilgilendiği yoktu. Sayı

²⁷⁵ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s.332.

bakımından iki ordu aşağı yukarı eşit idi. Osmanlı ordusu otuz bin yaya, beş bin süvari ve üç bin topçudan kurulmuştu. Mısırlılarda kırk bin kişilik bir kuvvet idiler. Top sayıları her iki orduda yüz altmışar idi. Nizip alanında bu iki ordu harp kurallarına uygun olarak yerleşmişti²⁷⁶. Tarafların birbirlerini çeşitli yoklamalarından sonra kesin ve belirleyici savaş 24 Haziran'da başladı²⁷⁷.

Bu dönemde II. Mahmut iyice hastaydı. Mısır olayları ve yenilgiler onu o kadar üzmüştü ki uyku uyumaz olmuş bu olayların acısını ve üzüntüsünü unutmak için iyice içkiye düşmüştü, ölmeden önce kendisi için bir kara leke gibi duran Mehmet Ali sorununu halletmeye karar vermişti²⁷⁸.

Bir Cuma günü Prusyalı kurmay subaylar, Osmanlı ordusu Mısırlıları yenecek bir durumda bulunduğundan hemen muharebeye girişilmesi için başkomutan Hafız Paşa'ya tavsiyelerde bulundular.

Fakat orduda bulunan ulema Cuma günü harp yapılmasının şer'an caiz olmadığını ileri sürdüler. Ertesi gün Prusyalı subaylar bir gece baskını yapılmasını teklif ettiler. Ulema bu sefer de gece ansızın haydut gibi baskın yapılmasının padişah askerlerinin şanına yakışık alamayacağı düşüncesinde bulundular. Bu arada Mısır ordusu Osmanlı kanatlarını kuşatacak bir durum yarattı. Moltke, Hafız Paşa'ya Birecik üzerine çekilip kuşatmadan kurtulmasını tavsiye etti. Fakat Paşa her ne sebeple olursa olsun geri çekilmeyi şerefsizlik saydığı için yerinden kıınılmadı.

Nihayet Mısırlılar beklenen saldırıya 29 Haziran da başladı. Hafız Paşa'nın derme çatma ve hurafeler içinde yaşayan ordusu dört saat içinde perişan edildi²⁷⁹. Askerler bir anda karmakarışık oldu, Prusyalılar Hafız'a bir tek sağlam taburu ileriye yollamasını önerdiler. O ise ne yapacağını bilemiyor öfke içinde kaçmaya çalışan askerlerinin üstüne yürüyor, önlerini kesmeye çabalıyordu. Osmanlı savaş malzemesinin hepsi yok edildi ya da korku içindeki topçular tarafından terk edildi. Harp meydanında binlerce ölü, on binlerce esir ve 160 parça top bırakıldı. Nizip yenilgisi Osmanlı ordusu için Konya'dan daha büyük bir felaket olmuştu.

²⁷⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s.140,141. Bkz: Ahmet Rasim, "Nizip Vakası", Osmanlı Tarihi, Meydan Yay.,İstanbul, 1966-67,s.407.

²⁷⁷ Toktamış Ateş, *Siyasi Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.316.

²⁷⁸ Fahir Armaoğlu,*a.g.e.*,s. 211.

²⁷⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, 141,142.

Sultan bu yenilgi haberini alamadı. Hiç kimse bu yenilginin haberini 900 kilometre ötede Boğaz kıyısında hasta yatmakta olan bir adama ulaştırmak için acele etmiyordu²⁸⁰. Sultan yakalandığı hastalıktan dolayı Nizip bozgununu haber alamadan öldü ve yerine 16 yaşında olan en büyük oğlu Abdülmecit padişah oldu. Birkaç gün sonra da Çanakkale önlerinde bulunan Osmanlı donanması, Mısır'a götürülerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildi. Böylece Osmanlı Devleti, ordusuz ve donanmasız, yani savunmasız bir duruma gelmişti²⁸¹.

Sultan Mahmut'un ölümünden bir müddet sonra mezarını ziyaret eden Moltke'nin ifadesiyle : “Sultan Mahmut bütün hayatı boyunca büyük bir elem çekti, milletini yeniden diriltmesi onun hayat vazifesi idi. Ümitlerinin gerçekleşmemesi

onun ölümü oldu”²⁸². Söylentilere inanmak gerekirse Sultan II. Mahmut'un son sözü “ Mehmet Ali”²⁸³ olmuş ve ardından vefat etmiştir.

4.3.1 Nizip Savaşı'nın Ardından Mehmet Ali'nin İzlediği Politika

Mısır ordusu Nizip'te yenilen ve dağılan Osmanlı ordusunu takibe girişmedi; İstanbul üzerine de yürümeye yeltenmedi. Ama Urfa ve Diyarbakır bölgesini ele geçirmeye niyetlendi.

Rusya, Mehmet Ali Paşa'yı bu emelinden vazgeçirmek için İngiltere katında resmen girişimde bulundu. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode, Nizip muharebesinden bir hafta önce, 16 Haziran 1839 günü İngiltere'ye bir nota verdi. Mısır'ın İstanbul'un güvenliğini ve Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdiye kalkışmasına karşı Avrupa büyük devletlerinin ortak bir tutum izlemelerini önerdi. Mısır Kütahya anlaşmasıyla kendisine bırakılan topraklarla yetinmeli, Urfa ve Diyarbakır'a yönelik bir askeri harekâta kalkışmamalıydı. Bu şartlar Rusya, Mısır'ın taleplerine karşı çıkamayacaktı.

Mehmet Ali Paşa, Urfa ve Diyarbakır bölgelerini de ele geçirmeye kalkıştırsa Rusya ne yapacaktı? Notada bu açıklanmıyordu; ama Rusya, Hünkâr İskelesi

²⁸⁰ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 166.

²⁸¹ Khaled Fahmy, *a.g.e.*, s. 288; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 199.

²⁸² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yayın evi, 14, Basım, İstanbul, 2005, s. 488,489.

²⁸³ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s.335.

anlaşmasını yorumlayarak “ Osmanlı ülkesini savunmak için” diye Güneydoğu Anadolu’ya asker göndermeye kalkışabilirdi.

İbrahim Paşa, Nizip muharebesinin ardından askeri biraz dinlendirdikten sonra tekrar harekete geçti. 6 Temmuzda üç piyade bölüğü Urfa ve Diyarbakır’ı zapt etmek üzere Malatya’ya gönderdiğini Kahire’ye rapor etti. İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Viskont Ponsonby’nin bildirdiğine göre, o günlerde İbrahim Paşa İstanbul üzerine yürümek niyetindeydi: babası Mehmet Ali Paşa ise Diyarbakır’ı Bağdat Paşalığını vb. ele geçirmek istiyordu.

Bu arada Rusya’da Mehmet Ali Paşa’ya gözdağı verdi. Mısır askeri Urfa ve Diyarbakır topraklarına saldırırsa, Rus ordusu da Anadolu’ya girecek ve Mısır ordusuna karşı koyacaktı. Bu üstü kapalı bir tehditti. Çar adına Mısır Valisine bunu duyurması için 30 Temmuzda Kahire’deki Rus Başkonsolosu Kont Modem’e talimat gönderildi. Güneydoğu Anadolu’ya karşı Mısır ve Rus tehditlerinin arkası gelmedi. Bu arada İstanbul’daki Padişah değişmiş, olaylar başka türlü gelişmeye başlamıştı²⁸⁴.

4.4 Sultan Abdülmecid’in Tahta Çıkışı (2 Temmuz 1839)

25 Nisan 1823’te doğan ve Osmanlı Padişahlarının otuz birincisi olan Sultan Abdülmecid, Sultan II. Mahmut ile Bezmialem Valide Sultan’ın oğludur. Kafes ardında yetişmediği için veliahtlığı döneminde serbest bir hayat sürmüştür.

1 Temmuz 1839’da henüz on yedi yaşında iken tahta çıktı. Abdülmecid’in kılıç kuşanma törenine sarık yerine fesle gelmiş olması bu padişahın yenilik taraftarı olduğunu gösterdi. Bu davranışı ile adeta II. Mahmut döneminde başlayan ancak yüzeyde kalmış olan ıslahatların kökleşmesi yönünde gayret sarf edeceğinin sinyallerini verdi. Abdülmecid’in tahta çıkışı koyu bir istibdat ile meşrutiyet havasının koklandığı yenilik hareketlerinin başladığı çok buhranlı bir döneme rastlamıştır. Böyle bir dönemde genç yaşta tahta çıktığı için sivil bürokrasinin çalışmasına doğrudan müdahale etmemiştir. Zaaf ve aczini bile padişah, devlet büyüklerine nasihatlerini dinleyeceğine ve kendilerine güveneceğine, yabancı sefirlere de II. Mahmut’un başlattığı ıslahata devam edeceğine dair söz vermiştir.

Abdülmecid, saltanatının ilk yıllarında II. Mahmut’tan beri süre gelen Mehmet Ali Paşa sorunuyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Mısır valisi Mehmet Ali

²⁸⁴ Bilal N.Şimşir,*a.g.e.*,s.86,87.

Paşa'nın bitmek bilmeyen istek ve saldırılarına karşı ancak Avrupalı devletlerin yardımı ile başarılı olabileceğine inanmıştır. Bu yüzden Abdülmecid devrinde dış politikada açık bir denge politikası göze çarpmıştır.

Sultan Abdülmecid mevcut olumsuz durumlara karşı önlemler almak için çalışmalarına Paris ve Londra Büyükelçiliklerinde bulunmuş Mustafa Reşit Paşa ile başlamıştır. Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı Kasım 1839'da "Gülhane Parkında" her kesimin katıldığı büyük bir kalabalık önünde okunarak ilan edilmiştir.

Bu fermanla Sultan Abdülmecid din farkı gözetilemeden bütün Osmanlı tebaasının can, mal, ırz ve namusunu koruyacağını, vergilerin adaletli toplanacağını, askerlik hizmetinin belirli müddet süreceğini, yeni mahkemelerin kurulacağını ve mülki idarede ıslahat yapılacağını beyan etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde 1830'lar da başlayan ciddi Batılılaşma hareketleri 1839'da Tanzimat Fermanı ile somutlaşmıştır. Bundan sonra fermanın öngördüğü büyük reform hareketlerine girişilmeye başlanmıştır²⁸⁵.

Bu dönemde Abdülmecid'in elinde hiçbir donanma ve hemen hemen hiçbir ordu yoktu. Yalnız barışa muhtaç olan Avrupa'nın tanıdığı hak genç padişahın lehinde olan tek şeydi. Padişah, kendi tebaasının sevgisini ve liberal düşünen Batı memleketlerinin saygısını da istiyordu²⁸⁶. Kont Nesselrode ise II. Mahmut'un yerine geçen Sultan Abdülmecid ile anlaşılması gerekildiğinden yanaydı²⁸⁷.

4.5 Avrupa Devletlerinin Duruma Müdahaleleri

1839 ilkbaharında Sultan'la Mehmet Ali Paşa arasındaki savaşın yeniden alevlenmesi İngiltere'ye Rusya'nın İstanbul üzerindeki etkisini azaltabilme imkânı verdi²⁸⁸. Çar I. Nikola başlangıçta ordusu ve donanmasıyla müdahale etmeyi düşündü. Herhalde Orlov'un 1833'de öngördüğü fırsat bu olsa gerek, diye düşünmüştü. Ama acaba Rus kuvvetleri Boğaziçi'nde görüldüğünde gerçekten Boğazların koruyucusu olarak karşılanır mıydı? Nesselrode biraz daha gerçekçi çıktı. Çar'a sabırlı davranmasını ve devletin borçlarını soğukkanlı bir biçimde

²⁸⁵ Necdet Hayta,Uğur Ünal, *a.g.e.s.* 117,118.

²⁸⁶ Joseph Von Hammer, *a.g.e.,s.* 2607.

²⁸⁷ Sergey Goryanof, *a.g.e.,s.* 113.

²⁸⁸ William B. Moul, *a.g.e., s.* 508.

değerlendirerek, sonucundan emin olmayacak bir harekete girişmemesini devleti de yalnız başına girişilen eylemin giderlerini karşılamaya mecbur etmemesini önderdi. Ondan sonra Rusya, Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere hep birlikte hareket eder gibi görünmeye başladılar. 27 Temmuz 1839'da beş ülke sefirinin verdiği ortak bir nota Osmanlı-Mısır savaşında hakemlik etmeye hazır olduklarını açıklıyordu. Avrupa'nın doğu Akdeniz'e çözüm getirme konusundaki bu istekliliği, Reşit Paşa'yı Londra'dan dönüşünde pek sevindirdi. Sarayda oluşmuş bir barış gurubunun padişaha Mehmet Ali Paşa'nın dediklerini hemen kabul etmesi yolunda telkinde bulunması genç Abdülmecit'in dayanma gücünü arttırmıştı.

Beş büyük güç Mehmet Ali'yi yeni bir Mısır hanedanının başlangıcı olarak kabul etmeye hazır olmakla birlikte tam bir davranış birliği göstermiyorlardı. Örneğin politikası (1809'dan beri Dışişleri Bakanı olan) Metternich tarafından saptanan Avusturya iki nedenle Sultan'ın otoritesinin sürdürülmesini ve güçlendirilmesini istiyordu. Konstantinopl'da istikrarlı bir hükümetin olması öncelikle halen buhar gemisi şirketlerinin yararlanmakta olduğu ticari ödünlerin (kapitülasyonlar) genişlemesi demektir. Viyana için daha önemli olan şey Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi durumunda bir Balkan milliyetçiliğinin doğması ve çok uluslu Habsburg monarşisini tehdit etmesi ihtimaliydi. Prusyalılar olup bitenleri Avusturyalı müttefikleri adına yakından izliyordu. Ama Berlin gazetelerinde İbrahim'in zafer kazanan ordularına yönelik, öfkeyle karışık bir hayranlık görülüyordu.

Fransız diplomasisi Mehmet Ali'yi destekliyordu. Kavala'da doğmasının yanı sıra mutlu bir rastlantı sonucu, Napolyon'la aynı yıl ve burçta dünyaya gelmiş olması da ilgi çekiyordu. Fransa'da o yaz "Napolyon Efsanesi" pek modaydı. Öte yandan Paris bankaları da Mehmet Ali'nin topraklarını tüm Doğu Akdeniz'e hakim olan bir ticari satraplık haline getirmeyi umuyorlardı. Ayrıca Fransızlar çeşitli nedenlerle, Suriye ve Lübnan'ı hatta Arap yarımadasını Mehmet Ali'nin yönetimine dahil etmenin yollarını arıyorlardı.

Diğer hükümetlerin hiçbiri Fransa'nın görüşüne katılmıyordu. Palmerston, Mehmet Ali'nin güçlü ordusunun, Hindistan'a giden en kısa yolu tehdit edebileceğinden kaygılanıyordu. Ayrıca onun çok geniş bir alanda Mısır egemenliğini ve ticaret tekeli uygulaması halinde, II. Mahmut'un ölümünden on ay önce imzalanmış olan Türk-İngiliz ticaret anlaşmasından Londra'nın yeterince

yararlanamayacağından korkuyordu. Çar I. Nikola ya da Devlet Şansölyesi Nesselrode da Mehmet Ali'nin ihtirasları konusunda kuşkuluydu. Ruslar onun İran'la büyük bir ittifak düşündüğüne, Tahran'daki Kacar Şah'ın Kafkasya ve Türkmenistan Müslümanları üzerindeki Çarlık nüfuzunu kırmasına yardım karşılığında İmparatorluğunu Mezopotamya'ya yayacağına inanıyorlardı. Londra ve St.Petersburg'da Mehmet Ali'ye duyulan kuşkular oldukça fazla olduğundan bu iki ülke çok geçmeden bir İngiliz-Rus "antant"ına gittiler. Bu yakınlaşma Fransızlara karşı doluydu. Osmanlı İmparatorluğu'nu da mümkün olduğu kadar uzun süre desteklemeye hazır olduğu için Avusturya ve Prusya'nın desteğini sağlıyordu.

Londra şimdi de "Doğu Meselesi" ne çözüm arayan devlet adamlarının uğrağı olmuştu. I.Nikola bir elçi yollayarak Mehmet Ali'ye ortak baskı uygulamayı ve Boğazların barış zamanında yabancı savaş gemilerine kapanması yolunda uluslararası karar almayı teklif etti²⁸⁹.

Toroslar'ın, Suriye'nin, Arabistan'ın ve Mısır'ın tek egemeni olan Mehmet Ali Paşa, Osmanlılardan silah zoruyla koparılmış olan bu eyaletler üzerinde irsi egemenliğinin kurulması amacıyla bazen Batı devletleri bazen padişahla görüşmeler yapıyordu. Avusturya, İngiltere ve biraz akli başına gelen Fransa bu istekler üzerinde pazarlık yapıyorlardı. Rusların desteğine güvenen padişah böyle aşağılayıcı istekleri şiddetle geri çeviriyordu. Mehmet Ali'nin bitmek tükenmek bilmeyen istekleri ve ısrarı Avrupa devletlerini oldukça oyalamaya başladı²⁹⁰.

4.5.1 Mehmet Ali ve Fransa'ya Karşı Dörtlü İttifakın Oluşturulması

Osmanlı Devleti'nin Nizip yenilgisi İngiltere'yi hemen harekete geçirdi. Çünkü İngiltere Hünkâr İskeleyi Anlaşmasından sonra artık Osmanlı Devletini yalnız bırakmamaya karar vermişti. Fransa'ya gelince; o da meselenin büyümesine taraftar değildi. Mehmet Ali'yi tuttuğu için, Mehmet Ali galip durumdayken iki tarafın anlaşılmasını istiyordu. Yeni bir krizin çıkması durumundan hoşlanmıyordu.

Mehmet Ali ayaklanmasının bu ikinci safhasından Rusya'da memnun kalmadı. Zira bu bunalım büyüyecek olursa Hünkâr Meselesi Anlaşması sorununun tazelenmesine neden olacaktı. Bu durum da Rusya, ya bu anlaşma ile elde ettiği

²⁸⁹ Alan Palmer, *a.g.e.*,s. 173,174.

²⁹⁰ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1054.

avantajları kaybetmeyi göze alacak veya İngiltere ile çatışacaktı ki bunu da hiç istemiyordu.

Avusturya'ya gelince; Artık 1830 ihtilallerinin etkisi geçmişti. Dolayısıyla Avusturya'nın 1833 de olduğu gibi Rusya'nın dümen suyunu izlemesine gerek yoktu. Batılı devletlerle işbirliği yapabiliyordu. O kadar ki Metternich İngiltere'nin Mehmet Ali sorunu için bir milletler arası konferans toplanması fikrini hararetle desteklediği gibi Viyana'yı Avrupa diplomasisinin bir "merkez"i haline getirmek istedi. Fakat İngiltere inisiyatifi o derece sıkı bir şekilde ele aldı ki bir süre sonra bütün diplomatik faaliyetler Londra'da yoğunlaştı.

Rusya başlangıçta milletlerarası konferans fikrine pek yanaşmadı. Bununla beraber Avrupa'nın ortak teşebbüslerinden de kopmadı. Bu sebeple Beş devletin İstanbul elçileri 27 Temmuz 1839'da Babıali'ye verdikleri ortak bir notada beş devletin Doğu sorunu konusunda aralarında mutabık kaldıklarını bildirerek Osmanlı Devleti'nin kendilerinin desteği olmaksızın hiçbir müzakereye girişmemesini istediler. Devletlerin bu teşebbüsü Babıali ile Mehmet Ali arasında herhangi bir anlaşmayı imkânsız kıldığı gibi, Osmanlı Devleti'ni devletlerin "kolektif vesayeti" altına sokuyordu. Ancak bu teşebbüs Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerine bağlı hale getirirken aynı zamanda birbirlerine karşı da kendilerini bağlı hale getirmekteydi.

Beş devletin bu cephe birliği İngiltere ile Avusturya'nın diplomatik zaferi idi. Çünkü Rusya bu teşebbüse katılmamazlık edemedi; aksi takdirde bütün Avrupa'ya kendisine karşı birleştirmiş olacaktı. Fransa da aynı şekilde düşündü. Ayrıca bu hareketi ile bu cephe içinde Mehmet Ali'nin ve dolayısıyla Fransa'nın çıkarlarını daha iyi savunabileceğine inanıyordu.

Avrupa Devletleri 27 Temmuz notaları ile bu şekilde bir cephe birliği kurmuş oldular. Fakat iş Mehmet Ali sorununun ne şekilde çözümlenmesi gerektiği konusuna gelince, görüşler birbirine uymadı. Görüş ayrılığı özellikle İngiltere ile Fransa arasında idi. İngiltere'ye göre Mehmet Ali Suriye'den çıkmalıydı. Fransa ise Mehmet Ali'nin o tarihe kadar elde ettiği kazançları ve özellikle Suriye'yi elinde tutmasına taraftardı. Mehmet Ali'nin Nizip galibiyeti Fransa kamuoyunda büyük sevinç yaratmıştı. Louis-Philippe ve bakanları bir yandan Avrupa devletler topluluğundan ayrılmamak gibi bir kurnazlık güderken, diğer taraftan da dünyanın hiçbir

konferansının Mehmet Ali'nin elinden kazançlarını alamayacağını çünkü adamın “ kılıç elde” beklediğini söylüyorlardı.

İşte bu sırada Rusya'nın yaptığı bir teşebbüs, Batı bloku içinde beliren görüş çatışmalarını daha da şiddetlendirdi. Çar'ın Londra'ya gönderdiği özel elçi Brunnow, 15 Eylül 1839'da Londra'ya gelir gelmez, Dışişleri Bakanı Palmerston'u görmüş ve hükümeti adına şu beyanı yapmıştı: Rusya, Mehmet Ali sorununda İngiltere ile birlikte hareket etmeye hazırdır. Ayrıca Rusya Hünkâr İskelesi Antlaşmasını yenilemeyecektir. Bunun yerine Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kapalılığı milletlerarası antlaşma haline getirilmelidir. Zaten Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı Rusya Osmanlı Devleti üzerinde bir kontrol kurmak için değil, onun varlığını ve güvenliğini garanti altına almak için yapmıştır.

Palmerston, Brunnow'un bu beyanı hem hayret ve hem de memnuniyetle karşıladı. Zira İngiltere'nin yapmaya çalıştığı şeyi şimdi Rusya kendisi teklif ediyordu. İngiltere, 1809 dan beri Boğazların kapalılığı ilkesini milletlerarası bir taahhüt haline getirmeye çalışmaktaydı. Bu açıdan da Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere'nin bu kapalılık politikasına bir darbe olmuştu. Şimdi Rusya, 1833 antlaşması ile elde ettiği üstünlük durumundan vazgeçiyordu. O kadar ki, Hünkâr İskelesi Antlaşması Çanakkale Boğazı'nın kapalılığını esas almış, fakat aynı kapalılığı İstanbul Boğazı için söz etmemişti. Şimdi Rusya İstanbul Boğazı'nın kapalılığını da kabul ediyordu. Bundan başka “ittifak”ın sağlamış olduğu siyasi avantajlardan da vazgeçiyordu. Nihayet Rusya, Osmanlı İmparatorluğu sorununda diğer devletlerin de söz hakkını kabule mecbur kalmıştı.

Rusya'yı bu şekilde harekete sevk eden sebepler vardı. Bir defa Rusya Hünkâr İskelesi Antlaşmasına yapılan bu kadar itirazdan sonra, pratikte bu antlaşmasının bir değeri kalmadığını görmüştü. Bu antlaşmayı uygulama alanına geçirmenin kolay olmayacağı anlaşılmıştı. Aksi halde bütün devletlerle savaşı göze almak gerekecekti. Bunu da yapamayacağına göre Rusya İngiltere tarafına kaymalı Mehmet Ali'ye destek veren Fransa ile onun karşısında yer alan İngiltere'nin arasını açmalı ve bu suretle Boğazlar sorununda yapmış olduğu bu fedakârlık karşılığında hiç değilse Batı Bloku'nu parçalamalıydı.

Gerçekten Rusya'nın bu diplomatik manevrası başarılı oldu. Fransa Suriye'nin tamamının Mehmet Ali'ye verilmesinde o kadar ısrar etti ki, İngiltere

Fransa'yı bu işin dışında bırakmaya karar verdi²⁹¹. Mehmet Ali vasıtasıyla Afrika'nın kuzeyinde büyük bir Arap İmparatorluğu kurma hevesinde olan Fransa Mehmet Ali'nin topraklarını mümkün olduğunca genişletmek istiyordu. Bu durum karşısında “Fransa'ya bir ders vermek gerekir. Şunu anlaması gerekir ki, sözleri ve istekleri Avrupa'nın kanunu değildir” diyen İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, Rusya, Avusturya ve Prusya ile anlaşarak Mehmet Ali sorununa çözüm bulmak üzere 15 Temmuz 1840 da Londra'da bir konferans düzenledi. Londra Konferansında iki belge kabul ve imza edilmiştir. Birincisi bir konvansiyon yani bir anlaşma, ikincisi de “ayrı sened” dir. Mehmet Ali sorununa ait çözüm formülünü “ayrı sened” belirtmektedir.

Konvansiyon'a gelince: Bu belge esasında bir “ittifak” antlaşması sayılabilir. Zira 5 maddelik olan bu anlaşmaya göre devletler, Sened'deki formülleri Mehmet Ali'ye kabul ettirmek için işbirliği yapacaklardı²⁹².

Kont Nesselrode, Mehmet Ali'ye yapılacak teklif hakkında şunları söylemiştir: “ Eğer bu teklif Londra tarafından kabul edilirse ve İskenderiye'de Mehmet Ali Paşa'ya karşı layık olduğu şekilde hareket edilirse, İstanbul'un emniyeti için bir korkumuz kalmayacak, bizim için oraya ne bir gemi, ne de bir tek asker yollamak lüzum ve ihtiyacı hasıl olmayacak ve bu lüzum ortadan kalkınca bütün Avrupa'yı içine alacak bir ihtilafın çıkması tehlikesi bertaraf edilmiş olacaktır. Meseleyi barışçı bir çözüm şekline ulaştırmak için müzakereleri İstanbul'da değil, İskenderiye'de bitirmek lazımdır. İnsan bir iş yapacağı zaman her şeyden önce kiminle görüşeceğini bilmelidir. Bizi uğraştıran bu iş için Mısır Valisi'yle konuşmalıyız. Bundan dolayı müttefik devletlerin gemilerini İskenderiye önlerine göndermek gerekiyor. Hâlbuki bu gemilerin Marmara Denizi'ne gönderilmesi istenirse Babıali'ye hitap etmek mecburiyeti doğacaktır. Korkarım ki bu hitap Osmanlı Devleti'ne yöneltilen son hitap olacaktır. Babıali'de uzun müddet ayakta duracak kuvvet ve mecal kalmadığı için mesele, Eski saray surları önünde top atmak derecesine vardırılsa Osmanlı Devleti, çaresiz, Avrupa emellerine boyun eğecektir”²⁹³.

²⁹¹ R.Garnett, Lord Palmerston, “A Letter by Lord Palmerston on the Egyptian Question of 1840”, *The English Historical Review*, Vol.18, No.69, (Jan. 1903), s. 128,129.

²⁹² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 212,213,214.

²⁹³ Sergey Goryanof, *a.g.e.*, s. 112.

4.5.2 Londra Anlaşması (15 Temmuz 1840)

Dörtlü Antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak ve Mehmet Ali'yi uzlaşmaya zorlamak amacıyla yapılmıştır. Taşındığı başlıca hükümler şunlardı:

1) Mısır, babadan oğula geçmek üzere, Güney Suriye ve Akka'da kayd-ı hayat şartıyla Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacak. Paşanın bu şartları kabul etmesi için on gün ara verilecek.

2) Mehmet Ali Paşa yapılan teklifi on gün içerisinde kabul etmezse ikinci bir teklif yapılacaktır ve bunda yalnız Mısır Paşalığı kendisine bırakılacaktır. On gün içinde bu yeni teklifi de kabul etmezse, Mısır'da kendisinden alınacaktır.

Dört devlet arasında gizli olarak hazırlanan ve imzalanan dörtlü antlaşmanın ilanı, Fransa'da büyük heyecan uyandırdı. Hükümet ve umumi efkâr Fransa'nın şerefine sürülen lekeyi temizlemek ve Mehmet Ali Paşa'yı yalnız bırakmamak için harbi bile göze aldılar. Fakat Fransa Kralı Lui Filip, Londra antlaşmasına milleti ve hükümeti kadar kızmasına rağmen, İngiltere ile harbe girişmek niyetinde değildi. Mehmet Ali'ye diplomasi yoluyla yardım etmeyi daha akıllıca bir hareket saydı. İngiliz Dış İşleri Bakanı, Lui Filip'in Mehmet Ali için kılıç çekmeyeceğini zaten çoktan anlamış bulunuyordu. Fransa olmadan Mısır buhranı çözmeye karar vermesinin de sebebi bu idi.

Mehmet Ali Paşa, Fransa'ya güvendiği için Mısır probleminin başından beri hudutsuz isteklerde bulunmuştu. Dörtlü antlaşmanın imzalanmasını ve Fransa'nın bu antlaşma karşısında aldığı harpçi durumu görünce dörtlü antlaşmayı yapan devletlere de kafa tutmaya koyulmuştu. Antlaşmanın Mısır'la ilgili hükümleri kendisine Dış İşleri Bakanı Kâtibi Sadık Rıfat tarafından bildirildiği vakit şu sözleri söyledi:

“Vallah billah tallah malik olduğum araziden bir karış yer terk etmem. Eğer bana ilan-ı harp ilan ederlerse padişahın memleketlerini alt üst ederek İmparatorluğunun harabeleri altında kendimi gömdürürüm”.

Mehmet Ali Paşa, ilk teklifi kabul etmesi için kendisine bırakılan on gün aralık sonunda dört, devletin konsolosları ile Sadık Rıfat Bey'i kabul ederek yeni itirazlarda bulundu:“ Mülkü Allah verir Allah alır ben Cenab-ı hakka mütevekkilim”. Bundan sonra da karşı taraftan yapılacak en ufak bir düşmanlık hareketine karşı İstanbul üzerine yürüyeceğini bildirdi. Sözün kısası Mehmet Ali Paşa dörtlü anlaşmayı yapan devletlerin tekliflerini Fransa'ya güvenerek kabul etmedi. Bunun üzerine dört

devletin konsolos ve memurları Mısır'ı terk ettiler. Sözle anlaşma devri geçmiş sıra kuvvete gelmişti²⁹⁴.

4.6 Mehmet Ali Paşa'ya Karşı Harp

Londra Anlaşmasını imzalayan devletler, Mehmet Ali Paşa'ya karşı hareketlerini şöyle kararlaştırdılar:

Rusya, Mısır kuvvetleri Anadolu içerisine yürüdükleri takdirde, İstanbul'u korumak için müdahale edecekti. Prusya, donanması olmadığı için harp hareketlerine girişmeyecekti. İngiltere, karada ve denizde Türklerle işbirliği yapmayı kabul etti. Eski Venedik cumhuriyetinin topraklarına konduğu günden beri denizci devlet olan Avusturya da, üç dört harp gemisiyle İngiliz ve Osmanlı donanmalarının yanında Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaşmayı kabul etti. Müttefiklerin bu durumundan da anlaşılıyor ki, Rusya ve Prusya pasif kalıyorlar; Avusturya harbe sembolik bir şekilde karışıyordu. Harp hareketlerinin başlıca ağırlığını Türkiye ile İngiltere yüklenmiş oluyordu.

Mehmet Ali Paşa bu sefer savunmada kalmayı uygun buldu. İbrahim Paşa Suriye sınırı ile Suriye kıyılarını Türklerle İngilizlere karşı korumak için askerlerini dağıtmak zorunda idi. Bu ise Osmanlı ve İngiliz propagandasının tesiriyle Lübnan'ın Mehmet Ali'ye karşı ayaklanmasını kolaylaştırdı. İbrahim Paşa'nın durumu daha başlangıçta kötüleşti. 11 Ağustos 1840'ta İzzet Mehmet Paşa komutasında bir kuvvet deniz yolu ile Beyrut yakınlarında karaya çıkarıldı. Türk, İngiliz ve Avusturya harp gemilerinden kurulu bir filo Beyrut'un önlerine gelerek mevcut Mısır gemilerini yaktı ve şehri topa tuttu. Bir ay sonra Beyrut, Sayda ve Sur şehirleri müttefiklere teslim oldu. Kasım'da da Akka kurtarıldı. Mısır ordusunun geçişlerini ve yiyeceklerini taşıyan bu şehir İbrahim Paşa'nın en önemli dayanağı idi. Müttefiklerin eline geçmesi üzerine Mısır ordusunu Suriye'yi tamamen boşaltmak zorunda kaldı.

Mehmet Ali kuvvetlerinin az zamanda ve hızla Suriye'den kovulması, Fransa'nın üzerinde büyük tesir yaptı. Fransızlar Mehmet Ali kuvvetlerinin çetin bir müdafaa harbi yapacaklarını ve kendilerine harp hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazandıracaklarını ummuşlardı. Tahminlerinde yanıldıklarını gösteren vakalar üzerine Tiyer kabinesi düştü.

²⁹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 198,199.

Mehmet Ali artık Fransa'ya güvenmenin boş olduğunu anladı²⁹⁵. Mehmet Ali yeni bir çatışmanın yaklaşmakta olduğunu görür. 23 Şubat tarihinde Hüsrev Paşa'ya çok açık bir mektup yazar ve onu büyük devletlerin niyetleri konusunda uyarır.

“Divanın benim Suriye'den atılmam amacıyla yabancı ülkelere başvurması konusunda etki altında bırakıldığını biliyorum. Aynı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını, beni yok ederek imparatorluğun bel kemiğini kırmak istediklerini nasıl görmezlikten gelebilirsiniz? Ekselans, size karşı açık ve samimi olacağım. Yetmiş yaşındayım ve kendim için hiçbir şey istemiyorum. Ancak bir ailem var ve onların geleceğini güven altına almak benim görevimdir. Hükümdarım bana Arabistan'ı bağışlasın, bugüne kadar ülkeme ve dinime verdiğim hizmetlere devam edeceğim. Bunun dışında imparatorluğu parçalamak ve arta kalanları paylaşmak isteyen düşmanların başarısını engellemek için elimden geleni yapacağım. Bana karşı düşmanca hareket edilmediğini düşünüyorsanız, hükümetimin doğal sınırları olan Toros geçitlerinin neden elimden alınmak istediğini söyleyiniz. Ekselans, bilgeliğiniz ve bana karşı göstermiş olduğunuz iyilik, bana dileğimi olumlu karşılayacağınız umudunu veriyor. İyiliğinize kutsal bir mabede sığınır gibi teslim olacağım ve Ekselanslarının bu dünyada ve öteki dünyada mutlu ve huzurlu olmalarına dua edeceğim”.

İşte Kavalalı'nın büyük devletlerden hiçbir yardım görmeyeceğinin, özellikle Fransa'ya hiç güvenemeyeceğinin bilincinde olduğunun yeni bir kanıtı. Ona gelişmeleri hızlandırmamasını öğütleyen siyaset adamlarına yaşadığı düş kırıklığını anlatır: “ Her zaman Avrupa'nın iyiliğini düşündüğüne inandım. Temsilcilerinin söylediklerini dinledim, sözlerine güvendim. Yanılmışım, şimdi artık hiçbir şey dinlemiyorum. Tekrar Türk oldum. Sudan bahanelerle parçalanmaya çalışan ülkemin çökmesini, ellerimi kavuşturarak seyretmeyeceğim. Mısır'ın İngiliz ve Türkiye'nin Rus olmasını hiçbir zaman kabul edemem. Sultanın en sağlam desteği olmak arzusundayım; kimse istediğimi anlamadı. Müslümanların insafına sığınıyorum. Cihat ilan edeceğim. Bana saldıracak olan Avrupa devletlerinin gücüne karşı direnemeyeceğimi biliyorum. Yakınlarımla birlikte savaşırken düşeceğim, ama onurumla öleceğim!”²⁹⁶.

²⁹⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 200.

²⁹⁶ Gilbert Sinoué, *a.g.e.*, s. 344,345.

Zaten bu sıralarda Amiral Nopier komutasında bir İngiliz filosu, İskenderiye'nin önlerine gelmiş bulunuyordu (25 Kasım 1840). Amiral, Mehmet Ali Paşa'ya anlaşma teklif etti. Paşa Suriye'yi istemekten vazgeçecek, Osmanlı donanmasını geri verecek buna karşılık babadan evlada geçmek şartıyla Mısır kendisine bırakılacaktı. Mehmet Ali bu şartları kabul etmediği takdirde, İskenderiye bombardıman edilecekti.

Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi zaten kaybetmişti. Oğlu İbrahim Paşa'dan hiçbir haber alamıyordu. Fransa'dan da herhangi bir yardım bekleyemezdi. Amiralin şartlarını kabul etti.

Osmanlı hükümeti, bu antlaşmadan memnun olmadı. İstanbul'da sonuna kadar harbe devam edilmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın yerine başka bir valinin Mısır'a tayini düşünülmekte idi. Fakat İngiltere'nin ısrarı üzerine Nopier ile Mehmet Ali Paşa arasında imzalanmış olan antlaşma kabul edildi. Bu suretle yedi yıldan beri süren Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı kesin bir şekilde çözülmüş oldu. Mehmet Ali Paşa Suriye'yi kaybetti ise de öldükten sonra evlatlarına geçmek üzere Mısır'ı kazanmış oldu. Artık Mısır'ın tarihinde Mehmet Ali Paşa sülalesinin rolü iş bakımından olduğu kadar haklar bakımından da kesinleşmiş oldu.

Padişah, Mehmet Ali Paşa ile gelecekteki münasebetlerini "Mısır valiliği imtiyazı fermanı" başlığı ile tarihe geçen bir ferman ile belirtti²⁹⁷.

Mehmet Ali Mısır'ı modernleştirdi ve Mısır'ı geleneksel bir monarşiye dönüştürdü; resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun vasıllı olmayı sürdürdü; artık mirasçısı olmadığı içinde bu imparatorluktan ayrılmaya cesaret edemedi. 1867'de halefi olan torunu İsmail Hidiv "bey" ilan edildi. Bu unvan "paşa" unvanının artık feshedildiğini ve Mısır hükümdarının naip olmadıkları anlamına geliyordu. Ancak bu Arnavutlar ne Mehmet Ali ne de halefleri İstanbul'u untabildiler: Başkent Kahire'nin zirvesine dikilen kaymaktaşından cami aslında klasik Osmanlı ulu camilerinin bir taklidinden başka bir şey değildir. Abbas Hilmi (1892-1914) Boğaziçi'nin Asya yakasında kendisine bir köşk yapmıştır ve bu köşk bugün hala ayaktaadır.

Eğer idare etmesini bilmezseniz, bağımsızlık bedeli yüksek bir erdemdir. Mısır hanedanlığına karşın ya da daha doğrusu bu hanedanlık yüzünden harap bir

²⁹⁷ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 201.

ülke haline geldi. Mısırlıların geçirdikleri son derece ciddi bir ekonomik krizden sonra İngilizler rüyalarını gerçekleştirme fırsatı buldular. 1882’de ülkeyi “ belirsiz bir süre” için işgal ettiler, Bu tarihten sonra da zaten Mısır bir daha asla Türk olmayacaktı!²⁹⁸.

4.7 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

Bilindiği gibi 15. Yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul’un ve arkasından Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflak-Buğdan’ın Türk topraklarına katılması sonucunda Marmara Deniz’i ile Karadeniz birer iç deniz haline gelmişti. Bununla birlikte Boğazlar üzerinde Türk egemenliği de kesin olarak kurulmuş ve özellikle İstanbul boğazı bütün yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştı.

Bu tarihlerden itibaren, Türk egemenliğindeki Boğazlar ile Karadeniz’in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalılığı, sürekli bir kural haline getirilmiş ve bu kuralın uygulanması Osmanlı Devleti’nin üzerinde titizlikle durduğu ilkelere birisi olmuştur. Böylece, Boğazların ve Karadeniz’in yabancı gemilere “kapalılığı ilkesi” temel ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dış siyasetinde, dolayısıyla devletlerarası siyasette fiilen ve hukuken yerini almıştır.

Ancak 16. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nin önce 1536’da Fransa’ya sonra da 1579’da İngiltere, 1598’de Hollanda gibi Avrupa Devletlerine verdiği kapitülasyonlar bu ilkenin yumuşamasına yol açmıştır. Bununla beraber Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçmemesi ile Karadeniz’in Türk iç denizi olması ilkesi devam etmiştir.

Boğazların stratejik önemi, Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönemlerde kendisine büyük yararlar sağlanmış bir bakıma üç kıtada yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Buna karşılık zayıflamaya başladığı dönemde de bir zaaf unsuru halini almıştır. Çünkü büyük devletler, Avrupa’da üstünlük sağlamayı amaçlarına ulaşabilmek için bir hedef haline gelmesine neden olmuştur. Rusya’nın güçlenmesi ve Karadeniz ile Boğazlara göz dikmesi bu durumu daha da nazik hale getirmiştir.

Nitekim, Rusya’nın 1699 Karlofça Anlaşması ile Azak’ı ele geçirmesi ve burada bir filo yapmaya başlaması, Karadeniz’deki statüyü değiştirmeye başladı. Ancak Osmanlı Devleti’nin buna karşı çıkması üzerine, Ruslar Karadeniz’deki Türk

²⁹⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Kabalcı, Yayınevi, İstanbul, Temmuz 2007,s. 436,437.

gemileri ile ticaret yapmak zorunda kaldılar. Bundan biraz sonra 1711 Prut Anlaşması ile Azak yeniden Osmanlı Devleti'ne geçince Karadeniz'de eski statü yeniden kuruldu. Bu durum 1774 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan KüçükKaynarca Anlaşması ile Rusya Karadeniz'de kendi gemileri ile ticaret yapmak ve ticaret gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını elde etti. Osmanlı Devleti'nin 1774'te Rusya ile imzalamış olduğu bu anlaşma Doğu Sorunu meselesinde Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinde bir otorite kurmasını sağlamıştır²⁹⁹. Bu bakımdan 1774 KüçükKaynarca Anlaşması, tümü ile Türk egemenliğinde bulunan Karadeniz ve Boğazlar üzerinde bir dönüm noktası sayılabilir. Ancak bu anlaşmayı, Boğazlar statüsünün başka bir devletle anlaşma yolu ile değiştirilmesi anlamına almamak gerekir. Çünkü Rusya'nın KüçükKaynarca ile sağladığı Boğazlardan sadece ticaret gemilerini geçirme hakkıydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin koyduğu Boğazların ve Karadeniz'in kapalılığı ilkesi bu tarihten itibaren de varlığını korumakta devam etmiştir.

Ne var ki, 18. Yüzyılın başlarından itibaren Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve Boğazlara sahip olmak Rus dış siyasetinin amaçlarından birisi olmuştur. Bu bakımdan KüçükKaynarca anlaşması bu yönden de gelecekteki girişimleri bakımından Rusya için önemli bir gelişmeydi. Rusya'nın Karadeniz'e kesin olarak yerleşmesi ise 1784'te Kırım'ı resmen topraklarına katması sonucunda olmuştur. Bununla beraber Osmanlı Devleti Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını ancak Napolyon tehlikesine karşı iki devlet arasında 23 Aralık 1798'de yapılan İstanbul Anlaşması ile kabul etmiştir. Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi bu anlaşma ile Osmanlı Devleti; Rus savaş gemilerinin geçici olarak ve kendisine yardım etmek amacıyla Boğazlardan geçmesine izin vermiş, Karadeniz'in Türk ve Rus gemilerinden başkasına kapalı olduğunu yani Karadeniz'de Rusya'nın ortaklığını kabul etmiştir.

Böylece bu tarihe kadar Boğazları kayıtsız şartsız egemenliğinde bulunduran Osmanlı Devleti; ilk defa olarak Boğazları başka bir devletle yaptığı anlaşma söz konusu yaparak bazı kayıtlara bağlamıştır. Bu da, Boğazlar statüsünde yeni bir dönemin aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Boğazlar sorununun açıkça başlamasına neden olmuştur.

²⁹⁹ Marlan Kent, *a.g.e.*, s.5.

Bunun hemen arkasından ise; Osmanlı Devleti, 1802 tarihli Paris Anlaşması ile tarihinde ilk defa olarak bir yabancı devletin (Fransa'nın) ticaret gemilerine Karadeniz'e girme izni vermiş ve daha sonra bazı devletlere de bu hakkı tanımıştır. Bu suretle Karadeniz de devletlerarası rekabetin içine girmiştir.

Öte yandan, 1805 yılında, Boğazlar ile ilgili 1798 Osmanlı-Rus Anlaşması yenilenmiş fakat bu anlaşma 1806 yılında yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı-Rus savaşının başlaması üzerine geçersiz kalmıştır. Bu arada önemli bir başka gelişme de, Osmanlı tarihinde yine ilk defa olarak İngilizlerin Çanakkale Boğazından zorla geçerek İstanbul önlerine gelmesi olmuştur. Bundan sonra dönemin siyasi gelişmeleri sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 5 Ocak 1809'da Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Anlaşması yapılmıştır. Bununla, Boğazların bütün savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edilmiş, Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi barış zamanında hiçbir devletin savaş gemisini Boğazlardan geçirmeyeceğine garanti vermiştir.

Görüldüğü gibi bu anlaşma ile Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi korunmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki serbestliğine önemli bir kısıntı getirilmiştir. Ayrıca bu tarihe kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olan Boğazlar konusuna, ilk defa Boğazlarla doğrudan ilgisi olmayan bir üçüncü devlet, İngiltere'de resmen karışmıştır. Böylece Boğazlar sorunu devletlerarası bir boyut almaya başlamıştır.

Nitekim Rusya, daha önce belirtildiği gibi 1829 Edirne Anlaşması ile kendi ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkını Osmanlı Devleti'ne bir defa daha kabul ettirdikten başka, bu haktan ve Karadeniz'deki ticaretten diğer bütün devletlerin gemilerinin yararlanabilmesini de sağlamıştır.

Böylece 1829 yılında, Boğazların savaş gemilerine kapalılığı yürürlükte kalmakla birlikte, ticaret gemilerine kapalılığı yönündeki "Eski ilke" değişerek, yerine " Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı" ilkesi getirilmiş oldu. Bu da, Boğazlar sorununa devletlerarası bir nitelik getirdi. Nitekim bu tarihe kadar, bazı devletler ikili anlaşmalarla veya kapitülasyonlardan yararlanarak ve ancak kendi gemilerini Boğazlardan geçirme iznini Osmanlı Devleti'nden almışlardı. Hâlbuki bundan böyle bütün devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermek, Osmanlı Devleti için bir yükümlülük haline getirilmiş oluyordu.

Rusya'nın Edirne Anlaşması ile sağladığı bu üstün durum, Osmanlı Devleti ile 1833'te yaptığı Hünkâr İskeleyi Anlaşmasıyla daha da güçlendi. Rusya sekiz yıl için yapılan bu anlaşmaya Çanakkale Boğazı'nın yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatılması koşulunu koymuş, buna karşılık yardım bahanesi ile kendi savaş gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını almıştır. Böylece Karadeniz'de ve Boğazlarda en üstün nüfuza sahip devlet haline gelmiştir. Bu da, diğer devletlerin Boğazlar statüsü ile daha yakından ilgilenmelerine yol açmıştır³⁰⁰.

Bu özet bilgidен anlaşılacağı gibi Boğazlar üzerinde Türk egemenliği İstanbul'un fethinden itibaren kesin olarak kurulmuştur. Bu dönem (1453- 1774), Rusya'nın Karadeniz'de bir güç olarak belirmesine, yani 18. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu tarihlerden itibaren önce Rusya daha sonra da diğer devletler tarafından, Boğazlarda Türk egemenliği ikili anlaşmalarla kısıtlanmak için zorlanmış ve bundan bazı sonuçlarda almışlardır. 19. yüzyılın birinci yarısında ise dünyanın gelişen siyasi ve ekonomik koşulları sonucunda, hemen her büyük Avrupa devleti, kendi çıkarları doğrultusunda Boğazlar sorununa daha çok eğilmiş ve burada yeni bir statünün kurulmasına çalışmasına başlamıştır. Onlara bu fırsatı da 1841 Londra Konferansı vermiştir.

Londra Boğazlar Anlaşmasındaki amaç; Bu devletlerin, 1840'ta Mısır Sorununa son verdikten sonra, bu defa yine "Doğu sorununun" bir parçası olan Boğazlar sorununu Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini kararlaştırdılar. Amaçları Boğazlardan geçiş statüsünü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olmaktan çıkartıp, Avrupa büyük devletlerin ortak garantisi altında yeniden şekillendirmektir. Fakat burada da devletlerin fikirleri birbirinden çok farklıydı ve kolaylıkla bir karara varma imkânı bulunamadı³⁰¹.

İngiltere 15 Temmuz, 1840 Anlaşması ile Boğazların kapalılığını ilke olarak Rusya, Avusturya ve Prusya'ya kabul ettirmişti. 10 Temmuz 1841 Protokolü ile de, Fransa'nın bu konudaki anlaşmaya davet edilmesi kararlaştırılmıştı. Nihayet 1841 yılı geldiğinde, Hünkâr İskeleyi Anlaşması'nın 8 yıllık süresi bitiyordu. Fransa daha önce, Mısır sorunu çözümlenmedikçe Boğazlarla ilgili herhangi bir anlaşmaya imza koyamayacağını söylemişti. Şimdi Mısır sorunu da sonuçlandığına göre, devletlerin

³⁰⁰ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 205-208.

³⁰¹ Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, s. 2608.

boğazlar konusunda bir milletler arası anlaşma imzalanmasına hiçbir engel kalmıyordu. Bu suretle, devletler Osmanlı Devleti ve Fransa'nın da katılması ile 13 Temmuz 1841 de Londra'da Boğazlar sözleşmesi denen belgeyi imzaladılar³⁰².

Mehmet Ali Paşa isyanının tetiklediği olaylardan sonra ortaya çıkan Boğazlar sorununun daha iyi anlaşılması açısından sorunun, bu anlaşmaya katılan devletlerin her birinin kendi cephesinden olaya bakmamız, anlaşmanın önemini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

4.7.1 Rusya ve Boğazlar

Fetihler siyaseti, Büyük Petro'nun bıraktığı farz edilen bir vasiyetnameye dayanan Rusya'nın İstanbul ve Boğazları egemenliğine geçirmek istemesi, yalnız Çarların bir politikası olmayıp Rusya'nın genel istila siyasetinin doğurduğu bir netice idi. Geniş ve zengin toprakları ile Avrupa'da siyasette olduğu kadar ekonomide de kuvvetli olmak isteyen Rusya, denizlere muhtaçtı. Rusya'nın kuzey ve Batı denizleri senenin muayyen bir bölümünde buzlarla örtülü idi. Doğu sahilleri ise ekonomi ve ticaret açısından yeterli derecede değerli değildi. Bu böyle olduğu için Karadeniz'i ve Akdeniz'i Ruslar, iktisat ve ticaretleri için birinci derecede önemli buluyorlardı. Ruslar ilk defa olarak, Karlofça muahedesiyle Karadeniz'e birleşik olan Azak denizine yerleştiler (1699).

Bundan sonra Karadeniz'i Rus gölü yapmak Rus politikasının amaçlarından biri oldu. 1774'te imzalanan Küçükkaynarca Anlaşması bu amaç istikametinde atılmış kuvvetli bir adım idi. 1784'te Kırım'ı resmi olarak Rus topraklarına ilhak ettikten sonra Rusya, Grek projesini gerçekleştirmeyi kurdu. Bu projenin temel amacı İstanbul ve Boğazlar üzerinde Rus nüfuzunu gerçekleştirmektir. Rusya'nın Avusturya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı bu maksatla 1787'de başlattığı harp onu amacına yaklaştırmaktan uzak kaldı. Napolyon Bonapart'ın Mısır'a saldırışı (1798), Sen-Petersburg hükümetine maksatlarına ulaşmak için başka yoldan yürümek fırsatını verdi. Ruslar Osmanlı hükümetine Fransa'ya karşı ittifak teklif ettiler. 1799'da Osmanlı-Rus anlaşması bu teklif üzerine imzalandı. Rusya ilk defa olarak Dost devlet sıfatıyla Boğazlardan her iki istikamette gemi geçirmek hakkını sekiz yıl için kazanmış oluyordu. Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'nu başka devletlerle

³⁰² Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 216, 217.

paylaşmak veyahut onun yerinde bir Grek hükümeti kurmaktan ise, padişahı himayelerine almanın daha uygun olacağını bundan böyle düşünmeye başladılar.

1805'te yenilenen Osmanlı-Rus anlaşması Türkiye ve Rusya Karadeniz'i kapalı deniz olarak kabul ettiler. Kendi harp gemilerinden başka harp gemilerinin bu denize girmesi yasak idi. Bir düşman filosunun ise zorla girmesi halinde iki devlet kuvvetlerini birleştirerek karşı koymayı kararlaştırdılar. Bundan başka Rus harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesi ve Babıali'nin gerektiği hallerde bu gemilere yardım etmesi kararlaştırılmıştı.

1807'de başlayan Osmanlı-Rus harbi dolayısıyla bu anlaşma hükümsüz kaldıysa da Yunan isyanlarının sebep olduğu 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sonunda imzalanan Edirne Anlaşmasında Ruslar Boğazlardan ticaret gemileri için geçit haklarını tekit ettirdiler. Hünkâr İskeleyi Anlaşmasıyla da Boğazların başka devletlerin harp gemilerine kapatılmasını sağladılar. Bu antlaşmanın hükmü, Londra Konferansına kadar hak bakımından yürürlükte kaldı.

4.7.2 Fransa ve Boğazlar

Fransa'nın Boğazlarla ilgilenmesi coğrafya durumundan başka Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllardan beri devam ettirdiği siyaset ve ekonomi münasebetlerinin yapısı, bir de XVIII inci yüzyılda sömürge politikasında yer alan değişiklik sebebiyledir.

Fransa Akdeniz devletidir. Osmanlılarla XVI. Yüzyılda sağladığı dostluk sayesinde kapitülasyonları elde etmiştir. Bunlar Osmanlı topraklarında ekonomi ve ticaret bakımından Fransızlara önemli çıkarlar sağlamakta idi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'daki sömürgelerini İngilizlere kaptırdıktan sonra Atlas denizinde egemenlik İngilizlere geçmişti. Fransa Atlas Denizindeki kayıplarını telafi etmek için Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmek yolunu tuttu. Taleyran'ın hatıratında Akdeniz problemi şu şartlarda Fransa için manasını buluyor:

“Akdeniz tamamen bir Fransız gölü olmalıdır. Ticaretini biz yapmalıyız. Bizim projemizi kendilerine mal edinmek isteyenleri Akdeniz'den uzaklaştırmalıyız”.

Kampoformiyo muahedesinden (1797) sonra, Venedik Cumhuriyeti topraklarının Avusturya ile Fransa arasında paylaşılması, Fransızların Yedi Yunan adalarına yerleşmeleri, hatta Mısır'ı istila etmek teşebbüslerinde bulunmaları

Akdeniz'i Fransız gölü yapmak yolunda atılmış kuvvetli adımlardır. Fakat Fransa'nın Akdeniz'i egemenliği altına alması isteği, Rusya'nın Karadeniz'i Rus gölü haline getirmek, Boğazları ele geçirerek Doğu Akdeniz'e sahip olma ihtirasları ile çarpışıyordu. Çar Alexandr, Erfurt'ta, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılmasını Napolyon Bonapart ile söyleşirken İstanbul'un ve Boğazların Rusya'ya bırakılmasını istemişti. Napolyon bu isteğe "İstanbul tek başına İmparatorluğa değer" ve "Marsilya'nın yolu Boğazlardan geçer" sözleriyle Rusya'nın ihtiraslarına set çekti. Bundan sonra İstanbul ve Boğazlara karşı yöneltilen her Rus harekâtı karşısında Fransa'yı, Doğu Akdeniz'e yayılmak niyetinde olan her Fransız çalışması da karşısında Rusya'yı buldu. İstanbul ve Boğazlarla bu kadar yakından ilgili olan yalnız Rusya ile Fransa değildi, İngiltere'de vardı.

4.7.3 İngiltere ve Boğazlar

XVIII. yüzyıla gelinceye kadar İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile yalnız ticaret bakımından ilgilenmekte idi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sıralarında, Doğu Akdeniz ve Boğazlar, İngiltere için hiçbir ehemmiyet taşımıyordu. O kadar ki bu harp içinde bir Rus filosunun Baltık Denizi'nden Akdeniz'e gelerek Yunan Adalarını ve Mora'yı işgal etmesi, İngilizlerin müsamahası ve kılavuzluğu ile mümkün olmuştu. Fakat XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Doğuda kurmuş olduğu İmparatorluğun büyük önemini kavradı. Bu İmparatorluğa giden yolların güvenliğini sağlamak, İngiltere politikasının başlıca amacı oldu. Hindistan ile Avrupa arasında en kısa yol Akdeniz'den geçtiği için bu deniz İngiltere için yalnız ekonomi bakımından değil, fakat politika bakımından da değer kazandı. Akdeniz egemenliğini kimseye kaptırmamak, İngiltere için temel problem arasına girdi. Kendisi 1713'te Atlas Denizi ile Akdeniz'in kapısı olan Cebelüttarik'a yerleşmişti. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı istila sebebinden birinin de, İngiltere'yi sömürge yollarında vurmak olduğu için İngiltere, Türkiye ve Rusya ile Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için işbirliği yaptı. Bu olay kendisine Akdeniz'in orta yerinde strateji yönünden önemli yer olan Malta'yı kazandırdı. İngilizler bir ara geçici olarak yerleştikleri Mısır'ı bile işgal etmeyi düşündüler. Çünkü Hindistan'a giden yolların en önemlisi buradan geçmekte idi. Hindistan yollarından bir başkası da Dicle, Fırat vadisinden Basra Körfezine uzanan yoldu. Bu yol da Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. İngiltere'nin Osmanlı topraklarının tamlığına taraftar olması bu yollar sebebiyledir. İngiltere bu yolların Fransa'nın veya Rusya'nın eline

geçmesini önlemek için Osmanlı İmparatorluğu ile devamlı surette işbirliği yapmayı politikasının temelli prensiplerinden biri saymıştır.

4.7.4 Prusya ve Boğazlar

Deniz devleti olmadıkları için Avusturya ve Prusya, Boğazlar üzerinde bundan önce saydığımız üç büyük Avrupa devletinin politikalarına benzer politikaya sahip olmamışlardır. Avusturya Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu olduğu için bu İmparatorluğun mukadderatı ile ilgilenmiş, Prusya'da Avrupa büyük devleti sayıldığından, Avrupa problemi halini alan Osmanlı meselelerinde düşüncesini söylemeye davet edilmiştir. Sözün kısası, bu iki devlet Boğazlar meselesinde hiçbir zaman teşebbüs sahibi olmamışlardır³⁰³.

1841'de Boğazlar hakkında karar vermek için Londra Konferansı'nın toplanacağı günün arifesinde büyük devletlerin Boğazlar konusu üzerindeki düşünce ve durumları işte bu şekildedir.

Anlaşmanın maddelerini inceleyecek olursak;

1) Osmanlı Devleti, barış halinde bulunduğu sürece, eskiden beri uyguladığı gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirtmemeyi kabul ediyordu. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya devletleri de bu kurala uyacaklarını taahhüt ediyorlardı.

2) Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi dost devlet elçilerinin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerine Boğazlardan geçmeleri için izin verebilecekti.

3) Padişah, Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri içinde bulunan bütün devletleri bu antlaşmaya uymaya çağıracaktı.

4) Antlaşma en geç iki ay içerisinde onaylanacaktı ve anlaşmada imzası bulunan devletler, saptanan koşulların uygulanmasını taahhüt ediyorlardı³⁰⁴.

Birinci madde ile büyük devletler kendi kendini müdafaa edemeyecek derecede zayıf ve güçsüz ve bizzat sahip olduğu vasıtalarla ihtiyaçlarını gideremeyecek kadar aciz ve fakir bir Türkiye'nin, varlığını böylece devam ettirmek

³⁰³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 205-208.

³⁰⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 209.

için, kendi aralarında siyasi bir birlik kurulması gerektiğini hep birlikte teslim ettiler³⁰⁵.

Anlaşmanın ikinci maddesinde, Padişahın kendisi için muhafaza ettiği eski bir haktan bahsediliyorsa da bu, birinci madde ile boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçmesine istediği gibi müsaade etme hakkına şüphesiz sahip olan Padişah'ı, böyle bir haktan mahrum etmek gayesinin takip edilmesinden kaynaklanıyor. Birinci madde Padişah'tan bir hakkı kaldırıyor ve aynı zamanda da hükümlerlik haklarına zarar veriyor. Hâlbuki ikinci madde, boğazlardan geçişe müsaade etmek işindeki hakkı padişah için saklı bulunduruyor, fakat bu hakkı o kadar sınırlamalara uğrattırıyor ki, Padişah için ancak ve ancak yabancı elçilikler maiyetinde bulunan küçük deniz taşıtlarına mahsus fermanları çıkarmak yetkisi baki kalıyor. Demek oluyor ki, 1841 Anlaşması iki tarafı da bağlayan mecburi bir taahhüdü içine alıyor³⁰⁶.

Bu anlaşmayla asıl zafer İngiltere'nin olmuştu³⁰⁷. İngiltere devleti bu muahede ile evvelce 1809 yılında Osmanlı Devleti ile boğazlara dair yaptığı tek taraflı anlaşmayı çok taraflı bir Avrupa muahedesine çevirmeye muvaffak oldu. Bu suretle 1809 anlaşması mucibince boğazların kapalılığı kaidesinde haiz olduğu tek kefil sıfat ve durumundan hem kurtulmuş ve hem de boğazların kapalı kalması keyfiyetini diğer devletlerin iştirak ile daha sağlam bir şekilde koymaya muvaffak oldu. Çünkü bu 1841 Londra Anlaşması ile boğazların kapalılığı, Avrupa devletler hukukunun bir prensibi mahiyetini kazandı. Bu da boğazlar üzerinde büyük devletlerin müşterek bir himayesi demektir. Bu müşterek himaye daha önce söylediğimiz gibi Babıali'nin Mısır valisi ile olan münasebetleri ve dolayısıyla büyük devletlerin üzerinde aldıkları himayeden tesadüfen ileri gelmiş ve onu içine almış bulunuyordu. Zaten bu anlaşmadan asıl maksat da Avrupa muvazenesinin, diğer bir deyimle genel barışının menfaatine olarak Osmanlı devletinin bir takım sarsıntılara uğramasının önünü almaktı³⁰⁸.

³⁰⁵ Sergey Goryanof, *a.g.e.*,s. 138.

³⁰⁶ Sergey Goryanof, *a.g.e.*, s.140.

³⁰⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*,s.218.

³⁰⁸ Cemal Tükin, *a.g.e.*,s. 283.

4.8 İsyanın Sonuçları

Mehmet Ali Paşa isyanının sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

(i) Başlangıçta Suriye ve Adana'yı da kontrolü altına alan Mehmet Ali Paşa, isyanın sonunda buralardan vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak Mısır üzerinde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak kalmak koşuluyla bir hâkimiyet kazanmıştı; (ii) Rusya, bu isyan ile Osmanlı Devleti'nden koparmak istediği ayrıcalıkları Hünkâr İskelesi Anlaşmasıyla aldı böylece Osmanlı Devleti ve Boğazları üzerine avantaj elde etti. Ancak, sorunun ikinci aşamasında İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleriyle bu durumunu kaybetti; (iii) Mısır'ın İngiliz çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu gören İngiltere, Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesini önleyerek Hindistan ve Doğu Akdeniz'deki güvenliğini ve çıkarlarını korudu. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret antlaşması ile İmparatorluk üzerindeki çıkarlarını arttırdı. (iv) Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesiyle, Mısır'da yeniden gelişen nüfuzunu sürdürmek için, Mısır sorununun önemli bir bölümünde Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Ancak, Fransa'nın bu iki yönlü politikası kendisini diğer Avrupa devletleri karşısında yalnız bıraktı. Bu bakımdan Fransa kesin olarak bir çıkar sağlayamadı.; (v) Avusturya ise, Mısır sorunundan doğrudan bir çıkar beklemiyordu. Genel olarak, İsyanın bastırılması Avusturya politikası için bir başarı sayılmaktaydı. (vi) Osmanlı Devleti ise bir valisi tarafından çıkarılan isyanda ancak Avrupalı devletlerin yardımını alarak bastırabilecek duruma gelmiş olması, devletin içinde bulunduğu durumu daha net görmesine yardımcı oldu. (vii) Bu isyan ile birlikte Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında Avrupa büyük devletlerinin ağırlığı daha fazla duyulmaya başladı; (viii) Osmanlı Devleti, hukuk yönünden Mısır'ı yeniden kendine bağlamasına rağmen, bu zengin ve stratejik önemi olan eyaletini kaybetti. Bu olay neticesinde de yeni bir sorun ortaya çıkmış, Avrupa'nın "Şark Meselesi" politikası gereğince Boğazlar, bu devletler tarafından üzerinde rekabet oluşturan yeni bir saha olarak karşılırlarına çıkmıştır.

SONUÇ

Mehmet Ali Paşa'nın valiliğinin onaylanması ile birlikte Mısır tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da güçlü bir yönetim kurdu, maliye, ziraat, ordu ve eğitim alanlarında pek çok ıslahatlar yapmıştır. Mısır'ı her bakımdan güçlendirmiş, Avrupa kültürüne açmış, çok güçlü bir ordu ve donanma kurmuştur. Mısır'ın sahip olduğu zenginliği o zaman kadar görülmemiş oranda artmıştır. Fransız işgalinden sonra Mısır'da yeniden düzeni sağlamış, Kölemen direnişini sona erdirmiş, Vahhabi isyanını bastırmıştır, Rum isyanında Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Ödemesi gereken vergileri de her zaman ve eksiksiz ödemiş, yeri geldiğinde de Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşın ardından ödemesi gereken savaş tazminatını da kendi ödemiştir. Görüldüğü gibi, Mehmet Ali Paşa şüphesiz ki Osmanlı Devleti'ne büyük yararlılıklar sağlamıştır. Ancak, yine de Mehmet Ali Paşa tüm bu başarıları karşısında kendisinin de düşündüğü ve beklediği gibi, kendisine daha geniş topraklar verilmemesi ona hiçbir zaman Suriye'yi istila etme hakkını vermezdi. Sonuçta Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne tabii ve onun emirlerini uygulamakla yükümlü bir valiydi.

Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sürecinde Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve sosyal sorunlarının dayatması ve batının teşviki ile hızlı bir batılılaşma sürecine girmekle yüz yüze kalacaktır. Bu olay ile cesaretlenen ve özgüveni gelişen Mehmet Ali, daha sonra devlet ve padişaha karşı savaş açacak, Anadolu'da askeri olarak Kütahya'ya kadar ilerleyecektir. Şark Meselesinde yeni bir sürecin başlamasına neden olan Mehmet Ali, II. Mahmut'u Avrupa devletlerinin nüfuzu ve müdahalesi alanına itti. Mehmet Ali Paşa'nın zor duruma düşürdüğü II. Mahmut, zamanının devlet siyaseti ve dünya dengeleri gereği, henüz kısa zaman öncesine kadar kaybettiği savaş nedeniyle ödemesi gereken yüklü bir tazminata maruz bırakılan ve neticesinde önemli bir toprağını kaybetmesine neden olan Rusya'ya sarılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine İstanbul'da ve Şam bölgesinde yoğun bir batı nüfuzu artışı yaşanmıştır. Bu süreçte, Avrupa Devletleri, bölgeyi, ticari, siyasi ve eğitim alanlarında etki altına almış, mevcut sistemi kökünden değiştirecek sürecin başlamasına neden olmuşlardır.

Sanayi devrimi ve sömürgecilik dönemleriyle birlikte Doğu; Batılı devletler nazarında büyük bir cazibe merkezi haline gelmişti. Çünkü dünya ulaşım ve ticaret

hattının en işlek noktasında yer alması, sömürgelere giden yolda son derece stratejik bir noktada bulunması, sömürgeci güçler nazarında bu coğrafyayı bir kat daha vazgeçilmez kılmıştır. Öyle ki, zamanla dünyaya hakim olmanın öncelikle Ortadoğu'ya hükmetmekle gerçekleşeceği düşüncesi yaygınlık kazanır olmuştur.

İsyan nedeniyle Padişah çok ağır sayılabilecek Hünkâr İskeleyi Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış, ardından taviz üzerine taviz verilmeye başlanmış ve Osmanlı ekonomisi çözümsüz bir krizler sürecine girmiştir.

Bu olaylar Tanzimat'ın yolunu; Tanzimat, Islahatın, Islahat, Meşrutiyetin, Meşrutiyet de Osmanlı hanedanının tasfiyesi sürecine işaret eden İttihat ve Terakki'nin yolunu açacaktır. “Batılılaşma” politikaları, daha sonra bilimde, yönetimde ve iktisatta Batılılaşma problemi olarak ortaya çıkacaktır

İsyanda görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin bir paşasına yenilmesi onun Batılı devletlerce gücünün anlaşılmasına sebep oldu. Bir paşasına mağlup olan bir devletin güçlü devletler karşısında kolaylıkla yenilebileceği anlaşıldı. Ancak bu durum Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan devletlerarasındaki rekabeti de beraberinde getirdi. Çıkarlar savaşının sürecini başlattı. Osmanlı Devletinin Daha fazla ayakta kalabileceğine imkân vermeyen Batılılar, Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarını bu olaydan sonra hızlandırmaya başladılar. Bu uğurda ellerine geçirdikleri her fırsatı çok iyi değerlendiriyorlardı. İşte Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı da Şark Meselesi politikasını devreye sokmak için bulunmaz bir fırsattı.

Sonuç olarak, Türk ve İslam dünyası üzerinde çeşitli çıkarları olan Batılı emperyalist güçler dünya kamuoyu önünde açıktan açığa söyleyemedikleri niyetlerini kamufle edebilmek için 19. yüzyılın başlarından itibaren “Şark Meselesi” adı altında bir kavram ortaya atmışlardır. Bundan dolayı Türk ve İslam dünyasında meydana gelen birçok olayı aynı mantık üzerinden değerlendirirsek, olaylar farklı olsa da temeldeki amacı aynı olan tüm bu politikalara “Şark Meselesi” ismini vermek daha doğru görülmüştür. Günümüzde de şark meselesi daha büyük boyutlar içerisinde Türkiye'de ve Ortadoğu'da varlığını sürdürmektedir.

Şark Meselesi, geçmişte kalmış tarihi bir mesele değil; bugünde geçerli olan Türk ve İslam âlemini halen tehdit eden en önemli sorunlardan birisidir.

KAYNAKÇA

- Açıkses Erdal, Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüzyıllık Ortadoğu Hayali*, Chester Projesi, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Yayınları, No:19, Tarih Şubesi Yayınlar No:16, Elazığ, 2010.
- Afyoncu Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2011.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt II, İlgı Kùltür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ahmed Lùtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lùtfi Efendi Tarihi*, 4-5, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- Akgün Halil, *İslam ve Batı*, İstanbul, 1998.
- Akşın Sina, *Türkiye Tarihi*, 3.Cilt, Cem Yayınevi, 10. basım, İstanbul, 2009.
- Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Altındağ Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, I.Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1980.
- _____, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Ankara, 1988.
- Atilhan Cevat Rifat, *Tarih Boyunca İslam Hakimiyeti ve Uğradığı Suikastler*, Özbahar Yayınlar, İstanbul, 1969.
- Ateş Toktamış, *Siyasi Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aydoğan Metin, *Türkiye Üzerine Notlar (1923-2005)*, Umay Yay.,10. Baskı, İzmir, 2005.
- B. Moul William, "Balances of Power and European Great Power War 1815-1939; A Suggestion and Evidance", *Canadian Journal of Political Science*, Vol.18, No. 3, (Sep.1985), ss. 481-528.
- Baęce H.Emre, "Emperyalizm kurumları ve Amerika Kamu Diplomasisi", *İstanbul Üniversitesi,Siyasal Bilgiler Fakùltesi Dergisi*, sayı28, Mart 2003.
- Bailey Frank E., "The Economics of British Foreign Policy 1825-50", *The Journal of Modern History*, Vol.12,No.4, (Dec.1940), ss. 449-484.
- Bakır Muhammed el-Hakim, Çev: Halil Aldemir, *Oryantalistler ve Kur'an Hakkındaki Şüpheleri*, Beyaz Karınca Yayınları, İstanbul, Şubat, 2011.

- Bayrak Meral, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletleri’nin Tutumu”, *Osmanlılar*, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 71-86.
- Bulut Yücel, *Oryantalizm’in Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- Burçak Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791–1941)*, Aydınlık Mat., İstanbul, 1946.
- Cılacı Osman, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , Ankara, 1992.
- Driault de Edouard, *Şark Mes’alesi (Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)*, Çev:Nafiz, Berikan Yay. Ankara, 2003.
- Çetin Atilla, *Kavalalı Mehmed Ali’nin Mısır Valiliği*, İstanbul, 1998.
- M.İsmail Çolak, “Doğu Meselesi ve Oryantalizm”, <http://www.vuslatdergisi.com/article.php?id=2caa219cfd3ae11e47976f157769d9b9&sid=6078153429>.
- Çulcu Murat, *Marjinal Tarih Tezleri*, E Yayınevi, 8.baskı, İstanbul, 2004.
- Fahmy Khaled, *All the Pasha; Men, Mehmet Ali, His Army And The Making Of Modern Egypt*, The American University in Cairo Pres Cairo, New York, 2002.
- G. Scelle, “Studies on the Eastern Question” *The American Journal of International Law*, Vol.5, No.1 (Jun.1911), ss. 144-177.
- Goryanof Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2006.
- G.H.Bolsover, “David Urquhart and the Eastern Question 1833-37, A Study in Publicity and Diplomacy”, *The Journal of Modern History*, Vol.8, No.4, (Dec.1936), ss. 444-467.
- H.Mc Neill William, *Dünya Tarihi*, İmge Kitapevi, 10.Baskı, Ankara, Mart 2005.
- Hamiyet Sezer, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı”, *Osmanlı C. 2*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 87-93
- Hayta Necdet, Ünal Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*, 2.Baskı, Gazi Kitapevi , Ankara, Ekim 2005.
- İlhan Suat, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, 3.Basım, Bilgi Yayın evi, Ankara, 2006.
- İrtem, Süleyman Kani; *Osmanlı Devleti’nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi*, Temel Yay., İstanbul, 1999.
- Jorga Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5.Cilt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Karadağ Raif, *Şark Meselesi*, 3.Baskı, Emre yayınları, İstanbul, 2005.

- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 5.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- _____ *Osmanlı Tarihi*, V.Cilt, TIK Basımevi, Ankara 1983.
- Kazıcı Ziya, *Müslüman Hıristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayıhan yayınevi, İstanbul, 2011.
- Kent Marlan, *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, Frank Cass, London, 1996.
- Kılıçbay Mehmet Ali, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, 2.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.
- Kocabaş Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan yay. İstanbul, 1989.
- Kurat Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1999.
- Kutluoğlu Muhammed H, *The Egyptian Question*, Eren Yay., İstanbul, 1998.
- Küçük Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *Tarih Dergisi*, Sayı:32, (Mart 1979), ss. 607-638.
- Küçük Mustafa, "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e kadar olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti!", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yeni Türkiye, Ankara, 1999, ss. 51-62.
- Kürkçüoğlu Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz ilişkileri*, İmaj Yay., Ankara, 2006.
- Kütükoğlu Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, C.II.,(1838-1850), İstanbul, 1976.
- Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.
- _____ *The Emergence of Modern Turkey*, New York, 1966, 3.Baskı, 2002,
- Luraghi Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yay., İstanbul, 2000.
- M. Çay Abdülhalük, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi yayınları, Ankara, 1993.
- Mantran Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2.Cilt, Çev: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslar Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Meram Ali Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş yay. İstanbul, 1969.
- Olson Robert-Asf Hüseyin, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınevi, 26. Baskı, İstanbul, 2008.
- Öke Mim Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, İstanbul, 1982.

- Palmer Alan, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi, (Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi)*, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, 5.Baskı, İstanbul, 1995.
- Parlakışık Ahmet, *Oryantalizmin Soruları*, İstanbul, 1995.
- Poole Lane Stanley, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çeviren: Can Yücel, 3.Baskı, Tarıf Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999.
- Quataert Donald, "The Otoman Empire 1700-1922", *Cambridge second Edition, New Approaches to European History*, New York, 2005.
- R.Garnett, "A Letter by Lord Palmerston on the Egyptian Question of 1840", *The English Historical Review*, Vol.18, No.69, (Jan. 1903), ss. 125-130.
- Rasim Ahmet, "Nizip Vakası", *Osmanlı Tarihi*, Meydan Yay., İstanbul, 1966.
- Rıza Ahmet, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*, Üçdal Neşriyat yayınevi, İstanbul, 1982.
- Rodkey Frederick Stanley, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41", Part II, *The Journal of Modern History*, Vol.2, No.2 (Jun.1930), ss. 193-225.
- Roux Jean-Paul, *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı, Yayınevi, İstanbul, Temmuz 2007.
- Saib Ahmed, *Şark Meselesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- Said Edward, *Kültür ve Emperyalizm* Çev. Necmiye Alpay, Hil Yay, İstanbul, 2004.
- Savaş Mevhibe, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Neticelerini Hazırlayan Unsurlar*, Aksu (mahalli) Gazetesi, 2 Nisan-10 Eylül 1996, 407- 430 sayılarında neşredilmiştir.
- Sender Oral *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitab evi, 16.Baskı, Ankara,2007.
- Shaw Stanford, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1983,C.2.
- Sibai Mustafa, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şimşir Bilal N., *Kürtçülük, (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Sinoue Gilbert, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Son Firavun*, çev: Ali Cevat Akkoyunlu, 2.Baskı, Doğan Kitapevi, İstanbul, Ocak 2004.
- Sorel Albert, *La Question d'Orient, Paris, 1889, (Meseley-i Şarkiyeye)* çev. Yusuf Ziya, İstanbul, 1911.
- Soysal İsmail, *Fransız ihtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara, 1999.
- Süphandağı İsmail, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, İstanbul, 2004.

- Suraiya N.Faraghi, *The Cambridge History of Turkey, Volume 3, The Later Otoman Empire 1603-1839*, New York, 2006.
- Şahin Hasan , “*Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış*”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 531-544.
- Topçubaşı Arslan, *Batı ve Şark Meselesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Toynbee Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, İstanbul, 1945.
- Tuncer Hüner, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler*,(Osmanlı'nın Kader Yılları 1853-1878), Ümit Yayın evi, Ankara, 2003.
- Turan Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayın evi, 14.Basım, İstanbul, 2005.
- Türk Cezmi, *Dünyanın Çatısı, Turan ve Rus Kafası*, Toprak Yayınevi, İstanbul, 1964.
- Uçarol Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 6.Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, “*Sultan II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya Göndermiş Olduğu Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunu*”, *Bellekten*, C.XXV/98, Ankara, 1961.
- Ülman Haluk, *Birinci Dünya Savası'na Giden Yol*, İstanbul, 2002.
- Varol M.Ahmet, *Emperyalizm Oyunları*, ,Seha Yay., İstanbul, 1990.
- Von Hammer Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 9.Cilt, MMP Basım evi, İstanbul, 2010.
- W.Said Edward, *Oryantalizm (Doğu Bilimi): Sömürgeciliğin keşif kolu*, çev: Nezih Uzel,İstanbul, 1982.
- _____ *Şarkiyatçılık (Batı'nın Şark Anlayışları)* , Metis Yayınevi, İstanbul, 2001.
- _____ *Kültür ve Emperyalizm (Çev. Necmiye Alpay)*, Hil Yay, İstanbul, 2004.
- W.Miller, “Europe And The Otoman Power Before The Nineteenth Century”, *The English Historical Review*, Vol.16, No.63, (Jun.1901), ss. 452-471.
- W.Olson Robert, “The Otoman Empire in The Middle of The Eighteenth Century And The Fragmentation of Tradition Relations of The Nationalist, Guilds And Sultan. 1740-1768”, *Die Welt, des Islams*, New Ser, Vol.17, Issue ¼, 1976-1977, ss. 72-77.
- Yalçınkaya M. Alaaddin, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Yavuz Nuri, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, *Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, sayı: 3, Ankara, 2003, ss. 41-60.
- Yaramış Ahmet, “Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı, (Cromer Örneği)”,*Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2007, ss. 93-102.
- Yıldırım Suat, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk Yay., İstanbul, 2003.

Zakzuk Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*,
Nil Yayınları, İstanbul, 1993.

KRONOLOJİ

1798	1 Temmuz: Fransız ordusunun Mısır'a çıkışı. III. George 1760'tan beri İngiltere Kralı.
1801	8 Mart: İngiliz –Osmanlı askerlerinin Ebukir çıkarması. Mehmet Ali askerlerin arasındadır. Binbaşı rütbesine atanır. 22 Haziran: Menou teslim olur. 9 Ağustos: Son Fransız askeri Mısır'ı terk eder. Hüsrev Paşa Mısır valisi, Hurşid Paşa İskenderiye'ye yönetici olur. 22 Ekim: Memluk Beylerinin katliamı.
1803	11 Mart: İngilizlerin Mısır'dan ayrılışı. 12 Nisan: Hüsrev Paşa görevden alınır, yerine Tahir Paşa atanır. 27 Mayıs: Tahir Paşa öldürülür. 8 Temmuz: "Cezayirli", Hüsrev Paşa'nın yerini almak üzere İskenderiye'ye ayak basar. Temmuz: Cezayirli öldürülür, El-Bardissi Mısır'da yönetimi ele alır.
1804	Şubat: Elfi Bey'in Mısır'a dönüşü. Şubat ortası, Elfi Bey Yukarı Mısır'a kaçar. Mayıs: Napolyon Fransa İmparatoru ilan edilir. Aralık: Napolyon'un kutsanma töreni.
1805	2 Aralık: Austerlitz. Şubat: Hüsrev Paşa Mehmet ali tarafından tekrar başa getirilir. Şubat ortası: Görevinden alınan Hüsrev Paşa İstanbul'a hareket eder. Mayıs: Mehmet Ali Cidde Valiliğine atanır. 12-13 Mayıs gecesi: Ulemanın Mehmet Ali'yi başa geçirme oylaması. 18 Haziran: Babıali Mehmet Ali'yi resmen Mısır valisi olarak atar. Ağustos sonu: İbrahim ve Tosun Mısır'a gelir. 28 Ekim: Hurşid Paşa İstanbul'a gelir.
1806	Temmuz: Babıali'nin Selanik paşalığı karşılığında Mehmet Ali'yi Mısır'dan alma girişimi. Ekim: Bardissi'nin ölümü.
1807 Tilsit Antlaşması	Ocak: Elfi'nin ölümü. 17 Mart: İngiliz çıkarması. 21 Mart: İngilizlerin Reşid'de yenilgisi. 25 Eylül: İngiliz birliklerinin gidişi.
1808 İspanya Savaşı	Ocak: Mehmet Ali vakıf topraklarına el koyar. Mayıs: İstanbul'da ayaklanma; III.Selim yerine II.Mahmut tahta çıkar. Mehmet Ali tüm toprakları devletleştirir.

1809	Temmuz: Wagram. Mayıs: Mehmet Ali'nin eşinin ve ailesinin geri kalan üyelerinin Mısır'a gelişi.
1810	Nisan: Napolyon Marie Louise d'Autriche'le evlenir.
1811	1 Mart: Memlûkler kalede katledilir. Ekim: Tosun Arabistan hareketini başlatır.
1812	Rusya Seferi. Kasım: Medine'nin alınması.
1813	Leipzig bozgunu. Ocak: Mekke'nin alınması. Eylül: Mehmet Ali'nin Arabistan'a gidişi.
1814	Fransa Seferi. 20 Ocak: Bisel Zaferi
1815	Yüz gün savaşları. 18 Haziran: Waterloo; XVIII.Louis yeniden tahta çıkar. 19 Haziran: Mehmet Ali'nin Kahire'ye dönüşü
1816	Kralcı Meclis kapatılır. Richelieu dükü hükümetin başına getirilir. 23 Eylül: İbrahim Arabistan seferini başlatır.
1818	Decazes Richelieu yerine atanır. 15 Eylül: Dariye'nin alınması.
1819	Sonradan Süleyman Paşa adını alan Joseph Seve'in Mısır'a gelişi.
1820	Aşırı Kralcıların seçim zaferi. Bunayan III.George'un yerine oğlu IV. George tahta çıkar.
1821	Şubat: Mahmudiye Kanalı hizmete sokulur. 25 Mart: Yunanistan'da Osmanlılara karşı ayaklanma başlar. 5 Mayıs: Napolyon Sainte-Helene Adasında ölür. Richelieu hükümetin başından çekilir, yerine Villele gelir. 27 Mayıs: İbrahim Omdurman'a gelir. Metternich Avusturya başbakanı olur. Eylül: İbrahim Sudan'da.
1822	Ekim: İsmail Şendi'de öldürülür. Hartum kurulur.
1823	Nisan: Mehmet Ali Girit İsyanını bastırır.

1824	Temmuz: Mora Seferinin başlangıcı. 16 Eylül: XVIII. Louis'nin ölümü, kardeşi X.Charles adıyla tahta geçer.
1825	2 Mart: İbrahim Metone'ye gelir. 18 Mayıs: Navarin ele geçirilir. 29 Mayıs: X.Charles Reims'de kutsanır. Aralık: Dr.Clot Mısır'a gelir.
1826	İlk Mısırlı öğrenciler Paris'e varır. 23 Nisan: Mesolongion alınır. II.Mahmut yeniçerileri kılıçtan geçirir.
1827	20 Ekim Navarin bozgunu.
1828	26 Nisan: Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilan etmesi. İbrahim Mora'dan çekilir. 18 Ağustos: Champollion'un Drovetti tarafından İskenderiye'de kabulü. 24 Ağustos: Mehmet Ali'nin Champollion'u kabulü.
1829	14 Eylül Edirne Anlaşması.
1830	Lord Palmerston İngiltere Dışişleri Bakanlığına getirilir. IV.William İngiltere tahtına çıkar. 5 Temmuz Cezayir'in işgali. 31 Temmuz: X.Charles tahttan indirilir. 7 Ağustos: Babıali Mehmet Ali'ye Kandiye (Girit) paşalığını verir.
1831	26 Ocak: Champollion Mısır'dan ayrılır. 13 Mart: Casimir Perier başbakan olur. 15 Nisan: Luxor gemisinin Mısır'a hareketi. Ekim: Suriye seferinin başlangıcı.
1832	27 Mayıs: Akka'nın alınması. 8 Temmuz: Paşaların Yenilgisi. 14 Ağustos: Halep'in alınması. 21 Aralık: Konya Zaferi.
1833	23 Aralık: Dikilitaş'ın Concorde Meydanına dikilişi. 20 Şubat: Rus filosu Boğaziçi'ne demir atar. 8 Temmuz: Hünkar İskeleyi Antlaşması. Mehmet Ali'nin Akka, Kuduüs, Nablus, Trablusşam, Şam, Halep ve Adana paşalığına atanması.
1834	Mayıs: Birinci Filistin ayaklanması. 28 Haziran: Mehmet Ali'nin Suriye'ye hareketi. 29 Temmuz: Mehmet Ali Kahire'ye döner.
1836	6 Kasım: X.Charles'in ölümü.

1837	Victoria İngiltere Kraliçesi olur.
1838	Bağımsızlık girişimleri büyük devletlerin muhalefeti. 15 Ekim: Mehmet Ali'nin Sudan yolculuğu.
1839	14 Mart: Mehmet Ali'nin Kahire'ye dönüşü. 24 Haziran: Nizip zaferi. 1 Temmuz: II.Mahmut'un ölümü ve Abdülmecid'in tahta çıkışı. 9 Temmuz: Osmanlı Donanması Mehmet Ali'ye sığınır.
1840	Mart: Suriye ayaklanması. 7 Haziran: Hüsrev Paşa görevden alınır. 15 Temmuz: Londra Anlaşması. Temmuz: Walewski misyonu. 16 Ağustos: Londra Anlaşması hükümleri Mehmet Ali'ye bildirilir. Eylül: Müttefik donanması Suriye kıyılarına doğru yol alır. Ekim: Beyrut bombalanır. 19 Ekim: Trablusşam müttefik güçler tarafından alınır.
1841	13 Şubat: Mehmet Ali'ye Mısır üzerine veraset hakkı tanıyan ferman.
1844	Boğos Yusufyan Bey'in ölümü. Temmuz, Mehmet Ali'de ilk bunama belirtileri.
1845	Ağustos: İbrahim San Guitano'da.
1846	Ocak: İbrahim Vernet-less-Bains'de 22 Nisan: İbrahim'in Paris'e varışı. 28 Nisan: Tuileris'de kabul. 25 Mayıs: Champ-de-Mars. 10 Temmuz: Mehmet Ali'nin İstanbul'da Sultan Abdülmecid'le görüşmesi. 13 Temmuz: Lord Palmerston'un İbrahim onuruna verdiği yemek. 3 Ağustos: İbrahim'in Mısır'a dönüşü. 24 Ağustos: Mehmet Ali'nin İskenderiye'ye dönüşü.
1847	9 Nisan: "El Anaterü'l- Hayriye" barajlarının temel atma töreni. 20 Ekim: İbrahim yeniden Pisa'da; sağlığı bozuluyor.
1848	11 Şubat: Mehmet Ali'nin vücut ve akıl sağlığının kötüleşmesi ve Clot'un tavsiyesiyle Avrupa'ya hareketi. 6 Mart: İbrahim, Mehmet Ali'yi Napoli'de karşılar. 30 Mart: Mehmet Ali ve İbrahim Mısır'a döner. 15 Nisan: İbrahim fiilen Mısır Valisi olur. 25 Ağustos: İbrahim'e İstanbul'dan görev verilir. 3 Eylül: İbrahim Kahire'ye döner, sağlığı iyice bozulur. 10 Kasım: İbrahim ölür, I.Abbas Mısır valisi olur.
1849	2 Ağustos: Mehmet Ali'nin ölümü....

EKLER

Ek 1: Kavalalı Mehmet Ali Paşa³⁰⁹.

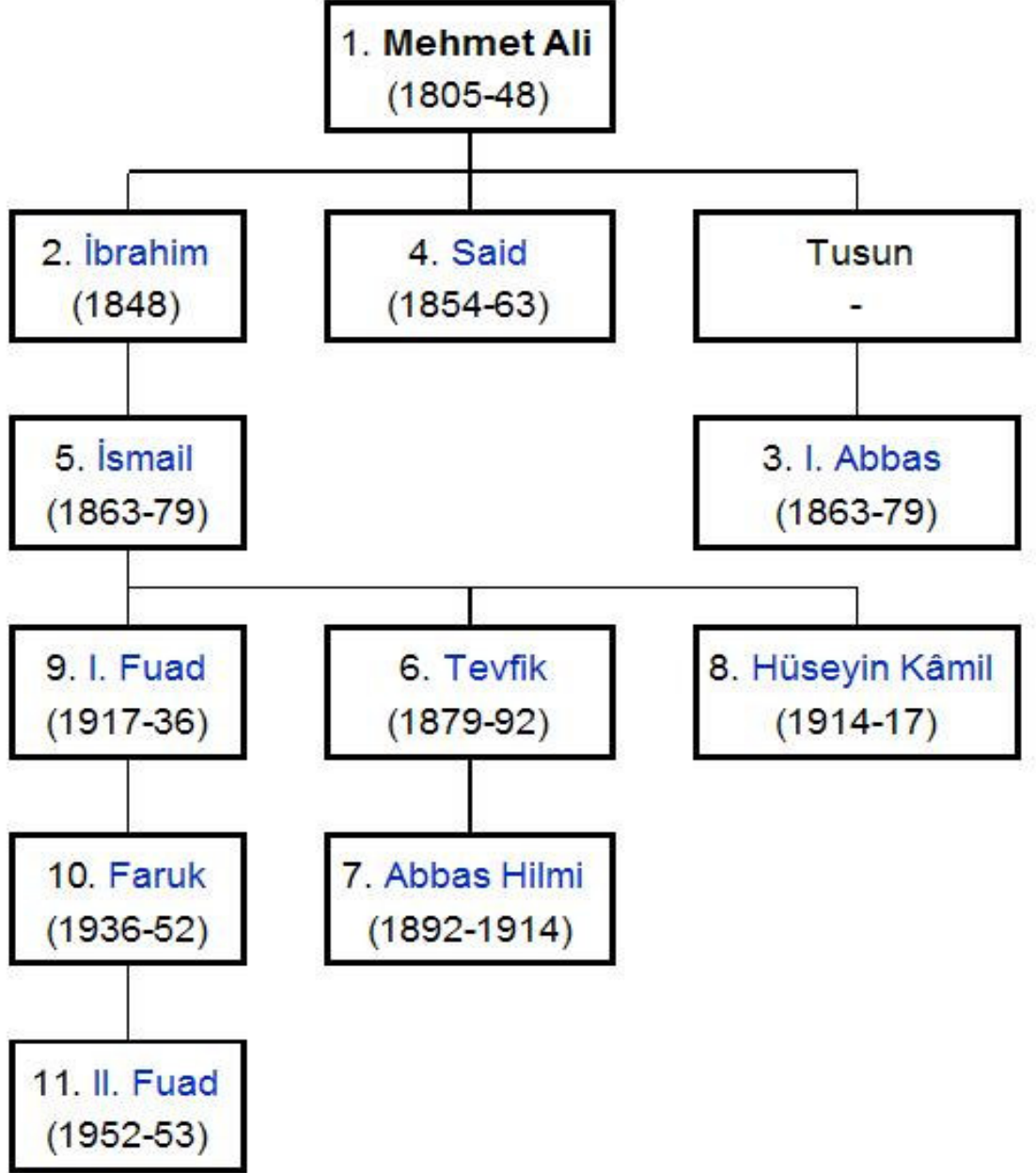
³⁰⁹ Khaled Fahmy, a.g.e., s.2.

Ek 2: İbrahim Paşa³¹⁰.

³¹⁰ Khaled Fahmy, a.g.e., s.135.

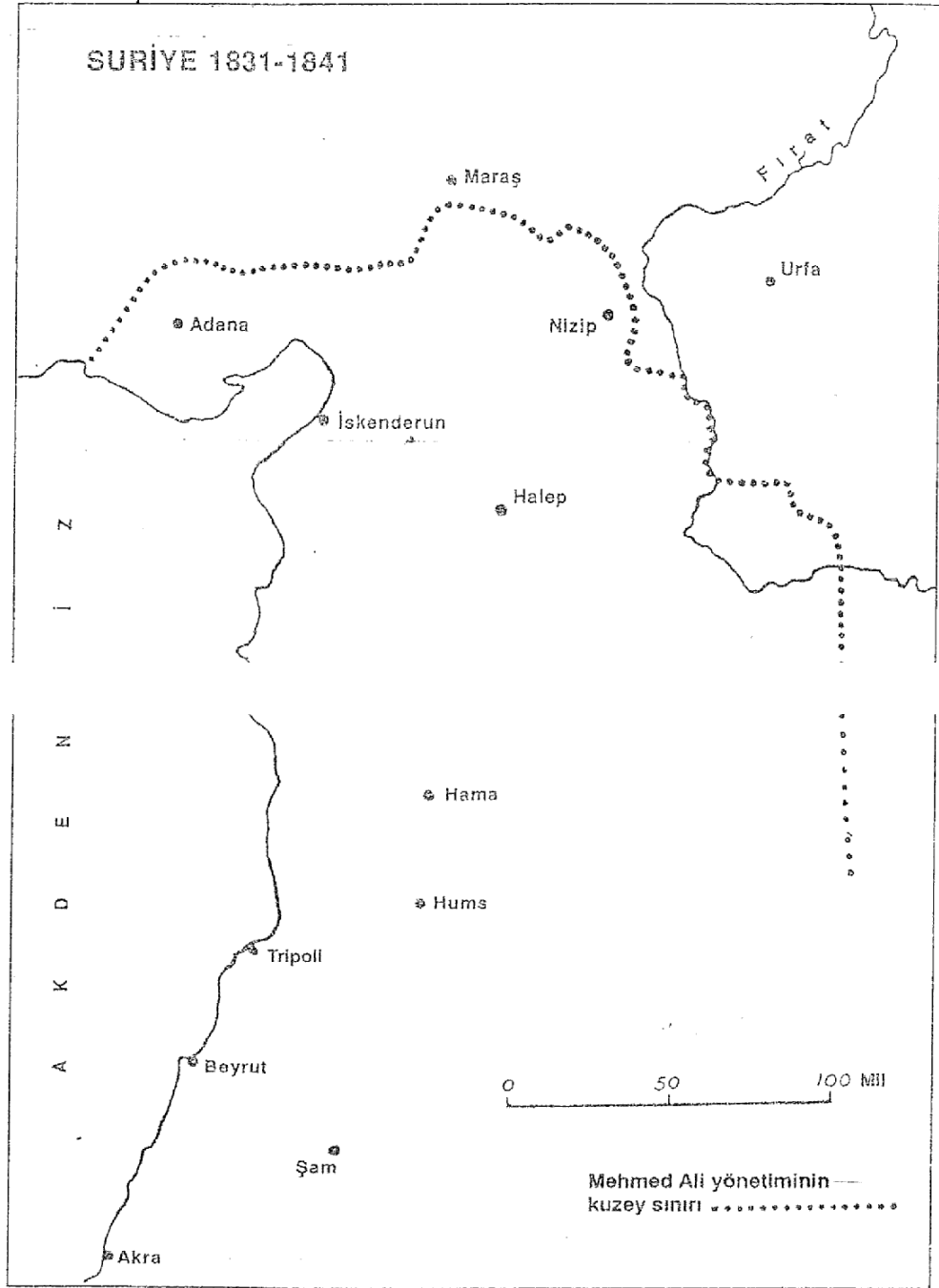
Ek 3: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hanedanı

Ek 4: Kavala

Ek 5: Mehmet Ali Pasa yönetiminin kuzey sınırı³¹¹

³¹¹ Matthew Smith Anderson, a.g.e.s. 100.

Ek 6: Viscount Palmerston³¹²

³¹² Khaled Fahmy, a.g.e., s.293.

Ek 7 : Reşit Paşa³¹³

³¹³ Khaled Fahmy, a.g.e., s. 301.

Ek 8: Mısır Askeri³¹⁴

³¹⁴ Khaled Fahmy, a.g.e., s.312.

Ek 8 : Mehmet Ali Paşa Ordusu, Bayrak Töreni ve Kurban Kesimi³¹⁵

³¹⁵ Khaled Fahmy, a.g.e., s.240.

ÖZGEÇMİŞ

Sedat Bilinir 1985 yılında Hatay Antakya'da doğdu. Orta öğrenimini Antakya'da tamamlayan Sedat Bilinir, 2009 yılında Gaziantep Üniversitesi Kilis Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Öğrenimine başladı. Orta düzeyde İngilizce ve Arapça bilen Bilinir, 2012 yılında Yüksek Lisans Öğrenimini tamamladı.

VITAE

Sedat Bilinir was born in Hatay Antakya in 1985. He got secondary education in Antakya, In 2009 he attended the Faculty of Science and Letters at University of Gaziantep Kilis Faculty and graduated from the department of History. In the same year he began his MA at the Institute of Social Sciences at the University of Kilis 7 Aralık. Bilinir, can speak English and Arabic at intermediate level. He completed his MA education in 2012.